

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
પ્રભુજીને પહેરાવું
પામવા પરમને
પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
પ્રણામ
પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન -
: પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણાશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પૂર્ણાંક

પ્રેમ - પરિવારનો
પ્રીત - પ્રકૃતિની
પ્રવાસ - પારાવારનો
પથિક - પરમ પંથની
પ્રેરણા - પિયુજની
પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પૂર્ણાંક

(પૂર્ણ અંક)

અનુભવનાં અમૃતચિંદુ - ૧૧૪

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૯૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	શુકન અપશુકન	૫
૨	અવકાશ	૧૦
૩	પ્રાયશ્ચિત	૧૮
૪	પિયરઘર	૨૨
૫	સુકૃત	૨૭
૬	માને ચરણે	૩૧
૭	ચિંતા	૩૬
૮	પસંદગી જીવનસાથીની	૪૦
૯	અપેક્ષા	૪૫
૧૦	લગ્નસંબંધ	૪૮
૧૧	જીવન	૫૧
૧૨	ચંદર	૫૬
૧૩	પાદ સ્પર્શ ક્ષમસ્વ મે	૬૨
૧૪	સાચી ઓળખ	૬૪
૧૫	સમજદારી	૬૬
૧૬	મુક્તિના દ્વાર	૭૧
૧૭	દુઆ	૭૪
૧૮	આત્મવિશ્વાસ	૭૭
૧૯	વાવેતર	૮૨
૨૦	રંગેહાથ	૮૫
૨૧	પુનરાવર્તન	૮૯
૨૨	બદલાવ	૯૨
૨૩	અંધેર	૯૪

શુકન-અપશુકન

પરણ્યા એટલે પ્યારા લાડી, ચાલો આપણે ઘેર રે.

સુમતી અને સુકેતુના લગ્ન ધામધૂમથી થયા. સુકેતુ ધનલાલ શેઠનો એકનો એક દીકરો. અમેરિકા MS થઈને આવ્યો અને મુંબઈમાં (સર્જકલ) મેટરનીટી હોમ ખોલ્યું. સુમતીએ ગાયનેકનો કોર્સ કર્યો હતો. ઘરને બારણે વરઘોડિયા પોંખાયા. વડસાસુએ આશીર્વાદ આપ્યા, દૂધ નહાવો, પુત્રે ફળો. પહેલાં તો માજી આશીર્વાદ આપતા કે અષ્ટપુત્રા ભવ: પતિ-પત્ની બંને હોસ્પિટલમાં કામ કરે. નવી નવી હોસ્પિટલ ખોલેલી. પેશન્ટો આવવા જોઈએ. નવા નવા સર્જકલ એપરેટ્સ વસાવવા પડે. સ્ટાફ, નર્સની નિમણૂક કરવાની. કોન્ફરન્સ એટેન્ડ કરવી પડે. બંને આખો વખત સખત બીઝી બીઝી રહે. ત્રણ વર્ષ પછી બાળક કરવાનું બંનેએ નક્કી કરી લીધું હતું. દાદીમા ચોક્કસપણે મહિનો પૂરો થાય એની રાહ જોઈ બેઠા હોય. બે વર્ષ સુધી વહુને સારા દિવસ ચડ્યા નહીં. બે ને બદલે પાંચ વર્ષ થઈ ગયા. ઉંમર વધતી જાય છે. સુમતી અને સુકેતુ સરસ રીતે એસ્ટાબ્લીશ થઈ ગયા છે. હવે બાળક કરવું જોઈએ એવી બંનેની ઇચ્છા છે. નિષ્ફળતા કોરી ખાય છે. બીજા ગાયનેક લેડી ડોક્ટરની ટ્રીટમેન્ટ શરૂ કરી. શુભ સમાચાર આપવાનો યોગ આવતો નથી. સુમતીનો સ્વભાવ માયાળુ અને દયાળુ. ઘરકામ કરનારી મંગુને દીકરીની જેમ સાચવે. ખાવાનું આપે, વારે તહેવારે કપડાં અપાવે. બીજે જ દિવસે મંગુ નવા કપડાં પહેરી કામ પર આવે. કહે ભાભી જુઓ કેવી શોભું છું નવા કપડામાં? કોઈ વખત સુમતી પૂછી નાંખે - નવા કપડાં કેમ પહેર્યા નથી તો કહી દેતી કે દીકરી જુવાન થઈ છે. પરણાવવી પડશે. તમારા મોંઘાદાટ કપડાં હું સાચવીને રાખી મૂકું છું, કરિયાવરમાં દેવા. મંગુની દીકરી મોંઘીના લગ્ન લેવાયા. સુમતીએ કન્યાદાનનો સઘળો શણગાર મોસાળામાં

કરીને આપ્યો. પાનેતર ને ચૂડો, સોને મઢાવેલો. મંગુ કહેતી, ભાભી તમારું ઋણ હું કયા ભવે ચૂકવીશ.

બાર મહિના થયા, મોંઘીનું સીમંત કરવાનું હતું. મંગુ કહે, ભાભી હું કાલે કામ પર આવી શકીશ નહીં. મોંઘીનું સીમંત છે. સુમતીએ મોંઘીને આપવા સાડી બ્લાઉઝ ખરીદી રાખ્યા હતા. કબાટ ખોલીને મોંઘીને પેકેટ આપ્યું. લે, આ મોંઘીને માટે ભેટ. મંગુ ધીરે રહીને દબાતે અવાજે બોલી, બા તમે વાર તહેવારે આપ્યા જ કરો છો. હું જે કંઈ આપીશ એ બધું તમારું જ ગણાશે. મેં પૈસા બચાવીને રાખ્યા છે, એમાંથી મોસાળું કરી દઈશ. મોંઘીના સાસરિયા બહુ વહેમીલા છે. સુમતી સાનમાં સમજી ગઈ, મંગુ શું કહેવા માંગે છે.

પોતાને સંતાન નથી. વાંઝિયાના ઘરનું સીમંતમાં ન ખપે. મંગુ સીધી રીતે કહી શકે નહીં. તેથી ગોળ ગોળ કરી વાત ટાળી દીધી. સુમતીને હાડોહાડ ખરાબ લાગ્યું. જરૂરત પડે અમારું દીધેલું વપરાય, માંગીને યે લઈ જાય. અને આજે મખમલમાં લપેટીને કેવી રીતે પથરો મારી ગઈ મંગી! સુમતીને કોઈ મોઢામોઢ કહી દેતું નથી, પણ છાનાછપિયા, કાનાકુસી કરતાં કોઈને એ સાંભળી લેતી. આડકતરી રીતે આ એક પ્રકારની અવગણના જ કહેવાય.

પડોશમાં તરલાબેન નવા નવા રહેવા આવ્યા છે. એમની નાની બે વર્ષની દીકરી સુચી, સુમતીના ઘરનો દરવાજો ઠોકે. બેલની સ્વીચ સુધી એનો હાથ ક્યાંથી પહોંચે. સુચી કાલુ કાલુ બોલે. સુમતી એને મનગમતો નાસ્તો કરાવે. ગઈ કાલે એનો જન્મદિવસ હતો. નવા નવા ચણિયા ચોળી અને ઝાંઝર ઝમકાવતી એ સુમતીનું બારણું ઠોકવા લાગી. સુમતીને જરા વાર લાગી, બારણું ખોલતા, એટલી વારમાં તો તરલાબેનના સાસુ આવી પહોંચ્યા, સુચીનો હાથ ઝાલીને ઘરમાં ઢસડીને લઈ ગયા. અને દરવાજો ધડ કરીને બંધ કરી દીધો. સુમતી રડી પડી. શું પોતાને સંતાન ન થાય, તો બીજા બાળકોને રમાડવાનો પોતાને અધિકાર જ નહીં? પતિ-પત્ની બંને મળી રોજ સુચીને

રમાડતા, સુચી માટે રમકડાં લાવતા. હવે એની દાદી ઘરમાં આવી. અને સુચીને સુમતીબેનને ઘેર આવતા રોકી પાડતા.

હજુ ગયે મહિને નણંદની દીકરીના લગ્ન હતા. ગોરમહારાજે કહ્યું, મામી, માસી, ફોઇ, ભાભી વરકન્યાને આશીર્વાદ આપવા આવો. સુમતી ઊભી થઇ, ત્યાં સાસુએ એને હાથ પકડી બેસાડી દીધી, જેઠાણીને ઊભી કરી, આશીર્વાદ આપવા માટે. સુમતી સમજી ગઇ - શા માટે? શું જેને સંતાન ન હોય, એને કોઇ લહાવો લેવાનો હક જ નહીં. પોતે ગાયનેક ડોક્ટર છે. કેટલીયે પ્રસુતિ કરાવે છે, સૌના ઘર શુકનિયાળ બનાવે છે, અને પોતે જ અપશુકનિયાળ! જ્યારે નવજાત શિશુને જન્મ આપી એ માના ખોળામાં બાળકને મૂકે છે, ત્યારે એને પોતાને થઇ આવે છે કે આવા નાના શિશુને હું છાતીએ વળગાડી હેત કરી લઉં.

કોઇની યે બર્થ ડે પાર્ટી હોય, સુમતી કેક બનાવીને લઇ જતી. ફુગ્ગા ફુલાવે - ડેકોરેશન કરી આપે. હવે સુમતીનું હૈયું ઘવાયા કરે છે. ધીરે ધીરે એ રીઢી થવા લાગી. કોઇને ત્યાં જાઉં, કોઇને સારું ન લાગે, અપશુકન લાગે તો જવું શા માટે? હવેથી કોઇને ત્યાં જવું જ નહીં. સગાવહાલા કે મિત્રોને ત્યાં પાર્ટી હોય, કંઈ ને કંઈ બહાનું કાઢી સુમતી હાજરી આપવાનું ટાળવા લાગી. અંદરથી અંતર ઘવાયા કરતું એની દૃઢ્ય કળી ખીલવાને બદલે કરમાવા લાગી.

સુકેતુ સમજાવે કે ધીરજ રાખો. આપણા બેમાંથી કોઇમાં કંઈ ખામી નથી. નિયતિ હશે તે જ થશે. કોઇને બાળકની સંભાળ કેવી રીતે રાખવી એ શીખવવા જાય. કોઇ વાતવાતમાં કોઇ મહેણું મારી દે, એ તો પોતાને છોડી દોય તો ખબર પડે ને! ક્યાં સુધી હિજરાયા કરવાનું. બંનેએ નક્કી કર્યું કે બાળક દત્તક લઇ લઇએ. અને અનાથાશ્રમમાં જઇ બંને એક દીકરી પસંદ કરી આવ્યા. થોડી શ્યામ હતી, દુબળી હતી પણ એની આંખો મારકણી હતી. સુમતી સામે ટગર ટગર જોઇ રહી અને સુમતીએ એને છાતીએ વળગાડી, બચીઓ ભરી લીધી. જોઇતી વિધિ કરી બાળકીને દત્તક લઇ આવ્યા. એક મહિના સુધીમાં દીકરી હેવાઇ

થઇ ગઇ. પછી એના નામકરણ માટે પાર્ટી ગોઠવી.

હવે તો સુમતીની નણંદો ફોઇ બનીને પાર્ટીમાં માણવા આવી ગઇ. સુમતીએ કહી દીધું. દીકરીનું નામકરણ અમારા ફોઇજી જ કરશે. કારણ સુકેતુને ફોઇએ જ ઘોડીયામાં હિંચોળ્યો છે. તો આજે અમારી દીકરીને એ કાશીફોઇ જ ઓળી ઝોળી પીપળપાન કરીને તૃપ્તિ નામ પાડશે. થોડી કચકચ ચાલી. સુમતી હવે ક્યાં કોઇને ગણકારવાની હતી? ફોઇ વિધવા છે તો શું થયું. સંતાન ગણીને સુકેતુને ઉછેર્યો છે. હવે એની દીકરીને રમાડશે. એમને છોકરું છેયું નથી તો શું થયું. એમને તો ભાઇના સંતાનો સૌથી વિશેષ વહાલા છે.

પછીના બે વર્ષે સુમતીને સારા દિવસો રહ્યા. નાની તૃપ્તિને ભાઇ મળ્યો. એ તો નાના ભાઇલાને રમાડતા થાકે જ નહીં. સુકેતુ-સુમતીનો સંસાર હર્યોભર્યો બની ગયો. વિધવાથી શુભ કાર્યો થાય નહીં. શુભ કાર્યમાં એની હાજરી અપશુકન ગણાય. એ બધી મનની માન્યતાઓ છે. ભગવાને એમનું સુખ લૂંટી લીધું એટલે શું આપણે એમને તરછોડવાના? સંતાન થવું કે ન થવું, એ કોઇના હાથની વાત નથી. તો પછી વાંઝિયાપણું શા માટે?

કુંડળી મેળવ્યા પછી, શુકન જોઇને લગ્ન કર્યા હોય છતાં ઘણી વખત જોડી ખંડિત થઇ જાય. સ્ત્રીના ભાગ્યમાં વૈધવ્ય લખાઇ જાય, એટલે શું એને અપશુકનિયાળ ગણવી?

સુમતીના પિયરમાં એના જ ભાભી વિલાસને સંતાન થયું નથી. મોટાભાઇએ નાના ભાંડરડાનું ધ્યાન રાખ્યું, ખૂબ ભણાવ્યા. કોઇને પરદેશ મોકલ્યા, કોઇને ધંધો માંડી આપ્યો. પગભર થતા જાય કે સૌને ઘર અપાવતા જાય. ભાભી દેરાણીઓને નાની બહેન સમી ગણે. નણંદને દીકરી સમી ગણે. ઘરમાં એમના માનપાન સૌથી વિશેષ. સમાજમાં ભાગ્યે જ દેખાય એનો સંપ વિલાસભાભીને લીધે જળવાઇ રહ્યો હતો. દિયર-નણંદ-ભત્રીજા-ભાણેજ બધાના લગ્નમાં ઊભે પગે કામ કરે. કોઇને ઓછું આવવા ન દે. ભાઇની નોકરી વર્ષો થયા છૂટી ગઇ હતી. કોઇને જણાવા પણ દીધું નહીં. મહેમાનોની આગતા સ્વાગતા

એટલી જ કરે. મોટાભાઈએ મિલકતના ભાગલા સરખે ભાગે પાડી દીધા. કહી દીધું કે મારા ભાગમાં -મા- મા સિવાય બીજું કોઈ નહીં, કંઈ નહીં. કોઈને ઓછું આવે વિલાસ ભાભી સમજાવી દે. કોઈને મનદુઃખ થાય, ભાભી સમાધાન કરાવી દે. ક્યાંય દંભ નહીં, મોટાઈ નહીં. બધા પર સરખો પ્રેમ ઢોળે. સંકાંત હોય કે શરદપૂનમ હોય, ભાભી પાર્ટી ગોઠવે. અગાશીના ધાબે બધા ભેગા થઈએ. મોજમજા કરીએ. શરદપૂનમે ધારી ભજિયા અને સંકાંતે ઊંધિયું અને પતંગ ઉડાડવાનો કાર્યક્રમ. નાના સાથે નાના, ભાભી મોટા સાથે મોટા. એટલે જ તો આજ સુધી, સુમતીના મા ગયા પછી વિલાસભાભી જ ઘરના મોભી થઈને રહ્યા છે. સુમતીને વિલાસભાભીની કદર હતી. પિયરના સંસ્કાર-ભાભીની કેળવણી, ફોઈની લાગણી. એ બધું સાકાર કરવું છે સુમતીને.

અવકાશ

દીકરી મોટી થાય, માબાપને ચિંતા શરૂ થાય, ક્યારે એના હાથ પીળા કરીએ, ઘરને આંગણે મંડપ રોપાય. કન્યાદાનનો લહાવો લેવાય. દીકરી લાડકી હોય પણ પરઘરે વળાવવી તો પડે જ. એને સારું ઠેકાણું મળી જાય તો જીવન ભયો ભયો. વિનુભાઈની સુમતી ૨૮ વર્ષની થવા આવી. રૂડી રૂપાળી જાણે લજામણીનો છોડ. માબાપ કેટલાયે માંગા નાખે, છોકરાવાળા મીટીંગ કરવા આવે. કંઈ ને કંઈ બહાનું કાઢી, સુમતી વાત ટાળી દે. કોણ જાણે કેવો મૂરતિયો જોઈએ છે એને ! માબાપની ધીરજ ખૂટવા લાગી.

સુમતી સાથે કોલેજમાં ભણતો હતો કૌશલ. કૌશલ હતો પંજાબી. છ ફૂટની ઊંચાઈ, કદાવર પણ ખરો, ભડ જેવો. સુમતી એના ઉપર વારી જતી. બંને ભણી રહ્યા પછી એક જ કંપનીમાં નોકરી પર લાગ્યા હતા. બપોરે લંચ અવર્સમાં કેન્ટીનમાં સાથે લંચ લેતા. કૌશલ ત્રણ ચાર પરોઠા ઝાપટી જાય, અને લસ્સી તો ખરી જ. બંને સાથે હરે ફરે. સુમતીના માબાપને કાને ઊડતી વાત આવે. સુમતીને પૂછે, સુમતી વાત ઉડાડી દે. સુમતી હવે રોજ રોજ કૌશલને પૂછ્યા કરે, તું ક્યારે પ્રપોઝ કરે છે ? મારે માબાપને શો જવાબ આપવો ? કૌશલ કોઈ વાત છૂપાવતો હોય એવું લાગ્યા કરે. સુમતીને મળ્યા વિના એકે દિવસ ચાલતું નથી. પણ લગ્નની વાત ઉચ્ચારતો નથી. સુમતીને ખાતરી હતી કે મારા માતાપિતા આધુનિક વિચારસરણીના છે. કૌશલમાં કોઈ કહેવાપણું નથી. સહેલાઈથી સ્વીકારી લેશે કૌશલને જમાઈ તરીકે. અકળાય છે સુમતી કૌશલ હૈયું ખોલીને બોલતો નથી. અચાનક કૌશલ ગુમનામ થઈ ગયો.

કૌશલના મનમાં સુમતી માટે અતિશય પ્યાર હતો પણ મનમાં દેશદાઝ હતી. લશ્કરમાં જોડાય, યુદ્ધના મોરચે લડવા જવું પડે. સુમતીની

હાલત કેવી થાય ? આવી કસમકસમાં કૌશલ કોઈ નિર્ણય લઈ શકતો ન હતો. સુમતીએ માની લીધું કે કૌશલમાં મદાનગી નથી. માબાપ પાસે પરનાતની છોકરી માટેની વાત કરી શકતો નહીં હોય. આખરે માબાપની પસંદગી પર મહોર મારી સુમતી કાર્તિક સાથે પરણી ગઈ. ક્યાં સુધી રાહ જોવાની કૌશલની. કૌશલના કોઈ સમાચાર ન હતા. કાર્તિક સાથે સુખનો સંસાર હતો. સાસુ સસરા પ્રેમાળ હતા. કાર્તિક મમ્મીની બહેનપણીનો દીકરો હોવાથી પરિચીત હતો. કાર્તિક એટલે પ્રેમનો પ્રવાહ. પોતે ભીંજાય અને અન્યને ભીંજવી દે.

બે વર્ષ નીકળી ગયા. હજુ તો જાણે કાર્તિક અને સુમતી વચ્ચે હનીમુન પીરીયડ જ ચાલતો હતો. બાપનો ધમધોકાર ધંધો, ધંધો સાચવે. બહુ કામ ન પહોંચે કારણ બધું સેટઅપ હતું. હજુ તેના પપ્પા ઓફિસે નિયમિત જતા. એકનો એક દીકરો, હરે ફરે મજા કરે. સાસુજી પણ સુમતીને બહુ લાડ પ્યાર કરે. કામકાજ કરવા નોકરો છે. લહેર કરો. સાસુજી સુમતીને કહે કે હવે ઘરમાં એક રમકડું જોઈએ છે રમવા. અમારો સમય પસાર થાય. ઘર ખાવા ધાય છે. વસ્તી જોઈએ છે. કાર્તિકને કહેવા જાય તો એ તો મસ્તરામ. વાત ઉડાડી દે. શું ઉતાવળ છે ? હજુ હરી ફરી લઈએ. પછી જંજાળ તો કાયમ રહેવાની જ છે ને !

એક દિવસ અચાનક કૌશલ આવી પહોંચ્યો. સુમતીને મળવા આવ્યો. પોતે લશ્કરમાં જોડાઈ ગયો છે. લગ્ન કરી સુમતીની જિંદગી દુઃખી કરવી ન હતી. કૌશલ અઠવાડિયાની રજા લઈ આવ્યો હતો. સુમતી કાર્તિક સાથે રહ્યો. હસી મજાકમાં દિવસો પૂરા થઈ ગયા. સુમતીને કોન્સેચ્યુલેશન આપ્યા કરે તને સારો જીવનસાથી મળી ગયો, ખુશ રહો. અમારા સૈનિકોની જિંદગી સલામત ન હોય તેથી જ હું તારા જીવનમાંથી ખસી ગયો. જેને પ્યાર હોય એને જોખમમાં મૂકવાનું પસંદ ન જ કરી શકું.

કાર્તિક નખશિખ સજ્જન હતો. એને સુમતીએ કૌશલ બાબત હકીકત જણાવી હતી, અને એ સંબંધને નિખાલસપણે કાર્તિકે સ્વીકારી લીધો હતો.

કાર્તિક એના માબાપનો એકનો એક દીકરો. કોઈ ભાઈ બહેન કે

કુટુંબનો પ્યાર એને મળ્યો ન હતો. પિતા ધંધાર્થે બહારગામ ફરતા. એક મા હતી, ફક્ત જે મમતાની મૂરત હતી. કાર્તિક લટુડો પટુડો છે એનું સુમતીને શરૂઆતમાં લાગતું. મોટો બંગલો, સુમતી ન દેખાય તો બૂમબરાડા પાડે. સુમતી વિના એક કલાક ચાલે નહીં. સુમતી વગર જમવા ન બેસે, સુમતી પીરસે તો જ જમવાનું. સુમતીને ખાતરી થઈ ગઈ પતિ વેવલો નથી. પ્રેમાળ છે, પ્રેમનો ભૂખ્યો છે.

એક વખત સુમતી પિયર ગઈ, માએ જમવા બોલાવ્યો, ન જ ઊઠ્યો, માથું દુઃખે છે કહી સૂઈ રહ્યો. સુમતી ક્યારે આવવાની ? પૂછ્યા કરે. ઘડી બે ઘડી મોબાઇલ રણકાવ્યા કરે. મારું આ મળતું નથી, તે મળતું નથી. સુમતીની નાની બહેન અદેખાઈ કરે. ભારે નસીબવાળી છે તું. જીજાજી આટલો બધો પ્રેમ કરે છે, તારા ઉપર.

પિયરમાં બધાએ કહેવું પડ્યું કે સુમતી તારે સાસરે જા, કાર્તિક ભૂખ્યો બેઠો છે. મા કહેતી, કાર્તિક હવે તું પરણ્યો છે. નાનો નથી. કાલે તારે ત્યાં બાબો આવશે. તું ક્યાં સુધી બાબો ને બાબો રહેશે. સુમતીને પિયર જવાનું મન થાય, જવા દેવાની. ચૂપચાપ જમી લે. પણ કાર્તિક તો જાણે રાહ જોઈને બેઠો હતો કે ક્યારે સુમતી આવે, મને મનાવે, અને સાથે બેસી જમીએ. બસ સુમતી તો મને એકલો મૂકીને ગઈ જ કેમ ? નહીં જમું જાઓ. ભલે ત્યાં પડી રહે, હું ભૂખ્યો મરું, એને શું ? હું જ મૂરખ છું કે એના વિના ઝૂરી મરું છું. પિયર રહેવું જ હતું તો પરણી શું કામ ?

સુમતી ઘરે આવી. આંખોથી ઠપકો આપ્યો. કાર્તિક ડાહ્યો ડમરો થઈ જમવા બેસી ગયો. એ સુમતીને કહે, તારે હંમેશા મારી નજર સામે રહેવાનું. કાર્તિક શોખીન જીવડો. ટ્રાવેલીંગનો શોખ-ખાવાપીવાનો શોખ. ફર્યા કરે, હોટલોનું બુર્કીંગ કરાવ્યા કરે. સુમતી ઠપકો આપે. આપણે મમ્મીજીનો વિચાર કરવો જોઈએ. પપ્પા વિના કેવા એકલા એકલા દિવસો ગુજારે છે. એમને કંપની આપવી જોઈએ.

સુમતી વિચારે છે ક્યારેક કૌશલ કેટલો અંતર્મુખી હતો ચૂપચાપ, શાંત જ્યારે કાર્તિક - બાપ રે બાપ. એક મિનીટ ચૂપ રહી શકતો નથી.

એકલો રહી શકતો નથી. કૌશલ કહી ગયો હતો કે હું આપણા પહેલા પ્યારને કદી ભૂલી નહીં શકું. ભલે લગ્ન ન થયા તો શું થયું? જ્યારે કાર્તિક તો તોબા તોબા. લાગણીઓનો ઉફાટ. સુમતી તું મારી નજર સમક્ષ હોવી જોઈએ. હું તને બસ જોયા કરું, જોયા કરું. કૌશલે કદી મનની વાત કોઈને કહી નહીં, કોઈના જીવને દુઃખવ્યો નહીં. કાર્તિક તો જરાયે મોકળાશ કે અવકાશ આપવા તૈયાર જ નથી. કૌશલ એટલો ખાનદાન કે પ્રેમપાત્રને દુઃખી જોઈ ન શકાય, તેથી ચૂપચાપ સુમતીથી દૂર ખસી ગયો. જ્યારે કાર્તિક કાં તો સુમતી સાથે જ સાસરે જવા નીકળી જાય છે. અથવા સુમતી પાસેથી પ્રોમીસ લઈ લે છે કે સાંજ પહેલા ડીનર ટાઇમે જરૂર પાછી આવી જશે.

સુમતીના આંખના ખૂણેથી બે હર્ષાશ્રુ ખરી પડે છે. કેટલી નસીબદાર છું હું, કાર્તિક જેવો પતિ પામીને. એવો પતિ જે હું કહું કે રાત તો કહેશે રાત. હું કહું કે દિવસ તો કહેશે દિવસ. મને કહે, મારી પાસે બેસ પછી લલકારે, ‘તેરે બિના દુનિયામાં રખ્યા ક્યા હૈ.’

ઘંઘામાં ધ્યાન ઓછું આપે. હાજરી ઓછી આપે પણ બાપા કરતાં સવાઈ કમાણી કરી લે. Time management and business finance management perfect.

સુમતી સાંજની રસોઈ કરતી હોય, કાર્તિક બહારથી આવી બૂમ મારે. પટાપટ તૈયાર થઈ જા. પટાપટનો અર્થ એવો નહીં કે ગમે તેમ. સરસ મેચીંગ તો જોઈએ જ બહાર જઈએ વટ પડવો જોઈએ. બસ મન થઈ ગયું, પીકચરની ટિકીટ લઈ આવ્યો છું બહાર જમીને આવીશું. પણ પણ કરતી રહે સુમતી અને કાર્તિક એને લઈ જઈને જ જંપે. સુમતીને મન ખરાબ લાગે કે આમ મમ્મીને પૂછ્યા વગર, એમને જમાડ્યા વગર થોડું નીકળી જવાય. પુરુષને તો કંઈ નહીં, સ્ત્રીને ઘરમાં હઝાર જવાબદારી હોય.

માનું દિલ બહુ વિશાળ છે. છોકરા છૈયા નથી ત્યાં સુધી ભલે હરીફરી લે. હજુ તો હું કહેધરું છું. કામવાળા ક્યાં નથી? દીકરો સુખી છે, વહુ સુખી છે, બંને પ્રેમાળ છે, મારી સગવડો સાચવી લે છે. બીજું શું

જોઈએ ?

સુમતીએ પાંચે આગંળીએ નાગલાં પૂજ્યા હશે તે આવો વર મળ્યો, મોળાકાત કર્યા ત્યારે છોકરીઓ સાથે મળી ગાતી કે ગોરમા ગોરમા રે કંથ દેજો કોડામણો, ગોરમા ગોરમા રે વર દેજો વરણાગિયો.

અને એવો જ વર મળ્યો સુમતીને. વસંતપંચમીના લગ્ન લેવાયા હતા. દરરોજ મોડો ઊઠે તે કાર્તિક વસંત પંચમીની વહેલી સવારે સૌથી વહેલો ઊઠી ગયો. સુમતીના કાનમાં ધીરેથી કૂંક મારી, કહે, મેડમ - હેપી એનીવર્સરી. મારી ગીફ્ટ લાવો. સુમતી ઊંઘવાનો ડોળ કરી સૂઈ રહી. એને ખબર હતી કે કાર્તિક આજના દિવસે મારાથી વહેલો જ ઊઠવાનો. સુમતીનું ઊગતા સૂર્યની કૂંણી કૂંણી ટશરોથી શોભતું રૂપાળું વદન, એના પર ફરકતા સ્મિતનો એ એકલો માલિક. પ્રિય પત્નીનું મરકતું મુખડું સૌ પ્રથમ જોઈ લહેવાનો લહાવો લેવા એ જરૂર વહેલો ઊઠી જ જાય. કાર્તિક રંગરસીયો છે, શોખીન જીવડો છે. પોતાના બેડરૂમની બારીમાંથી લીમડો, પીપળો, પપૈયો, સરગવો દેખાય. અને ચંપાનું ઝાડ અને રાતોમાતો ગુલમહોર તો ખરો જ. જે એના રંતુબરા પુષ્પોની જાજમ પાથરી સ્વાગત કરી રહ્યો છે, વસંતપંચમીનું. ફાગણમાં તો એ વિશેષ ખીલી ઊઠવાનો. સવારે એલાર્મ વાગ્યાથી ઊઠવાનું નહીં પણ પંખીના કિલકિલાટથી જ ઊઠવાનું. સુમતીના અર્ધ ખૂલ્યાં કોમળ પોપચાં પણ જાણે નાજુક પતંગિયું બેસવા માંગતું હોય એ રીતે કાર્તિકે તેને વહાલથી ચુંબન ચોડી દીધું. જાતે જ પોતાની ગીફ્ટ લઈ લીધી. સુમતી લજજાઈને બોલી, હઠો - મારી ગીફ્ટ મને મળી જ ગઈ. સવારના પહોરમાં બોણી મળી ગઈ. સુમતી નહાઈ ઘોઘ બાથરૂમની બહાર નીકળી. લાલ રેશમી સાડીમાં એ જાજરમાન અને કામણાગારી લાગતી. દરરોજ એ ડ્રેસ પહેરતી પણ મેરેજ એનીવર્સરીના દિવસે લગ્નના વખતે સરસ સજ્જ થઈ હતી એવી રીતે જ શણગાર સજવા - એવો ખાસ આગ્રહ રહેતો કાર્તિકનો. સાસુ સસરાને પગે લાગી આશીર્વાદ લીધા પછી મંદિરે દર્શન કરવા ગયા. સાસુજીએ સોનાનો નેકલેસ ગળામાં પહેરાવ્યો. અને કાર્તિકે હીરાનું

બ્રેસલેટ ભેટ આપ્યું. કાર્તિકને મેરેજ એનીવર્સરી ઉજવવી ગમે. પતિ-પત્ની બેઉ એકલા - બીજા કોઈ જ નહીં. જ્યાં એ પોતાની પ્રિયાને દૃઢ બાહુપાશમાં લઈ શકે. અને ઋજુ ઋજુ ભીનો ભીનો ઉન્મત્ત પ્રેમ વ્યક્ત કરી શકે. સુમતી કહે, કાર્તિક હવે પાંચ વર્ષ થયા. મને બાળક જોઈએ, માબાપાની પણ એ જ મહેચ્છા છે. ઘરમાં પાપા પગલી પાડનાર જોઈએ. વંશ વધારનાર જોઈએ. પારણું બંધાવું જોઈએ. કાર્તિક સ્વકેન્દ્રી છે, સુમતી મારી છે, બાળક આવે, સુમતીનું બધું જ ધ્યાન બાલક પર કેન્દ્રીત થાય. સુમતી મારી અંગત જ બની રહે.

દરેક સ્ત્રી એવું ઇચ્છે કે મારો પતિ કાયમ મારી એકલીનો જ બની રહે, મને પ્યાર કરે પણ કાર્તિકના અતિરેકથી સુમતી કંટાળી જવા લાગી, ત્રાસી જવા લાગી. સાસુ સસરા કહે અમારી વહુ, પતિ કહે મારી પત્ની. જાણે સુમતી એમની જણાસ છે. સુમતીની ઇચ્છા કે મરજીની કોઈને પરવા જ નથી. સુમતીને માબાપ છે. પિયર છે. સખી સહિયરો છે, બધાને હળવા મળવાની એને ઇચ્છા કેમ ન હોય. પ્રેમ પામવો કોને ન ગમે? પણ એ પ્રેમ તમને બંદીવાન બનાવી દે, ગુલામ બનાવી રાખે, જકડી રાખે તો ઉબકાઈ જવાય. પ્રેમ બંધનકર્તા ન હોવો જોઈએ. એની અસ્મિતાને ખીલવા દેવી જોઈએ, એ માટે એને space આપવી જોઈએ. ગૂંગળામણ થાય એવો પ્રેમ વ્યક્તિત્વને મૂરઝાવી દે. કોઈ કળીને પરાણે ખીલવી ન શકાય. એને મુક્ત અવકાશ આપવો પડે, સ્વયં ખીલવા દેવા માટે. તો જ એની પ્રતિભા પ્રગટ થઈ શકે. આ તો જાણે બુલબુલને કોઈ પીંજરામાં કેદ કરી અને પછી કહે કે તારે ફક્ત હું જ સાંભળું એ રીતે જ ગાવાનું.

દરેક સ્ત્રીને ઝંખના હોય મા બનવાની. માતૃત્વ વિના સ્ત્રી અધૂરી. અહીં તો કાર્તિકને બાળક પણ આડખીલીરૂપ લાગશે.

સુમતી થાકી ગઈ છે, કાર્તિકને રીઝવી રીઝવીને. અતિ સર્વત્ર વર્જ્યેત. સ્ત્રી અને પુરુષ સાથે મળી સ્વર્ગ શો સંસાર રચે પણ સગાવહાલા, સમાજની વચ્ચે રહેવું પડે.

એક તું જો મીલા, સારી દુનિયા મીલી,

મીલા જો તેરા દિલ સારી બગીચાં ખીલી.

વચ્ચે વચ્ચે ક્યારેક કૌશલ મુંબઈ આવે ત્યારે જરૂર મળવા આવતો. નિર્દોષ ભાવે હસે અને હસાવે, ખુશદિલ, મિજાજ, કોઈ દંભ નહીં, ખાનગી નહીં. સુમતીને પ્યાર કર્યો હતો એના ખુલ્લા દિલે એકરાર. કાર્તિકની હાજરીમાં જ સુમતીને મળવા આવતો. એ બે ચાર દિવસની મુલાકાત સુમતી માટે નજરાણું બની જતું. વરસભરના આનંદનું ભાથું મળી જતું. સુમતીને હતું કે નવું નવું છે. ધીરે ધીરે કાર્તિક mature થતો જશો. બાલક થશે, બાળકના પ્યારમાં ગળાડૂબ થઈ જઈશું બંને પણ કાર્તિક તો બંદા એવા ને એવા જ. ઉલટાનો વધુ ને વધુ સુમતી પ્રત્યે જ અવલંબન રાખતો થઈ ગયો. જાણે સુમતી જ એનું સર્વ કંઈ, સર્વસ્વ. એને બીજું કંઈ સમજવું જ નથી.

કૌશલ વસંતપંચમીને દિવસે મુંબઈ આવવાનો હતો. સુમતી એને કોલાબા પરની એમની મનપસંદ હોટલ પર મળ્યા. સુમતીએ કૌશલને જોયો - એક કૃત્રિમ - જયપુર ફૂટ પહેરી તે લંગડાતો ચાલતો હતો. સુમતી એને વળગી રડી પડી. કૌશલ મને ક્યાંક દૂર લઈ જા. હું ગૂંગળાઈ મરીશ, ખુલ્લી હવા, મોકળાશ જોઈએ છે મને. પ્યારનું બંધન, પૈસાનું બંધન, મુક્ત થવા માંગે છે મારો જીવ. કાર્તિકને મેસેજ મોકલી દીધો છૂટાછેડાના પેપર્સ સહી કરી મોકલી આપ્યા. કાર્તિક મારે આઝાદ પંખી બની મુક્ત ગગનમાં વિહરવું છે. ‘કેદમેં હૈ બુલબુલ’ નું રોતલ ગીત ગાવું નથી. તેં મને અતિશય પ્યાર કર્યો છે. આભાર.

એને ઘરની ચાર દિવાલ, બનવું મંજૂર નથી. એને તો જ્યાં મળે નવા નવા પંથ, એ અજાણી જગ્યાઓમાં સર્વના સંગાથે પ્રવાસ ખેડવો છે. એકલપંથી બનવું નથી. આ સૃષ્ટિ સાંકડી નથી. વિશાળ આ જગે છે મહાલવું, બહારની ખુલ્લી જગ્યામાં છે શ્વસવું. અને હૃદયમાં છે વહાલનું વાદળ ભરવું. સર્વતોમુખી વ્યક્તિત્વ કેળવાય તો જ હૈયું હેતથી છલોછલ છલકાય. ફક્ત પોતીકાને જ નહીં, સર્વ કોઈને વહાલ કરી શકાય. એને બનવું છે. સેતુ. એકમેકના હૃદય સુધી છે પહોંચવું. બંધિયાર હવામાં જીવ ગૂંગળાય મુક્તિની તાજી હવા ફેફસામાં ભરવી છે.

સ્વથી સર્વ સુધી પહોંચવાની હોશ છે સુમતીને. વામન બની વામણાં થવું નહીં. વિરાટ વ્યક્તિત્વની સ્વામીની બનવું છે. દૂરનાને પોતીકા કરી અપનાવવા છે. સુમતીની પ્રકૃતિમાં ભેદભાવ મારા-તારાનો નથી.

રાહમેં આયે જો દીનદુઃખી સબકો ગલે સે લગાકર ચલો.

કાળની કેડીએ ઘડી બે ઘડીનો સંગ. નદી નાવ સંજોગે મળ્યા, સાથે તર્યા, છૂટા પડ્યા. જીવનના પંથને નવો ઘાટ આપવા અજાણ્યા માર્ગે વિહરવું રહ્યું. વચ્ચે કોઈ અવરોધ ન જોઈએ. પ્યારનો પણ નહીં.

માલિકીભાવના કોશેટામાં જાતને બંધ કરી ગૂંગળાઈ મરવું નથી.

અવરોધક બનતા ઊંબરાને ઓળંગવો પડે. જિંદગીના મારગે આગળ વધતા રહો, આપમેળે પાથેય એકત્ર થતું જાય, વહાલ કરવું ગમે, વહાલ પામવું ગમે પણ રાગદ્વેષના વળગણ વગર. વહાલને લેવડદેવડનો વ્યવહાર ન બનાવી દેવાય. મુક્ત હવાના વાતાવરણમાં લીલા પાંદડાની કુંપળ જેવી નવી નવી સંવેદનાઓ પ્રકટતી જાય. જિંદગીની નવી સુરાવલિ ગૂંજ ઊઠે અને એમાંથી આપોઆપ મધુર જીવનસંગીત બજવા લાગે.

એકલપેટી સાંકડી સૃષ્ટિમાં સલામતી શોધવી - એ સુમતીને મંજૂર નથી. એને તો સાધવી છે સકળ જગત સાથે સંવાદિતા. વિશાળતાની અનુભૂતિ કરી જીવનની સાર્થકતા માણવી છે. તો જ શાશ્વતી પ્રસન્નતાનો સ્પર્શ માણી શકાય. સ્વથી સૃષ્ટિ સુધી પહોંચવું છે, સૌની સંગાથે મહાલવું છે. જીવ માત્રને ચાહવું છે.

કવિ નિરંજન ભગતની રચના એને પસંદ છે.

જાદુ એવો જાય જડી,

કે ચાહી શકું બે ચાર ઘડી, ને ગાઈ શકું બે ચાર કડી

તો ગીત પ્રેમનું પૃથ્વીના કર્ણપટે ધરવા આવ્યો છું

હું તો બસ ફરવા આવ્યો છે.

અને સુમતી ચાલી નીકળી કૌશલ સંગે, લંગડાતા જયપુર કુટ પહેરીને ટ્રેકીંગ કરતા કૌશલ સંગે - અવકાશ માણવા.

પ્રાયશ્ચિત

ગામનો ઉતાર છે હરિયો. નામ તો ફોઈએ હરિલાલ પાડ્યું હતું. હરિનો ભક્ત થઈ હરિભજન કરવાને બદલે એ હરાયો ઢોર થઈ રખડતો રહેતો. ગામમાં ચોરે ને ચૌટે બધા એનાથી ડરે. એનો પડછાયો લેવામાં યે પાપ સમજે. એના ધંધા જાકુબીના, ગુંડા મવાલીની ટોળીમાં ફરે. ગામમાં સૌ કોઈ એની આડે આવવાનું ટાળે. પોલીસમાં પાકી ઓળખાણ. કોઈનો પકડ્યો પકડાય નહીં. પૈસા વેરે ને છૂટી જાય. ઉપરથી ગામના પૈસાદાર સાથે વગ રાખે. મારામારી કરવાની હોય, ઉઘરાણી કરવાની હોય કે કોઈને પતાવી દેવા હોય, શેઠિયો બોલાવે. હરિયો જી હજુર કહી સલામ મારે. ઉઘરાણી કરવાની છે, ચપટીમાં પૈસા લાવી દઉં. કાં તો માણસ પતી જાય, કાં તો ઉઘરાણી પતી જાય.

હરિયાના બાપદાદાનું નામ મોટું. પણ ખોરડું ઘસાઈ ગયેલું. પુત્ર પાક્યા કપાતર. ઘરના નળિયા વેચી ખાય એવા. હરિયાની બૈરી રાધિકા. ભગવાનની ભગત. મૂંગે મોઢે કામ કર્યા કરે. એ ભલી એના ભજન ભલા. ભરજુવાનીમાં મરી ગઈ એક દીકરીને મૂકીને. દીકરીનું નામ પૂનમ. પૂનમના ચાંદ જેવી, દિવસે ન વધે એટલી રાત્રે વધે. માબાપ રંક પણ પૂનમનું રૂપ અમીરીનું પ્રતીક. ચાંદનો ટુકડો - ઉજળી કાયા, કામણગારી આંખ, માછલીની જેમ તરવરતી. આંગળીઓ જાણે આરતીની દીવેટ. ઉંમર થઈ ગઈ વીસની. સોળે સાન, વીસે વાન. જોવનાઈના કંકુ થાપા લાગી ગયા. પૂનમના દેહ ઉપર. હવે તો કળી ખીલીને બની ગઈ છે સુગંધીદાર પુષ્પ. કોઈ પણ ભમરો લલચાયા વગર રહી ન શકે. પૂનમ એટલે પરી.

ગામમાં કોઈ કામધંધો નહીં. જુવાનીયાના ટોળા ચોરે બેઠા હોય. આવતી જતી કન્યા ઉપર કાંકરીચાળો કરે. પૂનમ જબરી, માબાપની ગાળો આપતા અચકાય નહીં. લ્યા, તમારા ઘરમાં માબહેન છે કે નહીં?

એનું કાલી માના જેવું સ્વરૂપ જોઈ છોકરા છૂમંતર થઈ જાય. પૂનમને કોઈ વતાવી ન શકે. કારણ એના બાપનું નામ. આ તો હરિયાની છોડી. ફાડી ખાશે હરિયો, જો એની દીકરીનું નામ લીધું છે તો.

ઘણા જુવાનિયા એની પાછળ પાગલ થઈ જતા. ઘાયલ, જખ્મી થઈ શાયરી લલકારતા પૂનમની પાછળ - પણ પૂનમને આવતી જુએ કે બોબડી બંધ થઈ જાય. હરિયો હાડકાં ખોખરા કરી નાંખશે. પોતાની જાતને પૂનમના પ્રેમી માનતા બધા અર્ધપાગલ જેવા હતા. નવરાધૂપ જેવા હતા. કામધંધો કરવો નહીં. ફક્કડ ગિરધારી થઈ ભમવું છે. મન તો બધાને થાય કે પૂનમ સાથે પરણવા મળે તો ભાગ્ય ઉઘડી જાય. પણ કોની માએ સવાશેર સૂંઠ ખાધી હોય કે હરિયા પાસે પૂનમનો હાથ માંગવા જાય.

પૂનમ એટલે હરિયાની લાડકી. હરિયાની ધાકને લીધે જ તો અત્યાર સુધી પૂનમને અડવાનું સાહસ કોઈ કરી શકતું નથી. ભલે ને પૂનમ જેવું રૂપ છે પણ છે ધગધગતા સૂરજના ગોળા સરખી પાસે જવાની હિંમત કોઈ કરી શકે નહીં. હાથ ને હૈયું બંને દાઝી જાય. કોના લલાટે ચાંદલો ચોડશે આ રૂપવંતી પૂનમ. કોણ હશે એ ભાગ્યશાળી જીવ!

પૂનમના ગામમાં હતો એક બ્રાહ્મણ. નામ એનું કરસન. કોઈપણ કુવારકા કન્યાના દિલમાં વસી જાય, એવો પાંચ હાથ પૂરો, કદાવર કાયા, ભૂરી ભૂરી આંખો. નવરો પડે ત્યારે પાવો વગાડે, બાપા ગોરપદું કરી ખાય. તળાવની પાળે પૂનમ પાણી ભરવા જાય. વડલાના ઝાડ પાછળ હનુમાનજીની દેરી. હનુમાન એટલે રક્ષક દેવ. બેઉ જણાં સાંજ પડે ને અડોઅડ એકમેકના હાથ હાથમાં લઈ બેઠા હોય. અહીં અવરજવર ઓછી. સાંજ પડે તો કોઈ આ બાજુ ફરકે પણ નહીં. પૂનમ કહે ક્યાં સુધી છાનગપતિયાં કરતાં રહીશું. મારા બાપા પાસે મારો હાથ માંગી તો જો. પણ કરસનના હાજાં ગગડી જાય, હરિયાનું નામ પડે ત્યાં. બંનેની ન્યાત જુદી. ઘસાયેલું તો યે હરિયાનું ખોરડું ખાનદાન ગણાય. પૂનમ કહે તું ચૂપચાપ બેસી રહેજે, મારો બાપ ક્યાંક વેણ નાંખી દેશે. પછી પાછું વળી જોશે નહીં. કંઈ કામ કરતો નથી મારો બાપ.

પૈસા ફેંકશે કોઈ તો પૈસાની લાલચમાં ગમે તેની સાથે પરણાવી દેશે મને મારો બાપ. ઉતાવળ કર નહીં તો હાથ ઘસતો રહી જઈશ. ભાગી જઈને લગન કરશું તો મારો બાપ સાતમે પાતાળેથી યે શોધી કાઢશે, અને પછી કાટલું કાઢતા જરા યે નહીં અચકાય.

દિવાળીના દહાડા માથે આવતા હતા. ઘરમાં ખાવાના ધાનના વાંધા હતા. અને ગામના શેઠ ધરણીધરનું તેડું આવ્યું હરિયાને. હરિયાએ જી હજુર કહી સલામ મારી, શેઠ ફરમાવો. કોને પતાવવાનું કામ છે. દિવાળીના દાડામાં બોણી કરાવો. શેઠ મોઢેથી કંઈ બોલે નહીં. હોઠ ખોલે નહીં. ફક્ત ફોટો બતાડી દીધો. કામ પતી જવું જોઈએ. ન્યાલ કરી દઈશ. જાઓ - દિવાળી ટાણે ચોપડા ચોખ્ખા કરી દેવા પડે. હરિયો તો ખુશખુશાલ. દિવાળી સુધરી ગઈ. હાથમાં કામ લીધું. ફતેહ કરવી જ પડે.

ગામ આખામાં ભટક્યો, ફોટાવાળો જણ દેખાય નહીં. ગામમાં એ નવોસવો આવ્યો હશે. થાક્યો પાક્યો તળાવે આવ્યો. આજે શનિવાર છે. હનુમાનજીની દેરી છે. દર્શન કરી લઉં. દેરી પર દર્શન કરવા ગયો. છોકરીનો અવાજ સાંભળી હરિયો ચમક્યો. આ તો એની દીકરી પૂનમનો અવાજ. દીકરીનો અવાજ ન ઓળખાય એવું બને!

દીકરી પૂનમની અડોઅડ બેઠો હતો એક જુવાનજોધ મરદ. દીકરી કહેતી હતી કે કરસન હવે ઝટ કર. મોડું કરીશ તો મને ગુમાવી બેસીશ. મારો બાપ ઉતાવળો થયો છે. મારું તન મન બધું મેં તને અર્પણ કરી દીધું છે. તારા વિના હવે હું જીવતી રહી ન શકું. કરસન બોલતો હતો - ધરણીધરની દીકરી ધની મારી પાછળ પડી છે. મને કહે છે કે ભાગી જઈ લગન કરી લઈએ. મને છોકરીના બાપના પૈસાનો લોભ નથી. મારું ચિત્તું તો તારા પર ચોંટ્યું છે. મનડાની માયા લાગી ગઈ છે તારી સાથે.

હરિયાને યાદ આવ્યું. શેઠે ફોટા પાછળ નામ લખેલું હતું કરસન. કરસનને પતાવવા માટે સોપારી મળી હતી. જુવાનની મોંકળા ફોટા સાથે મળતી આવી. આ તો છે મારી દીકરીનો પ્રેમી. એને પતાવી દઉં

તો મારી દીકરી ઝૂરી ઝૂરીને મરી જશે. એક જ તો દીકરી છે સંસારમાં. આગળપાછળ બીજું કોઈ નથી. બાપદીકરી એક બીજાને સહારે જીવીએ છીએ. દીકરીના વેણ સાંભળીને સાવજ જેવો હરિયા સસલા જેવો બની ગયો. પોતે શેઠનું કામ નહીં પતાવે તો હું નહીં તો મારો ભાઈ બીજો. શેઠ એકવાર નક્કી કરે પછી પડતું મેલે નહીં. હવે સમજાયું કે શેઠની દીકરી ધની પણ આ કરસન પાછળ પાગલ બની ગઈ હતી. ક્યાં શેઠની મોટી હવેલી અને ક્યાં ગોરબાપાનો કરસન. કરસન ભણતો હતો - ધની સાથે અને પૂનમ સાથે. આમ તો ધની અને પૂનમ બહેનપણી હતી. ત્રણે જણા સાથે ભણતાં-બેસતાં-ઊઠતાં. ધની કે પૂનમ બેમાંથી એકેને ખબર નહીં કે બંને કરસન સાથે પ્યાર કરે છે. જો કે ધનીના બાપાને ક્યાંકથી ગંધ આવી ગઈ હશે, એકાદ વખત જોઈ ગયા હશે ધનીને કરસન સાથે વાત કરતા. વાણિયાની જાત, એક મગની બે ફાડ. શક પડ્યો પતાવી દેવાની જ વાત.

હરિયાને માથે ધરમ સંકટ આવી પડ્યું. પંડની દીકરીના પ્રેમીને પતાવી દે તો દીકરી જ ગુમાવી બેસે. પૈસાને અભાવે આવા હલકટ ધંધા કરવા પડે છે. વળી ગોરબાપા - બ્રાહ્મણના દીકરાને મારી બ્રહ્મહત્યા કરવાનું પાપ વહોરી લેવું નથી. શેઠનું કામ દિવાળી પહેલાં પાર ન પાડે તો શેઠ તો બીજાને સોપારી આપી હરિયાનું યે કાટલું કઢાવી નાખતા ન અચકાય.

હરિયો દીકરીની સામે આવી બોલ્યો, દીકરી, ચાલ ગામ છોડી પરગામ ગરકી જઈએ. આ ગામમાં રહેવું સહીસલામત નથી. કરસનને હવે આગળ પાછળ કોઈ નથી. કોઈ મોટા શહેરમાં જઈ ઉતરી પડીએ. કરસન હારે તારા લગન કરાવી દઈશ. આજથી આવા કાળા કામ કરવા બંધ. ધરણી ધર શેઠને તો ટાઢપાણીએ ખસ ગઈ. હરિયો, પૂનમ અને કરસન રાતના અંધારામાં ગાયબ થઈ ગયા. કોઈને યે ભાળ મળે નહીં એવા ગામમાં ગરક થઈ ગયા. દીકરી જમાઈ કમાય છે અને હરિયો દીકરીના દીકરાને સાચવે છે, રમાડે છે. કરેલા ખરાબ કાર્યોનું પ્રાયશ્ચિત કરે છે.

પિયરધર

દરેક માણસની ઝંખના હોય કે અમે કમાયા, અમે બચાવ્યું, અમે વસાવ્યું, તેને ભોગવનાર કોઈ વારસદાર હોવો જોઈએ. બ્રહ્માએ સૃષ્ટિનું સર્જન કર્યું - સંસારનો તાર અક્ષુણ્ણ રહેવો જોઈએ. લગ્નજીવનનો ઉદ્દેશ તો એ જ છે કે પતિ પત્ની મળી સંસાર રચે. પ્રજોત્પત્તિ કરે, પરિવારના સંસ્કાર નિભાવે. સંસાર નિભાવે - સંસારના પ્રવાહને વહેતો રાખે.

મહીપતરાય માતાપિતાનો એકનો એક દીકરો, પણ એને બહેનો પાંચ. સાધારણ પરિસ્થિતિમાં યે માબાપે દીકરાને ભણાવ્યો એમ દીકરીઓને ભણાવી. ખાસ મરણ મૂડી તો નહીં. બાપદાદાની એક મેડી હતી. સીમમાં પાંચ એકર જમીન હતી. મહીપતરાયની પત્ની વિભા શ્રીમંત પુત્રી હતી. તેને કરિયાવરમાં સૂંડલો સોનું મળ્યું હતું. મુશ્કેલીના સમયમાં થોડો થોડો દાગીનો ગીરવે મૂકી નણંદોના લગન કરતા રહ્યા, કરિયાવર કરતા રહ્યા. મહીપતરાયની આર્થિક પરિસ્થિતિ સાધારણ, આવક ટૂંકી, પ્રજા મોટી, અણધાર્યા ખર્ચાઓ આવ્યા કરે. પત્નીનું ગીરવે મૂકેલું સોનું કદી છોડાવી શક્યા નહીં. મહીપતરાયનું કામકાજ ચોક્કસ. રોજરોજનો હિસાબ રાખે. આવક-જાવકના છોડા મેળવી લે. કોની પાસેથી કેટલી રકમ ઉધાર લીધી છે. કયો દાગીનો ગીરવે મૂક્યો છે. એનું વજન ગીરવી-ચિઠ્ઠી બધું વ્યવસ્થિત રાખે.

મહીપતરાયના પિતા મરણપથારીએ હતા. દીકરા સૌમીલે પાંચ ફોઈઓને ફોન કરી ભાઈને મળવા આવી જવા જણાવ્યું. કોઈ ફોઈ લંડન તો એક ઓસ્ટ્રેલિયામાં, એક અમેરિકામાં, બે ફોઈ મુંબઈમાં. બહેનો સાસરે સુખી, ભાઈના ગરીબ ઘર સંસારથી લાજે. બળેવમાં ભાઈ શું આપી શકવાનો. રાખડી બાંધવાના અવસરે કંઈ ને કંઈ બહાનું કાઢી ટાળી દે. મહીપતરાય લાગણીભીનો માણસ. મન દુઃખાય. મન

મારીને મનને સમજાવી દે. મુંબઈમાં રહેતી એક બહેન જાત્રાએ ગઈ હતી. બીજાના દીકરાની પરીક્ષા હતી. એમના અંતઃકાળે પાંચ બહેનોમાંથી એકે હાજર નહીં. સૌમીલે અગ્નિસંસ્કાર કર્યા. મહીપતરાયના પત્ની વિભા અને દીકરો સૌમિલ વ્યવહારિક હતા. લૌકિક વ્યવહાર બંધ રાખ્યો કે બહેનોના ફોન આવવા માંડ્યા કે બાપ મર્યો કે સગાઈ મટી ગઈ. પરિવારની આબરૂનો વિચાર ન કર્યો. માણસ દીકરો ઝંખે છે શા માટે? પિંડદાન દેનારો જોઈએ. તમે તો પિંડદાન - શ્રાદ્ધક્રિયાની વિધિ જ ઊઠાડી દીધી, અમારા સાસરિયામાં અમને નીચાજોશું થયું. વ્યવહાર ખાતર એક બે વખત બેસવા આવી ગઈ. પરદેશની ફોઈઓ ગાડીભાડું ખર્ચી આવે શું કામ?

મહિપતરાયના પત્ની વિભા ટૂંકી માંદગી ભોગવી અવસાન પામ્યા. સૌમીલને માથેથી છત્રછાયા ઊડી ગઈ. હવે એ અને એની પત્ની કરુણા બંને કમાવા લાગ્યા. કરુણા સમજુ, ઠાવકી હતી. બંને કમાય. એકના પગારમાંથી કરકસરથી ઘર ચલાવે. એકના પગારમાંથી ગીરવે મૂકેલા દાગીના છોડાવે. મહીપતરાયે બધી નોંધ વ્યવસ્થિત રાખેલી તેથી આ કામ સરળતાથી થઈ શક્યું પણ બાપદાદાની જમીન, મેડી, મહીપતરાયના નામ પરથી સૌમીલના નામ પર transfer કરવામાં ખૂબ અડચણો પડે. મહીપતરાયે વીલ કર્યું નહીં અને એ જ મોટો લોચો પડ્યો. સક્સેશન સર્ટીફિકેટ મેળવવા વકીલોના, કોર્ટના ધક્કા ખાવા પડે. મહીપતરાયની બહેનોની સહી લાવવી પડે. ભાઈના મરણપ્રસંગે કોઈને સમય ન હતો. પાંચે બહેનો એક થઈ ગઈ. સૂચનાઓ અપાઈ ગઈ, કોઈએ સહી કરી આપવી નહીં. બાપદાદાની મિલકત પર આપણા બધાનો હક લાગે. સહીઓ નહીં કરીએ ત્યાં સુધી સૌમીલના નામ પર કશું ચડી શકે નહીં. બહેનો તો એમ કહે કે ભાભીએ અમારી માનો દાગીનો દબાવી રાખ્યો હતો. ભાઈ ક્યારે એટલું બધું કમાયો હતો સાસુજીનો કે ભાભી દાગીના વસાવે. આ વખતે બધી બહેનો ભૂલી ગઈ કે ભાભીએ અર્ધ ભૂખ્યા રહી અમને જમાડી હતી. પિયરનો દાગીનો વેચી વેચી અમને પરણાવતી વખતે વ્યવહાર કર્યો હતો, બસ એક જ

વાત - કાયદો એમ કહે છે કે બાપની મિલકતમાં દીકરીઓનો હક લાગે. ભગવાનનું દીધું ઘણું જ અમારી પાસે, પણ હક શા માટે જતો કરીએ?

આપણા કાયદાઓમાં સુધારા થયા. દીકરીઓને માબાપ કરિયાવરમાં આપી શકાય એટલું આપી દેતા. દીકરી પારકી થાપણ કહેવાય. મહીપતરાય તો ભાઈ હતો તો યે એણે એકે બેનના ઘરના ગોળાનું પાણી પીધું ન હતું. બહેનોને દીકરીઓ ગણી કન્યાદાન કર્યું હતું. એના ઘરનું કશું ના ખપે. આપી ન શકીએ કંઈ નહીં, લેવું તો નહીં જ. બેન દીકરીને આર્થિક ઘસારો ન પડે, એવો પરંપરાનો રિવાજ મહીપતરાયે નિભાવ્યો હતો. ભાભી યથાશક્તિ બળેવની, ભાઈબીજની રકમ મોકલી આપતી.

કાનુને બેન દીકરીનો હક લખી આપ્યો. પણ એમની ફરજ કંઈ નહીં. જે બહેનો મિલકતમાં હક માંગવા નીકળી તે, માબાપ, ભાઈ-ભાભી પ્રત્યેની ફરજ ચૂકવવાનું ભૂલી ગઈ. આવી દીકરીઓને સ્વાર્થી કહેવાય કે નહીં? ઘણી વખત દીકરીની ઇચ્છા માબાપની મિલકતમાંથી કંઈ લેવાની ન પણ હોય, તો જમાઈ આડો ફાટે. દીકરી ઉપર દબાણ લાવે. સ્વાર્થના આવા સમીકરણો રચાય ત્યાં ભાઈ બહેનના પવિત્ર રિશ્તાની સુવાસ અને ઉષ્મા ક્યાંથી પ્રકટે?

સામાજિક પરંપરા પ્રમાણે તો દીકરાને વારસદાર ગણવામાં આવે. સૌમિલે માતાપિતાને સાચવ્યા. મહીપતરાયે પોતાના માતાપિતાને સાચવ્યા, ઉપરાંત બહેન ભાણેજોની જવાબદારી ઉઠાવી. માબાપનું કરજ જો સૌમીલ જેવા દીકરાએ ચૂકવવાનું હોય તો પછી માબાપની મિલકતનો અધિકારી એ જ બની શકે. આજ સુધીમાં કોઈ બેન-દીકરી-જમાઈ માબાપનું કરજ ચૂકવવા આગળ આવ્યું નથી.

દરેક બહેનને પરણાવતી વખતે મહીપતરાયે ગજા પ્રમાણે વ્યવહાર કર્યો. સૌથી નાની બહેન પરણી ત્યારે આર્થિક પરિસ્થિતિ થોડી થોડી સુધારા પર હતી. મહીપતરાયે પત્નીનો દાગીનો વેચીને બહેનોને પરણાવી. નાની બહેનો પરણી ત્યારે મોટીબેન શ્રીમંત હતી છતાં તેણે

ક્યાં કશો વ્યવહાર કર્યો હતો? ત્યારે એ તો ભાભીની ફરજ. હું તો પારકે ઘેર છું. જ્યારે જ્યારે મોટી સાસરેથી આવતી ભાઈ ભાભીની ભારોભાર ભૂલો કાઢતી. વેતા વગરની છે. સરખી રસોઈ કરતી નથી. અમારે ત્યાં તો કાયમ એક કઠોળ અને બે શાક કરવાના જ. ભાણામાં મિઠાઈ તો જોઈએ જ. એ જ મોટી બહેન સાસુ સસરાને ઠેબે ચડાવી વૃદ્ધાશ્રમમાં મૂકી આવી હતી. પોતે ચાડી ચુગલી ખાઈને ભાભી વિરુદ્ધ કાન ભંભેરણી કરી જતી.

માબાપને મન દીકરો ભલે વહાલો હોય - વહુ અણગમતી લાગે. દીકરી સાસરેથી આવે કે મા (સાસુજી) ગળગળાં થઈ જાય. રડે, વહુના વગોણાં કરે. સમાજમાં આબરૂ સાચવવા મૂંગે મોઢે સહન કરી લઈએ છીએ. વહુ પિયરમાંથી સારા સંસ્કાર લઈને આવી નથી. ખોટે ખોટી કાગારોળ મચાવી મૂકે.

પોતાની પાસે અઢળક હોવા છતાં દીકરીઓ માબાપ માટે કશું કરી શકતી નહીં. કદાચ સાસરિયામાં ખરાબ લાગે. એવી દહેશત હોય.

હવે જમાનો બદલાયો છે. માબાપ દીકરીને દીકરા સમાન ગણી હાયર એજ્યુકેશન આપે છે. પરિસ્થિતિ સાધારણ હોય તો દીકરી ખુદ સાદાઈથી લગ્ન કરવાનું પસંદ કરે છે. મોટે ભાગે એક ભાઈ - એક બહેન હોય. ભાઈ ભાભી ન કરે તો માબાપની સેવા કરવા દીકરી જમાઈ એમને પોતાને ઘેર લઈ આવે છે. અમારા એક મિત્રને એક જ દીકરી છે. દીકરીને ભણાવી, પરણાવી. દીકરી કાંદિવલીમાં રહે છે. દીકરી વ્યવસાય કરે છે. એ કાંદિવલી છોડી માબાપને ઘેર વાલકેશ્વર આવી શકતી નથી. દીકરી જમાઈની પાસે રહેવા વાલકેશ્વર છોડી માબાપ કાંદિવલી દીકરીની બાજુમાં રહેવા ચાલી ગયા. દીકરીનો દીકરો સચવાઈ જાય. દીકરો સ્કૂલેથી આવે- નાના નાની બસ પર લેવા જાય. બસ પર સવારે મૂકવા જાય. દીકરો સ્કૂલેથી ઘરે આવે, નાની દૂધનો ગ્લાસ તૈયાર રાખે. ગોળપાપડી ખવરાવે. દીકરીને નિરાંત અને માબાપને દીકરીના દીકરાને રમાડવાનો લહાવો મળે. પપ્પા માંદા પડ્યા, જમાઈ-દીકરીએ ચાકરી કરી. દીકરીએ બાપાના અગ્નિસંસ્કાર કર્યા, શ્રાદ્ધક્રિયા

કરી. અને હજુ યે ઘરડી માની ચાકરી દીકરી જમાઈ કરે છે.

જો માબાપની મિલકતમાંથી વારસો મેળવવો હોય, તો ફરજ પણ અદા કરવી પડે. દરેક દીકરીએ સમજી લેવું પડે કે જેમ મારી નણંદ મારા ઘરમાં આવીને રૂઆબ મારી જાય, એ મને ન ગમે, તો પછી મારે પણ ભાઈને ઘરે જઈ ભાભી ઉપર રૂઆબ છાંટવાનો ન હોય. આપ ઘરે દીકરી, પર ઘરે વહુ. જેમ આપણે કોઈની દીકરી, સાસરે આવીને પરાયા ઘરને પોતાનું ગણી લીધું. તો પછી ભાભી પણ એનું પિયર છોડી સાસરે આવી છે. હવે એ એનું ઘર છે. મારું નથી. પિયરમાં માબાપ ભાઈ-ભાભી લાડકોડ કરે, હક માંગવો એ લુચ્ચાઈ છે, બદમાશી છે.

ભાભીને કારણે પિયરનો દરવાજો આપણા માટે ખુલ્લો રહી શકે છે. એ જ સૌથી મોટા આશ્વાસનની વાત છે.

સુકૃત્ય

કસ્તુરચંદ શેઠને ત્યાં નોકરી કરતો હેમચંદ. મન દઇને વફાદારી નિભાવે હેમચંદ. ઉદાર દિલ શેઠિયો પોતાને ત્યાં કર્મચારીઓના પરિવાર માટે મેડીકલ ટ્રીટમેન્ટની રકમ આપે. એમના સંતાનોને ભણાવવાની જવાબદારી પેઢીની. હેમચંદની પત્ની રેખા એટલી જ ઉદાર. પુણ્યનું ભાથું બાંધી લેવાનું છે. કોને ખબર કોના નસીબનું ખાઇએ છીએ. ઇશ્વરકૃપાથી અઢળક રખ્યા છીએ. જેમની જેમની મહેનત છે એ સૌ હકદાર છે. નફામાંથી અમુક ટકા એમના કલ્યાણ, શ્રેય અર્થે જુદા ફાળવી લઇ, દાન ધરમ કર્યે જાય છે. મન સાંકડું નથી, મોટું છે, હાથ ખુલ્લા છે.

રેખા શેઠાણી માંદા પડ્યા. કસ્તુરચંદ શેઠને શેઠાણીની દેખરેખ રાખી શકે એવા ઘરના માણસની જરૂર છે એમ ખબર પડી. હેમચંદે પોતાની પત્ની સુગંધાને શેઠાણીની સંભાળ લેવા મોકલી આપી. શેઠ-શેઠાણી કંઈ ને કંઈ આપશે જ. મફત ચાકરી નહીં જ કરાવે. મોંઘવારીના જમાનામાં કપડાં લતા, ખાવાનું જે કંઈ મળતું રહેશે, એનાથી ટેકો રહેશે. એકનો એક દીકરો છે હેમંત. શેઠને પણ એક માત્ર વારસદાર છે સુમંત. સુમંત અને હેમંત તેવતેવડા, એક જ સ્કૂલમાં એક જ ક્લાસમાં ભણે.

રેખા શેઠાણી બચે તેમ ન હતું. લીવરનું કેન્સર હતું. સુગંધાએ ખૂબ ચાકરી કરી. પાણીની જેમ પૈસો વેચ્યો પણ આયુષ્ય ખરીદી શકાતું નથી પૈસાથી. શેઠાણી રેખાની બિમારી લંબાતી જતી હતી, હેમચંદ સ્કૂટર લઇ લેવા નીકળ્યો. એક્સીડન્ટ થયો. સુગંધાને માથે વેધવ્ય આવ્યું. પાસે પૈસા હતા નહીં. દીકરા સુમંતને ઉછેરવાનો હતો. શેઠાણીની બિમારી. ક્યારે જીવ જશે નક્કી નહીં. નાનો હેમંત રડ્યા કરે. સુગંધાને શેઠને ઘરે જ રાત દિવસ રહી જવું પડતું. શેઠાણી રેખા પોતાના દીકરા-

હેમંતની સોંપણી સુગંધાને કરતા ગયા.

કસ્તુરચંદ શેઠ એકલા થઇ ગયા, સુગંધા પણ એકલી પડી ગઇ. સમાજના લોકો આડીતેડી વાતો કરે, એના કરતાં કાયદેસર લગ્ન કરી લેવા શું ખોટા? સુગંધાની જીદ હતી કે મારા દીકરા સુમંતને તમારે પિતા તરીકે નામ આપવું પડે તો જ હું તમારી સાથે લગ્ન કરું. તમારા અને મારા બંને દીકરાના ઉછેરની જવાબદારી મારી.

શેઠ ભલા-ભોળા હતા, લાચાર પણ હતા. પોતાની ગેરહાજરીમાં દીકરો અપલખણે ચડી જાય. કોઈ એને ભરમાવી મિલકત પડાવી જાય એના કરતાં સુગંધાને અપનાવી લેવાય તો દીકરાનું ભવિષ્ય સુધરી જાય. કસ્તુરચંદ શેઠને દમ-અસ્થમાનો રોગ લાગુ પડ્યો. ફેફસાં નબળાં પડી ગયા, શ્વાસ લઇ શકે નહીં. ઓક્સીજન લેવો પડે. બે ચાર મહિના ખેંચ્યા, એમનો શ્વાસ નીકળી ગયો.

સુગંધા શેઠની કાયદેસરની પત્ની હોવાથી બધો કારભાર એના હાથમાં આવી ગયો. જેટલું હેમંતને મળે એટલું સુમંતને મળે - બંને માટે ઘરે શાળાના ટીચર ટ્યુશન આપવા આવે. સુમંત ઠોઠ હતો. કૂવામાં હોય એટલું હવાડામાં આવે ને! હેમંત ધીર ગંભીર હતો. માતા રેખા શેઠાણી જેવો. પિતા કસ્તુરચંદ જેટલો કુશાગ્ર - બુદ્ધિશાળી અને ઉદાર. હેમંતને સુમંત બંને વચ્ચે ટકરાવ થયા કરે. ગમે તેમ તો યે સુગંધાના હાથનો કોળિયો સુમંતના મોઢા તરફ જ વળે. એના મનમાં દીકરા પ્રત્યે પક્ષપાત હોય જ. સુમંત માટે બધા વિષયો માટે ટીચર રાખ્યા અને હેમંત તો ડોશિયાર છે. એને પ્રાયવેટ ટ્યુશનની જરૂરત જ નથી. ક્લાસમાં ફી ભરી દીધી. ટ્યુશનના પૈસા શા માટે ખરચવા.

શેઠ કસ્તુરચંદના માસ્તર કનૈયાલાલ હતા, એમનો દીકરો વિશ્વાસ હેમંતના ટીચર હતા. હેમંતની પ્રતિભા ઝળકાવવી એવો દૃઢ નિર્ણય હતો. બે પેઢીનો સંબંધ હતો. કનૈયાલાલને શેઠે મદદ કરી હતી. દીકરા વિશ્વાસને ભણાવવા. કસ્તુરચંદ શેઠની સ્કોલરશીપની મદદથી વિશ્વાસ એમ.એસ.સી. સુધીનું ઉચ્ચ શિક્ષણ લઇ શક્યો હતો. ઋણ ચૂકવવાનું હતું, કસ્તુરચંદ શેઠનું. વિશ્વાસ સરે ખંતથી ટ્યુશન આપ્યું હેમંતને.

હેમંત દરેક પરીક્ષામાં ઝળહળતી ફતેહ મેળવી પ્રથમ નંબર જાળવી રાખતો. વિશ્વાસ સરે હેમંતનું હીર પારખી લીધું હતું. કુશળ ઝવેરી હીરાને પહેલ પાડી ઝળહળતો બનાવી દે. સુગંધા એની કોલેજની ફીના પૈસા ખરચવા માંગતી ન હતી. એનો જીવ દીકરાની માયામાં ફસાયો હતો. કસ્તુરચંદ શેઠે અનેક વિદ્યાર્થીને ભણાવ્યા, આજે એના દીકરા હેમંતને સ્કોલરશીપ લઈ ભણવાનો વારો આવ્યો. નોકરાણી શેઠાણી બની બેસી ગઈ છે. દીકરા સુમંત પાછળ પાણીની જેમ પૈસો વેરે છે.

પરિણામ જે આવતું હોય છે તે જ આવ્યું. પૈસાનો આફરો ચડ્યો સુમંતને. ભણવાને બદલે રખડતો થઈ ગયો. પાનના ગલ્લે ઊભો રહી ડ્રગ્સની સિગારેટ ફૂંકતો થઈ ગયો. આવતી જતી છોકરીઓની મશ્કરી ઉડાડે. ડીસ્કોમાં નાચવા જાય. મા પૈસા આપતી જાય. દીકરો ઉડાડતો જાય. પસીનો પાડ્યા વિના અનાયાસે દલ્લો હાથમાં આવી ગયો હતો. પૈસાની કિંમત સમજાતી નથી. વાપરો કે વેડફો. કોણ પૂછે તેવું છે ?

હેમંત શહેરમાં હોસ્ટેલમાં રહી ભણ્યો. ડોક્ટર બન્યો. પિતા કસ્તુરચંદની ઇચ્છા હતી કે ગામલોકની સેવા કરજે. એ ગામમાં પાછો ફર્યો. નાની એવી હોસ્પિટલ શરૂ કરી. એના હાથમાં યશ હતો. મન સેવાભાવી હતું. એના કરેલા ઓપરેશન સફળ થાય જ. વિશ્વાસ બંધાતો ગયો. એની હોસ્પિટલ વિકાસ પામતી ગઈ.

સુગંધાને એ માતા સમાન ગણી માનપાન આપતો. પણ સુગંધાને પોતાનો દીકરો વંઠેલ નીકળ્યો એનું દુઃખ હતું. એનો અહં ઘવાયો હતો. એ હેમંતને વખોડવામાં બાકી રાખતી નહીં. ગામમાંથી કોઈ ને કોઈ ફરિયાદ આવ્યા કરે સુમંત બાબતની. હેમંત સમજાવવા જાય તો ઉલટા ચોર કોટવાળને દાટે એવો ઘાટ થાય. સુમંત પર કોઈનો કાબુ નથી. એ ઉધ્ધત હતો સાથે સાથે ગોરખધંધા કરતો થયો. પોલીસ પકડી ગઈ. કોઈ સંજોગોમાં હેમંત એને છોડાવી ન શકે એવા સજજડ પૂરાવા હતા.

સુગંધાના હાથ હેઠા પડવા લાગ્યા. સ્વપ્નામાં એને કસ્તુરચંદ શેઠ

દેખાય. હેમચંદની સારપ જોઈને તને ઘરમાં રાખી. વિશ્વાસ થકી તારી સાથે લગ્ન કર્યા. દૂધ પાઇને મેં સાપ ઉછેર્યા. મેં તમને મા દીકરાને આધાર આપ્યો. તમે મારા જ દીકરાને નિરાધાર બનાવ્યો. વિશ્વાસઘાતનું પરિણામ સારું ન જ આવે. ઇશ્વરને ઘરે દેર છે અંધેર નથી. સુગંધાને હવે પશ્ચાત્તાપ થાય છે પણ બાજી એના હાથમાં રહી નથી.

સુગંધા મનમાં ને મનમાં બળતી રહી. એને પણ લીવરનું કેન્સર થયું. હેમંતે સગી માની જેમ ચાકરી કરી. ઓપરેશન સફળ રહ્યું. પણ સુગંધાની જીવવાની જીજીવિષા જ મરી પરવારી હતી. એને કોણ બચાવી શકે. સુમંત ક્યાં છે કઈ જેલમાં એની કોઈ ભાળ મળતી નથી. સુગંધા માના અગ્નિસંસ્કાર હેમંતે કર્યા. સુગંધા પુત્રના સ્નેહમાં મોહાંધ બની હતી. પણ મા તો હતી જ !

અંતે જેનું હતું તેનું જ બધું થઈને રહ્યું. શેઠ કસ્તુરચંદની બધી મિલકત હેમંતે ધર્માદામાં આપી દીધી. પિતા માતાની યાદગીરીમાં હોસ્પિટલ બંધાવી. ગામલોકોના કલ્યાણ અર્થે સેવા કરવાનું વ્રત લીધું. સુકર્મનું ફળ સારું જ આવે.

માને ચરણે

ત્રીસ વરસનો જુવાનજોધ છે શશી. છ ફૂટનો હટ્ટો કટ્ટો છે. લગ્ન થયાને હજુ તો ત્રણેક વર્ષ થયા છે. સારી જીવનસાથીની શોધમાં સત્તાવીસ વર્ષનો થઈ ગયો. સીવીલ એન્જનીયર છે. સારામાં સારો ધંધો છે. વાલકેશ્વરમાં બે બેડરૂમનો ફ્લેટ છે. ફીઆટ ગાડી હતી. હવે સ્કોડા આવી ગઈ છે. પત્ની સૂર્યા સૌંદર્યવતી છે. એની જ તો મોંકાણ મંડાઈ છે. રૂપ ઉપર મોહી પડ્યા હવે રહે છે એના રૂપ ઉપર. રૂપે પૂરી પણ ગુણો અધૂરી. કકળાટિયણ અને સ્વાર્થી, મતલબી.

શશી કામ પરથી સીધો જાય ક્લબમાં - સરખેસરખા મિત્રોની સોબતમાં થોડો સમય આનંદમાં જાય. સમય થાય બધા ઊભા થાય, ઘરે જવા, શશીને ઘરે જવાનું મન થતું નથી. ઘરમાં પગ મૂકે, મા પૂછે, આવ્યો બેટા, તારું ખાવાનું ઢાંકીને બેઠી છું અને બૈરી સૂર્યા સૂરજની જેમ તપે, શશીનો સ્વભાવ ચંદ્ર જેવો શીતળ - એ ઝઘડાનો કાયર છે. સાલા, બૈરાઓ, કૂતરા બિલાડાની જેમ લહે છે મારી બૈરી. કોઈ કારણ મળવું જોઈએ.

શશીની બા બિચારી પાલીતાણામાં એકલી રહે છે. એકાકી જીવે છે. બાપા નાનપણમાં મરી ગયા. માએ ટાઢ તાપ વેઠી મોટો કર્યો. દર મહિને માને રૂપિયા પાંચ હજારનું મનીઓર્ડર કરે છે શશી. જો કે હવે તો મની ઓર્ડર કરવું પડતું નથી. માના બેંક એકાઉન્ટમાં ડાયરેક્ટ જમા કરાવી દે છે. એનો જ તો વાંધો પડે છે, સૂર્યાને. આપણા છોકરાને માટે બચાવતા નથી. એકલી ડોશીને આટલા બધા રૂપિયાની શી જરૂર? પડી રહે પૌષ્ઠ શાળામાં - ખાવું, પીવું મફત તો મળે. ડોશી આપણને ખાલી કરી નાંખશે. રાંડ મરતી યે નથી. આવા અંગારા ઓકતી રહે છે સૂર્યા, શશીના મગજની નસ નસ ફાટવા માંડે. ઘરમાં આવ્યો, પગ મૂક્યો કે પાછા ક્યાંક ચાલી જવાની ઇચ્છા થઈ જાય. આજે બધી રીતે

સુખી છું. ધંધામાં બરકત છે. સારી કમાણી છે. પણ બૈરી સુખે જીવવા દે તેમ નથી. માણસને ઘરમાં શાંતિ જોઈએ. ચાર બેડરૂમનો ફ્લેટ છે. એંસી વર્ષની વૃદ્ધ મા ઘરમાં સમાઈ શકે તેમ નથી. મા ચૂપચાપ બેઠી હોય તો યે સૂર્યાનો બકવાટ ચાલુ જ હોય. મા ખુશ રહે એ પણ એનાથી સહન થાય નહીં. મા અમારા મેહુલ સાથે વાત કરે કે માથે હાથ ફેરવે એ યે સૂર્યાને ગમે નહીં. માને એકલી મૂકવી પડે ગામડામાં, પોતે સાથે રાખી શકે નહીં.

મા બિચારી ક્યાં જાય? આપણા સંસ્કાર, આપણી પરંપરા, નવી પેઢીને જાળવવા નથી. પોતાની સ્વતંત્રતા મહત્વની છે. મા બિચારી જરા પણ નડે તેવી નથી. હજુ આ ઉંમર પોતાનો રોટલો ઘડી લે છે. એ પથારીવશ થશે તો શું થશે? પત્ની કાયમ જાણે વર્લ્ડ વોર માંડીને બેસી જાય છે. શશીને પરિવારમાં એક માત્ર મા જ છે. શશીની ફરજ છે માની માવજત કરવાની.

ઘરમાં રોજેરોજનો કકળાટ. કંટાળી જાય છે શશી. પરિણામે એ ચિડીયો બનતો જાય છે, અંતર્મુખી બનતો જાય છે. મગજને બેલેન્સ કરવું કેવી રીતે? ભયાનક પરિસ્થિતિ સર્જાઈ છે શશી માટે. ધંધો ધાપો કરી, થાકી, કંટાળી ઘરે આવો અને ઘરમાં કંકાસ હોય તો માણસ જાય ક્યાં? ક્લબમાં કેટલા કલાક? બે ચાર પેગ પીવાય, એથી પછી આગળ શું? સૂર્યા પતિને ચાહે છે કે પતિ ઉપર સ્વામીત્વ ધરાવવા માંગે છે. કોઈપણ પુરુષ એના પરિવારમાં સુખ અને સલામતી ઇચ્છે. સમાધાન કરે તો પણ ક્યાં સુધી કરે? કમાય છે કોના માટે? ધંધા અર્થે આખો દહાડો બહાર ફેરે, ઘરમાં આવે તો લાય લાગેલી હોય, જાય ક્યાં શશી?

માએ ઘણું-ઘણું બલિદાન આપી ઉછેર્યો છે. સામે પત્નીના મોજશોખ પૂરા કરવા છે. પત્નીનો અધિકાર છે, મા પ્રત્યે એટલી જ જવાબદારી છે. ઘરની શાંતિ, અકબંધ રાખવી શી રીતે? આપણે કહીએ છીએ કે સ્ત્રી એટલે દયાની દેવી, કરુણાની મૂર્તિ, એનું દિલ ઋજુ હોય છે. પણ સૂર્યા તો તદ્દન કઠોર હૃદયની છે. એનામાં દયા, માયા જેવી

ભાવના નથી. ફરજ જેવી ભાવના નથી. એને જોઈએ છે કેવળ સુખ, સગવડ, શું એના મનમાં પતિ પ્રત્યે પણ સ્નેહભાવ નહીં હોય? એ બિચારો કેટલો રીબાય છે એ નહીં દેખાતું હોય? સૂર્યાને તો જોઈએ છે ફક્ત પતિ ઉપર વર્યસ્વ અને કાબુ. એક સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીને કેમ સમજી શકતી નથી કે સાંખી શકતી નથી. શા માટે સાસુ-વહુ, દેરાણી-જેઠાણી, નણંદ-ભોજાઈના ઝઘડા ચાલ્યા કરે છે?

સ્ત્રી માત્ર સ્વયંમાં સંપૂર્ણ છે. એની પાસે બીજાને આપવા માટે ઘણું બધું છે. સ્નેહ, સન્માન, કાળજી, કરુણા - સ્ત્રીના વાત્સલ્યનો તો જોટો જડવો મુશ્કેલ. સ્ત્રીઓ સંખીને રહે, ઘરમાં સ્વર્ગ ઉતરે. સામસામે બધાની આંખો લડે, પરિવાર વહેંચાયેલો, વીંખાયેલો રહેશે. ઘરમાં શાંતિ ન મળે. શશીને બ્લડપ્રેશર વધવા લાગ્યું, ચક્કર આવ્યા, ચેક કરાવ્યું, ડાયાબીટીસ આવ્યો. કેટલો બધો માનસિક ત્રાસ. પતિના સ્વાસ્થ્યની ચિંતા પત્ની ન કરે, પતિને સુખશાંતિ મળે એ માટે પત્ની થોડું પણ જતું કરવા તૈયાર ન થાય તો પછી એ સ્ત્રીને માટે કયું વિશેષણ લાગુ પાડવું?

મા અને પત્ની વચ્ચે જનરેશન ગેપ છે. એ સારું પણ મા તો ગામડે બેઠી છે. સાસુ આટલે દૂર હોવા છતાં સૂર્યાને મા દીકરાના મીઠા સંબંધની ઇર્ષ્યા આવે એનો ઉપાય શો? શશીની સહન શક્તિની પણ મર્યાદા તો આવે જ ને! પત્નીને સમજાવવા પ્રયાસ કરે પણ સમજાવટનું કોઈ પરિણામ દેખાતું નથી.

માનો જરા યે વાંક નથી. પત્નીને અવગણવી નથી. મા પ્રત્યેની ફરજ પહેલી હોવી જોઈએ. પણ સ્વતંત્ર વિચારસરણીવાળી સૂર્યા કોઈ વાતે સમજવા તૈયાર નથી. માને સાથે લાવીને રાખી શકાય તેમ નથી. ખુદ શશી પોતે સૂર્યાના સ્વભાવથી કંટાળી ગયો છે. એક દિવસ વહેલી સવારે બેગમાં કપડાં ભરી ગાડી લઈ નીકળી ગયો, મા પાસે જવા માટે. મા પ્રત્યેની મમતાની જીત થઈ. માની કફોડી હાલત જોઈ શકાય તેમ નથી. અત્યાર સુધી મનમાં કશમકશ હતી. હવે મન સ્વસ્થ કરી લીધું છે. જો પત્ની સૂર્યા પોતે મનસ્વી રીતે વર્તન કરતી હોય તો

એટલો જ અધિકાર છે શશીને. એ પોતે કમાય છે. એકની એક માનો અધિકાર દીકરા પર પહેલો છે. શશી ગામમાં આવ્યો. માની સૂકલકડી કાયા જોઈ રડી પડ્યો. ફીટકાર ઉપજ્યો પોતાની જાત માટે.

પોતે ફરજ ચૂક્યો છે. હવે બધું સાટું વાળી દેવું છે. ઘર સાફ કરાવ્યું, માની સારવાર માટે બે બાઈઓ રાખી. ડોક્ટરને સવાર સાંજ વીઝીટે બોલાવે. માનો લૂખોસૂકો હાથ માથા ઉપર ફરે છે, જાણે ગંગોત્રીનું શીતળ જલ.

પત્ની સૂર્યાને હજુ પોતાની ભૂલ સમજાતી નથી. દરરોજ ફોન કરે છે, શશીને, ત્યાં શું દાટ્યું છે, ક્યારે આવો છો? હવે શશીને મુંબઈ પાછા ફરવાનું મન થતું જ નથી. હવે અહીં જ સ્વર્ગ છે, માના ચરણોમાં. દીકરો આવ્યો, માને જાણે સંજીવની મળી ગઈ. અઠવાડિયામાં એ સાજીતાજી થઈ ગઈ અને દીકરો રાજી રાજી થઈ ગયો. અહીં જ સુખ છે, શાંતિ છે. અહીં જ રહી જવું છે, મા જીવે છે ત્યાં સુધી. દીકરા તરીકેની ફરજ આજ સુધી ભૂલ્યો હતો. હવે ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત કરી માની સેવા કરવી છે.

પતિ ચાલી ગયો, મા પાસે, પોતાને મૂકીને છતાં સૂર્યાની આંખ ખૂલતી નથી. એ પોતે મા બની છે પણ માની મમતાને સમજતી નથી. મા દીકરાની લાગણીની કદર કરી શકતી નથી પણ કતરાય છે. ધોળે ધરમે ય એને સાસુ જોઈતી જ નથી. ભલે પતિ ગુમાવવો પડે. ક્યાં જવાનો હતો એ!

આ એ જ મા હતી શશીની, જેને દીકરાનું મોઢું જોઈને દિવસ ઊગતો હતો. મારા દીકરા વિના મને ઘડીભર નો સોરવે. સામે પક્ષે વહુ સૂર્યા મક્કમ છે. સાસુ ન જોઈએ એટલે ન જ જોઈએ. સૂર્યા માની બેઠી હતી કે એનો કંથ કઢાગરો છે. પોતાની સ્વાર્થ લીલા પૂરેપૂરી રીતે ભજવવી છે. જાણે સાસુને લાચાર બનાવીને જ જીવવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. કળજુગી વાયરો વીંટળાઈ વળ્યો છે સૂર્યાને. પગ પછાડીને, તેવર બદલીને, તોબડો ફુલાવીને ચાકુની ધાર જેવી જબાન ચલાવીને હમદર્દી મેળવવી છે. સૂર્યાની માની સતત ચડામણી થયા કરે છે. વરને

મુઠ્ઠીમાં રાખવો છે, પછી બધા ઝખ મારે. પુરુષનું ગજું કેટલું? બૈરી પાસે ઢીલોઢફ થઈ જવાનો. મેરા પતિ સિફ મેરા હૈ. મારા પગના તળિયા ચાટ્યા કરે, ગલુડિયાની જેમ. પતિદેવ બિચારો પોતાની સઘળી અંગત ખુશી પત્નીદેવીને ચરણે ધરી દે છે.

શશી માની ચાકરી કરવા ગામમાં રોકાઈ ગયો છે. એનો દીકરો રઢ લઈ બેઠો છે, ચાલો દાદી પાસે. પણ સૂર્યાની જીભ કાતર જેવી. તારા બાપાની બા, તારે શી લેવાદેવા. એવા ધૂળાડિયા ગામડામાં જવું નથી.

શશીની માએ દીકરાના ઉછેર માટે રંડાપાના દિવસો વેઠતા વેઠતા જિંદગી ગુજારી નાંખી હતી.

એ પોતે મા બની છે, છતાં એને માની મમતાનું મૂલ્ય સમજાતું નથી. નથી ભીંજાતું એનું ભીતર.

એક મા ગામડામાં લાખ લાખ આંસુડા સારે છે, દીકરાને યાદ કરે છે. દીકરો ગુલામ બની ગયો છે બૈરીનો. એ નિર્માલ્ય છે. લાચારી પહેરીને ઊભો છે. પોતાનો ઘરસંસાર તોડવો નથી. નિષ્કુર પત્ની જિંદી છે. સાસુની લાચારીનો ગેરલાભ ઉઠાવવો છે.

શશીને બૈરીની દાનતની પરખ થઈ ગઈ. તેથી હવે તેણે નક્કી કરી લીધું છે મનથી કે મારે સૂર્યાથી દબાવાની જરૂર નથી. ભલે મારી મુંબઈની મિલકતની એ વારસદાર બની જાય. એ ભલે વાવાઝોડું જગાવે. હવે કહ્યાગરા કંથ બની રહેવું નથી. માને બહુ વલખાવી, હવે વલવલાવવી નથી. રહી જઈશ, ગામડામાં માની ચાકરી કરવા, હવે પત્નીથી દબાયેલા રહેવું જ નથી. જીવનમાં સુખશાંતિ તો જ મળે જો આપણે આપણી ફરજ બજાવીએ.

ચિંતા

ચિંતાથી ચતુરાઈ ઘટે, ઘટે રૂપ ગુણ જ્ઞાન,
ચિંતા બડી અભાગણી, ચિંતા ચિંતા સમાન.

માણસ જાત, ન હોય ત્યાંથી અનેક ઉપાધિઓ, માનસિક રીતે ઊભી કરે, ચિંતા કર્યા કરે, ચિંતા કર્યા કરવાનો એનો સ્વભાવ પડી ગયો છે. સારા કામમાં સો વિઘ્ન. પ્રસંગ માંડી બેઠા છીએ, વિઘ્ન આવશે તો. અનેક બાધાઓ લઈ બેસીએ. જાત ઉપર વિશ્વાસ નથી. સંજોગો ઉપર વિશ્વાસ નથી. ચિંતા કરવાથી શું વળે? પરિસ્થિતિ બદલાઈ જવાની છે? ચિંતા કરવાને બદલે ચિંતન કરીએ. કંઈક વિચારીએ, તો પીઢ બની શકીએ, પરિપક્વ બની શકીએ. થોડી વધુ હિંમત કેળવીએ. ચિંતા કરવાથી જાતને ફોકટની વેડફી દઈએ છીએ, શક્તિઓને નિયોવી કાઢીએ છીએ. માનસિક તાણ સાથે પણ કેવી રીતે જીવવું એ શીખી લેવાની જરૂર છે.

આપણા વડીલો, આપણી દાદીઓ- મા, તેઓએ કેટલા કેટલા અભાવો વેઠ્યા? હેલે પાણી ભર્યા, ઘંટીએ દળણાં દળ્યાં, લાજ કાઢી, સાસરિયાના ત્રાસ વેઠ્યા એના પ્રમાણમાં આપણે કેટલા બધા આઝાદ છીએ, સુખી છીએ, કેટકેટલી સુવિધાઓ માણીએ છીએ. રિવાજોના બંધનો છૂટી ગયા છે. છતાં યે આપણે કાયમ ફરિયાદો કરીએ છીએ. આપણી દાદીઓએ ક્યારે ય ફરિયાદો કરી ન હતી. પિયરમાં જઈ રોદણાં રડ્યા ન હતા. ઘરની વાત ઘરમાં દાટી દઈ, પરિવારની આબરૂ ઉજાગર કરી હતી. ખાનદાન ઘરના ખોરડાંની ખાનદાની નિભાવી હતી.

ફરિયાદ કરવાથી કોઈ આપણું દુઃખ દૂર કરી જવાનું નથી. લોકો તમને પોચટ ગણી મશકરી કરશે. એના કરતાં ભડ બની મુસીબતોનો સામનો કરતા શીખી જઈએ, તો જ આપણા વ્યક્તિત્વનું

મૂલ્યાંકન થશે. લોકોને શું ? બે ઘડી હમદર્દી દાખવશે. દુનિયામાં સૌને પોતપોતાના પ્રશ્નો છે. પોતાના પ્રશ્નોમાંથી તેઓ પોતે ઊંચા આવતા નથી, એ લોકો આપણને શું મદદ કરવાના ? તો પછી શા માટે લાચારી દાખવવી, બિચારા, બાપડાં થવાનું. કોઈને રસ નથી આપણા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ લાવવામાં.

માણસ અનુભવોથી ઘડાય છે. પણ અનુભવો મોટી ઉંમર સુધી આપણને ઘડી શકશે. ઘણા મોટી ઉંમરના માણસો વાળ ધોળા થયા હોવા છતાં મેચ્યોર્ડ થતા નથી, ઘડાતા નથી, અનુભવોમાંથી કશું શીખતા નથી. ઘણામાં નાની ઉંમરમાં જ પરિપક્વતા આવી જાય કારણ એ લોકો પરિસ્થિતિનું મૂલ્યાંકન કરી, કોઈ પરિસ્થિતિમાં કયો માર્ગ પસંદ કરવો એ વિચારી નિર્ણય લઈ શકે છે અને એ પ્રમાણે જિંદગીનો રાહ નક્કી કરે છે.

કેટલાક લોકોનું વલણ કાયમ નેગેટીવ જ રહે, ના ભાઈ આમાં આપણું કામ નહીં, કરી હાથ ઊંચા કરી દે. જે પ્રયાસ કર્યા વિના હાર માની લે એ માણસ જિંદગીમાં આગળ ક્યાંથી વધી શકે ? આવા લોકો કોઈ સાહસ કરવા તૈયાર જ નથી તેથી વાસી બની ગંધાઈ જાય.

કેટલાક લોકો પ્રતિકૂળતા વચ્ચે પણ ઉત્સાહ જાળવી રાખે. પહાડની વચ્ચેથી પીપળો ઊગી નીકળે તેમ સખત પુરુષાર્થ આદરે. નવું નવું વિચારે, નવું નવું અપનાવી લે. એક જ જીવનમંત્ર અપનાવી બેઠા છે, જિંદગી આજે છે, કાલે નહીં હોય. આજનો લાભ આજે જ લઈ લઈએ.

આજને આજ બધું મળી જવાનું નથી. અને પ્રયત્નો નહીં કરીએ તો તો કશું જ મળવાનું નથી. પશુ પક્ષી આજનું ભોજન આજે મેળવી લે છે. ચિંતા કરી સંઘરતા નથી.

ચિત્ત તું શીદને ચિંતા ધરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે. સઘળી ચિંતા શ્રીકૃષ્ણને સોંપી દઈએ. હરિ તું જે કરે તે ખરું. નરસિંહ, મીરાંએ કદી ચિંતા કરી ન હતી. કારણ દૃઢ વિશ્વાસ, જેને સહાય શ્રી વિશ્વનો નાથ

એને ચિંતા કેવી ? તેઓ હરહંમેશ પ્રસન્ન ચિત્ત રહી શક્યા કારણ ચિંતા છોડી દીધી. બહારના પરિબળોની શી મજાલ છે કે આપણા મનની સ્વસ્થતાને ખોરવી શકે ? ચિંતા થાય, વિચારવલોણું શરૂ થાય. વિચારોમાં ગંભીરતા આવે. ફક્ત પોતાને માથે જ ચિંતાનું પોટલું છે. જગતમાં કોઈ વ્યક્તિ ચિંતામુક્ત છે ખરી ?

તો પછી આપણી ચિંતાઓને કોરાણો મૂકી દઈ મંડીએ પુરુષાર્થ આદરવા. ચિંતાને કારણે માણસ આત્મવિશ્વાસ ગુમાવી બેસે. હું કેવો અભાગિયો, મારા માથે જ દુઃખના ઝાડવા ઊગ્યા ? પોતાની કમજોરીને વળગી રહીએ તો પછી આપણો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થવાનો ?

નરસિંહ મહેતા - સુદામાએ કદી ચિંતા કરી ન હતી. કે કાલે શું થશે ? ગરીબીમાં પણ શ્રદ્ધા - ભક્તિ ગુમાવ્યા ન હતા. મોસાળું કરશે શ્રી હરિ. ચિંતા કરવાને બદલે પ્રસન્ન ચિત્ત થઈ પ્રભુ ભક્તિમાં મશગુલ રહ્યા. ફિકરની ફાડી કરે એનું નામ ફકીર.

આપણે કરોડોમાં આળોટીએ છીએ. બધી જાતના સુખ સગવડો માણીએ છીએ. છતાં ચિંતા ડરાવે છે. ચોર લૂંટવા આવશે ? સીસીટીવી કેમેરા લગાવીએ, ચોકીદાર રાખીએ. એ જ નોકરો, એ જ ચોકીદારો લૂંટ ચલાવી ભાગી જાય છે. આપણે હંમેશા ચિંતામાં રહીએ છીએ, કારણ બધું આપણું ધાર્યું થાય એવી ભ્રમણામાં જીવીએ છીએ. વાસ્તવિકતાને બદલે કલ્પના કરી ન હોય ત્યાંથી ભય પેદા કરી લઈએ. એ ભ્રમણાના કુગ્ગામાં જરા ટાંચણી લાગશે કે કુગ્ગા ફૂટી જશે. માણસ ક્યારે પ્રસન્ન ચિત્ત રહી શકે ? જ્યારે એના મનમાં કોઈ ડર ન હોય. થઈ થઈને શું થવાનું ? પ્રસન્નતાના મૂળમાં સંતોષ હોય. ‘જે કંઈ ગમ્યું, તે સઘળું મળ્યું એનું નામ સુખ. જે કંઈ મળ્યું, તે ગમ્યું એનું નામ આનંદ.’

આપણે સ્પર્ધાત્મક જમાનામાં જીવીએ છીએ. તેથી સંતોષ ધરાવી શકીએ નહીં. જે કંઈ મળ્યું છે એ અધિક છે, અધિકાર કરતાં વિશેષ છે એવું માની લઈએ એનું નામ સંતોષ. મને નથી મળ્યું, મારા

ભાઈને મળ્યું છે, હું પણ ગમે તે ભોગે મેળવીને રહીશ એનું નામ લોભ, અસંતોષ. એવી તૃષ્ણાને કારણે આપણી માનસિક સમતુલા ખોરવાઈ જાય. મનમાં સાત્ત્વિક સંતોષ ધારણ કરવો. મને ન મળ્યું તો કંઈ નહીં, મારા ભાઈને તો મળ્યું છે ને! સંતોષ માણીએ.

ભગવાન બધાને સુખી કરજે, શરૂઆત મારાથી કરજે, એમાં સ્વાર્થભાવના છે. ભગવાન સૌને સુખી કરજે. સર્વે સુખિનઃ સન્તુ, સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ જગતના સર્વ કોઈના સુખમાં આપણું સુખ સમાયેલું છે. ફરી યાદ કરીએ,

ચિત્ત તું શીદને ચિંતા કરે, શ્રીકૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે!

પસંદગી જીવનસાથીની

બળવંતભાઈએ ઘરમાં દાખલ થતાં વેંત બૂમ મારી. સાંભળો છો? ક્યાં છે તમારો સપુત - કિશોર? એને કહી દેજો કે આજે ઘરમાં રહે, સાંજે મારા મિત્ર અવિનાશ એમની દીકરી પલ્લવીને લઈને દીકરાને જોવા આવવાના છે. કિશોરે આ બધું સાંભળ્યું. આ તે બાપા છે કે ડાયરેક્ટર કે ડીક્ટેટર. લગ્ન મારે કરવાના છે, છોકરી સાથે જિંદગી મારે બસર કરવાની છે. અને પસંદગી બાપાએ કરવાની છે. એમની માન્યતામાં - એમના ધારાધોરણમાં ફીટ બેસે એવી છોકરી માટે કિશોરે ફક્ત હા કહી દેવાની છે.

અવિનાશ કાકા આવ્યા, એમની પલ્લવીને લઈએ. કિશોર છ ફૂટ ઊંચો ફૂટડો યુવાન છે. પલ્લવીની ઊંચાઈ ૪ ફૂટ સાત ઇંચ. કિશોર MBA ભણેલો. પલ્લવી B.A. ભણેલી. કિશોરને ભાવિ પત્નીના પિતાની આર્થિક પરિસ્થિતિ સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી. કિશોરને બાપાના ધંધામાં કોઈ રસ નથી. એને સ્વતંત્ર ધંધો વિકસાવવો છે. હઝારો લાખોમાં નહીં પણ કરોડોના સોદા પાર પાડવા છે. પોતાના ભણતરનો ઉપયોગ કરવો છે. એને પોતાની માનસિક લેવલની જીવનસાથી જોઈએ છે.

મહેમાન ગયા, બાપા અવિનાશ કહે, કિશોર ક્યાં ચાલ્યો? જવાબ આપ - છોકરી કેવી લાગી? થોડી બટકી છે. તારી જેટલું ભણેલી નથી. આપણે ક્યાં નોકરી કરાવવી છે. બાપાને ત્યાંથી તગડો દલ્લો લઈને આવશે. એકની એક દીકરી છે, અવિનાશની. મમ્મી કહે, અમને તો છોકરી ગમી, તને શું વાંધો છે કેટલી યે છોકરીઓ જોઈ. તું કોઈને હા પાડતો નથી. તો કોઈ છોકરી પસંદ કરી લીધી હોય તો બોલ!

કિશોર શું જવાબ આપે. માબાપ એની મરજી પૂછી રહ્યા નથી. પોતાની મરજી ઉપર કિશોરની મરજીનો સ્ટેમ્પ મરાવવા માંગે છે.

છોકરી ખરાબ છે? ના. તો પછી ઓ.કે. છે? ના. તો અમારે

સમજવું શું? આમને આમ ચાલ્યા કરશે. લગ્નની વય વીતી જશે. લોકોમાં કહેવાય છે કે કેવી રૂપ પરી જોઈતી હશે આ લોકોને? અમારે લોકોને જવાબ શો આપવો? કિશોર માબાપને કેવી રીતે સમજાવે કે એને પોતાને પરી જેવી રૂપાળી પત્ની નથી જોઈતી. પલ્લવી લાલી લીપસ્ટીક લગાડીને મોંઘોદાટ ડ્રેસ પહેરી આવી હતી. હીરાના દાગીનાનો ઠઠારો હતો. બ્યુટી પાર્લરમાં જઈને આવી હશે, પાવડરના થથેડા હતા.

કિશોરને શો કેસમાં મૂકવા માટે પૂતળી નથી જોઈતી. રોજે રોજ ઘરમાં પોતાની સાથે ઘરમાં નોર્મલ રીતે રહી શકે એવી પત્ની જોઈએ છે. આવી છોકરીઓ પરણીને વર સાથે અલગ રહેવા ઇચ્છતી હોય. સામેથી પૂછી લેતી હોય છે કે કયા એરિયામાં અલગ ફ્લેટ લઇશું.

“એક લડકી કો દેખા તો એસા લગા.” છોકરી જોઈને ગમવી જોઈએ. કિશોરના ગમવા માટેના માપદંડ અલગ છે. એના માબાપના માપદંડ અલગ છે, પછી કિશોર મગનું નામ નામ મરી પાડે કેવી રીતે? એક વરસથી આવી ભાંજગડ ચાલે છે. છોકરીઓ આવે છે, મીટીંગો ગોઠવાય છે. કિશોર ના પાડ્યા કરે છે. હવે તો એ છોકરી જોવા જવાની ના જ પાડે છે પણ મા બાપ, સમજાવી, ફોસલાવી, પલાળે છે. એને આવી શોપીસ છોકરીઓમાં કોઈ રસ નથી. એને આર્ટીફીશીયલ વાતાવરણ ગમતું નથી. કિશોર માને છે કે લગ્ન એ એની અંગત બાબત છે. જિંદગી પોતે જીવવાની છે જેવી છે તેવી જ દેખાવી જોઈએ. પોતે ઘરમાં પત્નીને આવી રીતે સજાવી-ઘજાવીને બેસાડી રાખવાનો નથી. છોકરી કોઈ વસ્તુ નથી કે માબાપ એનું પ્રદર્શન યોજે. છોકરી બિચારી શું કરે? માબાપ કહે તે પ્રમાણે સજે ઘજે, ચાની ટ્રે લઈને આવે શરમાતી, સંકોચાતી.

લગ્ન કરવા એ કંઈ કોઈને ત્યાં લગ્નમાં હાજરી આપવા માટેના એક કલાકનો પ્રશ્ન નથી. આખી જિંદગી સાથે વિતાવવાની છે. છોકરી રૂપાળી છે તો શું થયું? પૈસાવાળાની દીકરી છે તો શું થયું? રૂપને ચાટી શકાતું નથી. પોતે કમાય છે, પારકા પૈસાની આશા શા માટે?

છોકરી શું વિચારે છે? એનું જીવન ધ્યેય શું છે. એનામાં કેવી સમજદારી છે. એ વિચારવાનું હોય.

આપણા માબાપો-દીકરીને ઠેકાણો પાડવા મથામણ કરે. ઘરનું ઘર છે? માનો સ્વભાવ કેવો છે? ખાનદાન કેવું છે? છોકરો કેટલું કમાય છે. આવા જ મુદ્દા પર લગ્નસંબંધો બંધાતા. એક જમાનામાં અમેરિકાનું ગાંડપણ હતું. અમેરિકાથી છોકરો આવ્યો, ઘડિયા લગ્ન લઈ લેવાય. પછી ગ્રીનકાર્ડના ધાંધિયા, ઉતાવળ કરી, પસ્તાયા. અમેરિકાનો છોકરો લગ્ન પહેલાં ડેટીંગ કરવા માંગે. પ્રેગનન્ટ કરી અમેરિકા જતો રહે. છોકરી અહીં માબાપને ત્યાં રહ્યા કરે. ફસાયા. અમેરિકન મૂરતિયાની લગ્ન બજારમાં કિંમત બોલાતી. હવે છોકરીઓ અમેરિકા જવા તૈયાર નથી. ત્યાં જઈ ઢસરડો કરવો નથી.

કિશોર ઠરેલ છે, વિચારવંત છે. બાહ્ય રૂપ, શીરીરિક આકર્ષણથી લપેટાઈ જઈ લગ્ન કરવા નથી. કાયમ માટે કમ્પેનીયનશીપ ટકી રહેવી જોઈએ. પત્નીમાં એક મિત્ર, હમસફર શોધે છે આજનો યુવાન. પોતાના જ પ્રોફેશનની છોકરી હોય તો સમસ્યાઓને સમજી શકે. કિશોર આવી ઔપચારિક મીટીંગને અંતે હા ભણી દે તેમ નથી. બે પાંચ મીટીંગ કરી ભાવિ પત્નીના વિચારો જાણવા માંગે છે. એકબીજાને ઓળખવા માંગે છે.

કિશોરે ઉચ્ચ શિક્ષણ લીધું છે. એનામાં વિચારોની પરિપક્વતા છે. પત્નીના રૂપમાં, કલ્યાગરી, ડાહી ડમરી, હા એ હા કરે એવી હાઉસવાઈફ નથી જોઈતી એને. ભાવિ પત્ની બુદ્ધિમાન હોય, વાદવિવાદ નહીં પણ લોજીકલી દલીલ કરી શકે, પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર કરી શકે, એવા સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વવાળી, વિચારો ધરાવતી છોકરી જોઈએ છે કિશોરને.

સમજદાર, પ્રેમાળ અને હોમલવીંગ, પરિવારપ્રેમી જીવનસાથી હોય તો જ સંસાર સારી રીતે નભી શકે, એવી ચોક્કસ વિચારસરણી ધરાવે છે, આજનો યુવાન. પડ્યું પાનું નિભાવી લેવું પડે એવી પરિસ્થિતિ નિર્માણ થવા નથી દેવી.

પોતાને વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય ગમે છે તો સામી વ્યક્તિને પણ એનું

સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ હોઈ શકે. એને આદરમાન આપવું છે. પોતાનું પુરુષ તરીકેનું આધિપત્ય જમાવવું નથી.

જ્યારે જ્યારે કોઈ યુવતી સાથે મીટીંગ કરે છે, કિશોર સ્પષ્ટ રીતે પૂછી લે છે, તમે તમારા માબાપના દબાણને વશ થઈ મારી સાથે સંસાર માંડવા રાજી થયા છો? નિખાલસપણે કહી દો. એમાંથી ચાર પાંચ યુવતીએ કબુલ કર્યું કે તેનો પ્રેમી પરન્યાતનો હોવાથી માબાપ પરાણે એને બીજે પરણાવી દેવા માંગે છે. કિશોર ભલે નવા જમાનાની વિચારધારા ધરાવે છે પણ પરંપરાગત ખ્યાલો ધરાવે છે. એને આજની યુવતીઓની માનસિકતાની ખબર છે. સાસુ સસરાની જવાબદારી નિભાવવી નથી. મિલકતમાં હક જોઈએ છે. સગાઈના બંધનમાં બંધાતા પહેલાં સ્પષ્ટતા કરી દીધેલી સારી. પાછળથી અફેરની ખબર પડે, છોકરી લગ્ન પહેલાં ભાગી જાય, એવું એને થવા દેવું નથી.

એ પોતે લવ મેરેજમાં માનતો નથી. પોતાને હજુ સુધી કોઈ પ્રત્યે લગાવ નથી. માબાપની પસંદગી ચોક્કસપણે વિચારપૂર્વકની હોય તો તેને એ મંજૂર છે. ફક્ત રૂપ કે પૈસા એ સુખી લગ્નજીવન માટેની પૂર્વશરત નથી, એના ઘણા મિત્રોના લગ્નજીવનની કરુણતા એણે જોઈ છે. જ્યાં મનનો મેળાપ ન હોય એવું જીવન મોટા ભાગે બોજારૂપ બની જાય. જીવન ગૂંચળાઈ જાય.

આજકાલ યુવાન છોકરાઓ નવા રવાડે ચડ્યા છે. વાગ્દત્તાને લગ્ન પહેલાં જ ભોગવી લેવી છે. સ્ત્રી એટલે રમાડવા માટેનું રમકડું સમજી, ફેંકી દેવાનું, પછી નવું રમકડું. કિશોર વિચારવંત યુવાન છે. એ વિચારે છે કે કોઈ પોતાની બહેન સાથે આવી રમત કરે તો? લગ્નજીવનમાં બંને વ્યક્તિએ પરસ્પર એકબીજાની આબરૂ, એકબીજાની સ્વતંત્રતા સાચવવી જોઈએ. કિશોરના વિચારોમાં પરિપક્વતા છે, સુદૃઢતા છે.

આજકાલ પ્રેમના નામે રમત ચાલે છે. પ્રેમના અંચળા નીચે વાસનાના ખેલ ખેલાય. તરછોડાયેલી યુવતીનું સમાજમાં ક્યાંયનું સ્થાન ન રહે. પહેલાં નિકટતા પછી, ગીફ્ટની આપલે, રોમાન્સ અને પછી છૂટ. મિત્રતાના નામે કેટલી નાદાન યુવતીઓ ફસાય છે. છ

મહિનામાં પ્યારનું નાટક પૂરું થઈ જાય. પહેલાં પ્યારને ભૂલવો અઘરું બની જાય. શરીર પરના ઘા રૂઝાઈ જાય પણ દિલ પર પડેલા ઝખમ ભાગ્યે જ રૂઝાય. ઘણી યુવતીઓ હવે હિંમતભેર પ્યારની કબુલાત કરી લે છે. રાહતનો શ્વાસ મળી જાય, નહીં તો જીવનભર તડપવું પડે. જીવન દુષ્કર બની જાય.

કિશોર રાહ જોવા તૈયાર છે. ઇશ્વરે એના માટે કોઈ સ્નેહાળ, લાગણીશીલ, ફરજપરસ્ત યુવતીનું નિર્માણ કરી રાખ્યું હશે જ. કિશોરને ખુલ્લી આંખ રાખી દુનિયા નિહાળવાની ટેવ છે. એના મિત્રોના લગ્નજીવનના બંને બાજુના પાસાઓ એણે નિરખ્યા છે, ચકાસ્યા છે. એનો ખાસ જાગરજાન મિત્ર સૌરભનું લગ્નજીવન દુઃખી દુઃખી છે. બહારથી જુઓ તો કોઈ વિરોધાભાસ ન લાગે. પરફેક્ટ મેચીંગ લાગે. પણ મનુષ્ય જીવન અને એમાંયે લગ્નજીવનને પરખવા માટે આખું આયખું ઓછું પડે, સંબંધોના તાણાવાણા સમજવા કે ઉકેલવા બેસો તો એનો પાર આવે નહીં. સૌરભ સુરેખાને દિલ દઈ બેઠો, એક વર્ષ સુધી સંવનન કાળ ચાલ્યો, પછી સુરેખા અચાનક કોઈ શ્રીમંત નબીરા સાથે પરણી ગઈ. સૌરભનો મધ્યમ વર્ગીય સંસાર એના મનોકામનાઓને સંતોષી શકે, તૃપ્ત કરી શકે તેમ ન હતો. મર્સીડીઝ ગાડીના સપનાઓ એને સાકાર કરવા હશે. સૌરભના દિલના ઘા કારી હતા. એ સુરેખા પાછલ પાગલ હતો. પાછળથી ખબર પડી કે સુરેખાનો પતિ ભલે શ્રીમંત હતો, વૈભવી અેશઆરામી હતો પણ એ સાચો પ્યાર ન હતો. સુરેખા એના માટે ફક્ત વાસનાપૂર્તિનું સાધન હતી. સુરેખા દુઃખી દુઃખી હતી.

સૌરભ પરણ્યો તો ખરો પણ સુરેખાને ભૂલી શક્યો નથી. હવે સુરેખાને સૌરભ પાસે પાછા આવવું છે. બે પરિવાર બરબાદ થઈ જાય.

કિશોરને પોતાના જીવનમાં આવું થવા દેવું નથી તેથી એ પૂર્ણપણે સજાગ રહી જીવનસાથીની પસંદગી કરવા માંગે છે.

અપેક્ષા

દીકરાને ઝાઝેરી જાન જોડી પરણાવ્યો. સુંદર સલુણી વહુ ઘરમાં આવે એ માટે લીનાબેને વ્રત જપ તપ કર્યા. ભગવાન મારા દીકરા તનુ માટે સારી વહુ શોધી આપજે. બે વર્ષ સુધી તો લીનાબેને સર્વે કર્યો - કોની દીકરી - ક્યું કુટુંબ, કેટલી હાઇટ, બોડી કેવી, કેટલું ભણેલી, વાને કેવી, કુંડળીમાં મંગળ છે કે નહીં? કેટલા ભાઈ બહેન? માબાપ કેવા? એમની આર્થિક પરિસ્થિતિ કેવી? સારો કરિયાવર કરશે? અમારા કેટલા માણસોને જમાડશે? ન્યાતની વાડીમાં લગ્ન કરશે કે પછી જીમખાના કે પાર્ટી પ્લોટમાં? લીનાબેને જાણે આખી પ્રશ્નકુંડળી મગજના કોમ્પ્યુટરમાં ફીડ કરી રાખી હતી. છોકરીઓના ફોટાઓ મંગાવે, બાયોડેટા મંગાવે, મોટી ફાઇલ બનાવી. લીનાબેન પોતે છોકરીને પહેલાં એકલા જોઈ આવે, તેના અડોશ પડોશમાંથી રેફરન્સીસ મેળવે બે વર્ષ સુધી આ એક જ ધંધો. રસ્તામાં સગાવહાલાં, બહેનપણીઓ મળે, હાથ પકડી ઊભા રાખે - હવે અમારા તનુના - જન્માક્ષર બહાર પાડ્યા છે, કોઈ સુંદર કન્યા નજરમાં હોય તો કહેજો. તમે જાણો છો ને મારો ચોઈસ? મારો તનુ તો હજુ ના જ પાડ્યા કરે છે પણ અત્યારથી જોતા રહીએ તો વર્ષે બે વર્ષે કામ પાર પડે.

અને નસીબદાર છે લીનાબેન. જોઈતી'તી એવી વહુરાણી મળી ગઈ લાડકા દીકરા તનુ માટે. વેવાઈ સધ્ધર શોધ્યા હતા, લગ્નમાં કોઈ કયાશ ચાલશે નહીં એવું મક્કમ કહી દીધું હતું વેવાઈને. વહુ તો એવી શોધી જાણે બત્રીસલક્ષણા - બત્રીસ તો ગુણ મળતા આવ્યા હતા વર-કન્યાના. હાશ - હવે હું નિરાંતે કીટી ક્લબમાં જઈશ. વહુ કુટુંબનો ભાર ઉપાડી લેશે! વહુ તો મારે દીકરી જેવી. મારે ક્યાં દીકરી છે? હમણાં થોડો વખતે ભલે હરીફરી લે. પારેવાના પગ પાંચ દિ રાતા - લીનાબેન જાણે દીકરાને પરણાવી સુખી સુખી થઈ ગયા હોય એમ

નિરાંત અનુભવવા લાગ્યા.

એક મહિનો થયો લગ્નને. બે મહિના થયા, ત્રણ મહિના થયા, લીનાબેન કીટી ક્લબમાં છ મહિનાથી દેખાયા નથી. ત્રણ મહિના લગ્નની તૈયારીમાં લાગી ગયા હતા. એકના એક દીકરાના લગ્ન હતા. પછી બીજા ત્રણ મહિના પછી લીનાબેન દેખાયા. સહેલીઓ ટોળે વળી પૂછે..

લીનાબેન હવે તો ફી થયા કે નહીં? વહુ તો આવી ગઈ. દીકરો પરણી ગયો. લીનાબેને ડાચું બગાડ્યું - શું રાખ ને ધૂળ નવરા? વહુ આવ્યા પછી ઉલટાનું કામ વધ્યું. એક મહિનો ફૂલેકે ચડ્યા. સગાવહાલાને ઘેર જમવા જવાનું નોતરું હોય, હનીમુન ફરવા જઈ આવ્યા. અને ત્રીજો બેઠો ત્યાં તો ઉલટીઓ શરૂ થઈ ગઈ છે. ડોક્ટર કહે, બેડરેસ્ટ લેવો પડે. તો જ બાળક પેટમાં ટકશે. નવી નવાઈની પ્રેગનન્સી બાઈ? આપણે તો નવ મહિના પૂરા થાય ત્યાં સુધી પાણી ભર્યા'તા. સાસુ જરા યે ટકવા દેતી થોડી? આ તો વહુને દીકરીની જેમ રાખીએ તો એ તો જાણે મારી સાસુ થઈ બેઠી છે. ઘરકામને હાથ લગાડે એ બીજા. કીધા વિના કામની ગમ પડતી નથી અને કહીએ તો ગમતું નથી. વહુ થોડી કંઈ બોલે? એને બદલે દીકરો જ સામેથી કહી દે, બા તમારા જમાના ગયા. તમે થોડા કમાવા જતા હતા. ભણેલી વહુ લાવ્યા છો તો હવે તમે સુધરી જાઓ. એ કમાઈને લાવે ત્યારે એનો પગાર કેવો વહાલો લાગે છે? જ્યાં દીકરો ઊઠીને બૈરીનું ઉપરાણું લે કોને કહેવા જવું?

આપણે તો આપણી સાસુને પૂછવું પડતું, પીકચર જોવા જવું હોય કે પિયર જવું હોય તો. મહેમાન આવવાના છે, કહી દે, પીકચરની ટિકીટ નકામી જાય. આ લોકો થોડા પૂછવા રોકાવાના છે? દીકરો જ કહી દે, આજે અમે પીકચરમાં જવાના છીએ, મોડા આવશું. બહાર પાઈ લઈશું. દીકરા તનુને એસીડીટી છે. પંજાબી કુડ, જંક કુડ ખાય, એસીડીટી વધે પણ બૈરીને થોડી નારાજ કરાય?

મોબાઇલ, મેક અપ, મુવી અને મસ્તી. ચાર 'મ'કારને મંત્ર ભણીને આવી છે વહુરાણી. વહેલી ઊઠે તો કચરો વાળે કે ચા બનાવે ને! આ તો લીનાબેને જ વહેલાં ઊઠી દીકરા-વહુ માટે બેડ-ટી બનાવવી પડે

છે. ‘દીકરાની મા દાસી, વાળે કચરો વાસી.’ લીનાબેનના નસીબમાં રહી ગયા ચૂલા અને વહુરાણીના નસીબમાં ઝૂલા. એક વહુ આવી છે, ને બે આંખે રડવું પડે છે લીનાબેનને. આજના જમાનાની ફેશનેબલ વહુ, એટલે ફુલાવેલી ફટકડી. હૈયા સગડી, કહેવાય નહીં, સહેવાય નહીં.

લીનાબેન કકળે છે, જમાનો બદલાઈ ગયો છે! આપણે આપણી સાસુના દાબમાં રહ્યા, હવે વહુના દાબમાં રહેવાનું. સમયનું શીર્ષાસન થઈ ગયું છે. એને એની બ્યુટી જાળવવી છે, ડ્યુટી થોડી બજાવવી છે? પોતે વહુ બની આવી ત્યારે સાસુના રાજમાં સાસુનું કહ્યું કરવું પડતું આજે સાસુ બન્યા પછી ઘરમાં વહુના રાજમાં રહેવું પડે છે. બોલવા જાય તો ઘણીને લઈને હાલતી થશે અલગ ફ્લેટ લઈને રહેવા.

લીનાબેનના પતિ કુણાલભાઈ કહે છે, જમાનાને ઓળખો, બે બે ઘરનાં ખર્ચાઓ કાઢવા પડશે. એના બદલે વહુ સાથે પટી પઢીને રહેતા શીખો. લ્યો બોલો, હવે લીનાબેને વહુ સાથે કેવી રીતે રહેવું એનું ટ્યુશન લેવું પડશે. બધા શિખામણ આપે છે લીનાબેનને.

લગ્નસંબંધ

લગ્નસંબંધ-છૂટાછેડા-તલાક-ફારગતી- વિશે અનેક ફિલ્મો આવી. વખણાઈ. એકબીજા વગર જીવી નહીં શકાય એવા પ્રોમીસ અપાયા હોય, છતાં પ્રેમનો રંગ થોડીવારમાં ઊડી જાય. દીવાલ ઉપરનો રંગ ઉખડી જાય, પોપડા ખરવા માંડે - અને છૂટાછેડાની નોબત આવી જાય. જનમજનમનો સાથ નિભાવવાના શપથ લેવાયા હોય, જેમ જેમ સાથે રહેવાનું થાય, એકબીજાના ગુણો દેખાતા હતા ત્યાં દોષ જ દોષ દેખાવા માંડે. સ્ત્રીને તો વફાદારી નિભાવવી જ હોય છે. પુરુષ બેવફા બની જાય તો સ્ત્રી બિચારી લાચાર બની જાય. મોટે ભાગે લગ્નસંબંધ તૂટવાના કારણોમાં ‘પતિ પત્ની ઔર વો’ હોય છે. પુરુષનું મન ભ્રમર જેવું હોય છે. જરા જરામાં મન ભટકી જાય. નીતનવીન ગમે, જૂનું અણગમતું થઈ જાય.

આવું જ થયું હતું રોશનના જીવનમાં. રોશનના પિતા આફ્રિકામાં દુકાન ચલાવતા. આફ્રિકા છોડવું પડ્યું. લંડનમાં સ્થાયી થયા. ત્યાં મોટો ગ્રોસરી સ્ટોલ શરૂ કર્યો. પિતાના અવસાન પછી મા એકલી પડી ગઈ. દુકાનમાં મદદ કરવાવાળું કોઈ જોઈતું હતું. માએ કહ્યું, રોશન ઇંડિયા આવ્યો પરણવા. માએ અને માસીએ મળી બતાવી લક્ષ્મી નામની છોકરી. લક્ષ્મી સાથે લગ્ન કરી એ લંડન ગયો. લક્ષ્મીના પગલાં નસીબદાર. લક્ષ્મી ભારે કામઢી. ગ્રોસરી સ્ટોરનો બધો કારભાર લક્ષ્મીએ સંભાળી લીધો. સવારે વહેલી ઊઠી ઘરનું કામકાજ રસોઈ પતાવે. માથી હવે કામ થતું નથી. લક્ષ્મી સ્ટોરમાં જાય. સાંજ સુધી ઘરાકોને સંભાળે, ઊભે પગે. લંડનમાં નોકરો રાખવા પરવડે નહીં. બધું કામ જાતે જ કરવું પડે. લક્ષ્મીને મન work is worship રોશનને હવે સ્ટોરમાં બહુ ધ્યાન આપવું પડતું નથી. તેની accountant હતી મેરી સ્કોટીશ. સ્વાભાવિક રીતે ગોરી જ હોય. ઇંગ્લીશ ફટાફટ બોલે. ફટાકડી જેવી.

સ્ટાઇલીશ કપડાં પહેરે. પાવડર અને લીપસ્ટીક તો ખરા જ. રોશનભાઈ તો લપટાઈ ગયા મેરી સાથે. હવે લક્ષ્મી પ્રત્યે અણગમો થવા લાગ્યો. સાવ ગામડિયણ છે-ઈંડિયન. પતિપણું-ધણીપણું દાખવવા લાગ્યો, રોશન. લક્ષ્મીના પિતાનું અવસાન થયું, લક્ષ્મી અને રોશન ઈંડિયા આવ્યા. પિતાની અવસાનથી દુઃખી હતી લક્ષ્મી, એમાં ઇલેક્ટ્રીક કરંટ જેવો શોક આપ્યો રોશને. રોશને એડવોકેટ મહેતા મારફતે લક્ષ્મીને નોટીસ મોકલી, છૂટાછેડા જોઈતા હતા રોશનને.

એડવોકેટ મહેતા નવાસવા LLB થયા હતા. હજુ એમની પ્રેક્ટીસ જામી ન હતી. માંડ માંડ કેસ હાથમાં આવ્યો હતો. લક્ષ્મી ચારિત્ર્યહીન છે, ઝઘડો કરે છે, એવા સાચા ખોટા પુરાવા તૈયાર કર્યા અને ટેકનીકલી કારણોસર લક્ષ્મી સાથેના લગ્નજીવનને ગેરકાયદે ઠરાવી દીધું. હજુ તો એક વર્ષ થયું ન હતું ત્યાં લક્ષ્મીના સંસારનો છેદ પળભરમાં ઊડી ગયો. મહેતા એડવોકેટને રૂ. એક લાખની ફી મળી ગઈ. એની દિવાળી સુધરી ગઈ. વળી કેસ જીત્યાની યશકલગી મળી તે વધારાની.

પણ મહેતાને આખી રાત ઊંઘ જ ન આવી. આખો કેસ ચાલ્યો, એની પ્રક્રિયા દરમિયાન લક્ષ્મી ક્યારેય કોર્ટમાં હાજર થઈ જ નહીં. માણસ મારફતે મોકલેલા કાગળો ઉપર એણે સહી કરી દીધી. અન્ય સ્ત્રીઓની જેમ ન દલીલ કરી, ન કકળાટ કર્યો, ન કરગરી. અને એને કારણે જ તો મહેતા આખો કેસ સરળતાથી જીતી શક્યા. સામે પક્ષેથી કોઈ બચાવ થયો નહીં, દલીલ થઈ નહીં, ભરણપોષણની માંગણી ન થઈ. એને હતું કે સામી પાર્ટી જોરદાર પ્રતિકાર કરશે. પણ લક્ષ્મી તદ્દન ચૂપ રહી. પોતાના ભાવિ વિશે કોઈ ચિંતા નહીં થઈ હોય એને. એના પિતા અવસાન પામ્યા હોઈ, પિયરમાં લક્ષ્મીને કોઈ આધાર ન હતો.

મહેતાને પેટમાં ચૂંક આવ્યા કરી, પત્નીને વાત કરી, એની પત્ની કહે, એક સ્ત્રીની આંતરડી દુભાવીએ તો ક્યારેય સુખી થવાય નહીં. મને આજે ખબર પડી કે આ લક્ષ્મી તો મારી માસીની દીકરી થાય. જાણતા અજાણતા એને અન્યાય થઈ ગયો. બાજી સુધારી લેવી રહી. પતિ-પત્ની મળ્યા લક્ષ્મીને. લક્ષ્મી સંસ્કારની મૂર્તિ સમી નિર્દોષ. પતિ

સામે કોઈ રાવ-ફરિયાદ નહીં. જેવા અમારા ઋણાનુબંધ. ભલે એ સુખી રહે. મારા હાથ પગ સલામત છે. મહેનત મજૂરી કરી મારું હું ફોડી લઈશ. મહેતા એડવોકેટ તો એની સજ્જનતાથી પ્રભાવિત થઈ ગયા. કેવી નમણી, કેવી સંસ્કારી, કેવી ખાનદાન! આવી ગૃહલક્ષ્મીને ત્યાગીને રોશન ક્યાં સુખી થઈ શકશે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિમાં ઉછરેલી મેરી લગ્નજીવનની પવિત્રતાને ક્યાંથી સમજી શકશે. તું નહીં તો ઓર સહી. વગર કારણે એક સુખી સંસાર ઉજડી જશે. લક્ષ્મીનું લગ્નજીવન બચાવી લેવું જ પડે. તો જ મારો ધરમ મેં બજાવ્યો ગણાશે. મહેતાના દિલમાં રામ વસ્યા. જીત મળવાથી હરખ થયો હતો તે હવે ગમગીનીમાં પલટાઈ ગયો. આમાં પોતે ધંધાની નીતિરીતિ ગુમાવી બેઠા છે અને લક્ષ્મી કરતાં રોશનને જ વધુ ગુમાવવું પડશે. આવી જીવનસાથી ફરી નહીં જ મળે. એમણે નક્કી કરી લીધું કે હારજીતનું પલ્લું હવે સરખું કરવું જ પડશે.

રોશનને જલદી લંડન પહોંચવું હતું. એ ઉતાવળ કરતો હતો. મહેતાએ કોર્ટની ડીકી રદ કરાવી સરળતાથી, કારણ હજુ કંડીશન્ડ ડીકી જ મળી હતી. મહેતાએ પરિવારની મીટીંગો ગોઠવી. રોશનને સમજાવીને એનું મન ફેરવી નાંખ્યું. ક્ષણિક મોહને વશ થઈ કાયમી જીવનસાથી લક્ષ્મીને છોડવાનો નિર્ણય અયોગ્ય છે તે સમજાવી પતિ-પત્ની વચ્ચે સમાધાન કરાવ્યું. મહેતા દંપતિને જીવનનો જંગ જીત્યા જેટલો આનંદ થયો, એક પરિવારને તૂટતો બચાવીને. રોશન અને લક્ષ્મીને લંડનની ફ્લાઈટ પકડવા એરપોર્ટ પર મૂકવા જાતે ગયા બંને.

જીવન

અમારા શાંતિકાકા વેન્ટીલેટર પર હતા. શાંતિકાકાને બે દીકરા અને બે દીકરી. એક દીકરો, એક દીકરી અમેરિકામાં સ્થાયી થયા છે. એક દીકરો બેંગલોર રહે છે અને એક દીકરી મુંબઈમાં જ રહે છે. શાંતિકાકાને વર્ષો જૂનો ડાયાબીટીસનો રોગ છે. બ્લડ પ્રેશર તો ખરું જ. શાંતિકાકાનો સ્વભાવ ભારે તામસી. ગુસ્સો તો નાકને ટેરવે. હું ઘરનો વડીલ, હું કહું તેમ જ બધાએ કરવાનું. એક વાત તો સાચી કે ભલે બહારથી તેઓ કડક હતા પણ તેટલા જ અંદરથી કોમળ હતા. નાણિયેરની જેમ. ઘરની પ્રત્યેક વ્યક્તિ પ્રત્યે પુષ્કળ પ્રેમ ધરાવે. નાના મોટા સર્વેની કાળજી રાખે. ઘરમાં વહુ હોય કે દીકરી, બધા માટે એક સરખો ન્યાય. દીકરી કરતાં યે કદાચ વહુઓ પ્રત્યે વિશેષ ભાવ રાખે. દિવાળી આવે, બે દીકરા જેટલું જ બંને જમાઈઓને આપે, અને દીકરીઓ અને વહુઓ ચારે ય માટે એક સરખો દાગીનો કરાવે, અને ભેટ આપે, નાના મોટા પ્રસંગે, કોઈની બર્થ ડે હોય, પોતાનો જન્મદિવસ હોય, કંઈક ને કંઈક તો બક્ષિસ આપે જ. કોઈને મન દુઃખ થવા ન દે. સંબંધો જાળવવાની એમની રીત અનોખી.

શાંતિકાકાને એટેક આવ્યો, એમની વાચા બંધ થઈ ગઈ. હવે એ કોઈને ઓળખતા નથી. આંખો ખુલ્લી છે પણ એમાં નજર નથી. કોઈને ઓળખી શકતા નથી. શાંતિકાકાને હોસ્પિટલમાં એડમીટ કરવામાં આવ્યા, ICUમાં. નાની દીકરી વિશ્વાએ અમેરિકામાં ભાઈબેનને ફોન કરી, જલદી આવી જવા જણાવ્યું. બેંગલોરવાળો દીકરો પણ આવી પહોંચ્યો. અમેરિકા રહેતી દીકરી ડોલી ડોક્ટર હતી. બધા ઇમરજન્સી સમજી તાત્કાલિક આવી પહોંચ્યા. ટોપ મોસ્ટ ડોક્ટરની દેખરેખ નીચે શાંતિકાકાની ટ્રીટમેન્ટ ચાલું છે. અઠવાડિયું વીતી ગયું પણ શાંતિકાકાની તબિયતમાં જરા યે સુધારો દેખાતો નથી. ફક્ત હોઠ ફફડે છે,

શાંતિકાકાના જીવંત હોવાની સાબિતી રૂપે. ડોક્ટર દીકરી ડોલી જાણે છે કે પપ્પા વેજીટેટીવ હાલતમાં છે. બ્રેઇન ડેડ છે, ફક્ત હાર્ટ ધબકે છે એટલું જ. ડોલી કહે કે અમેરિકામાં આવી હાલતમાંથી પંદર દિવસે કે મહિને બે મહિને, કોમામાંથી પણ પેશન્ટ બચી જવાની શક્યતા રહે છે. જ્યાં સુધી સાંસ ત્યાં સુધી આશ. વિશ્વા કહે છે પપ્પા ટગર ટગર જોયા કરે, આંખોના ડોળા બહાર આવી ગયા છે. ગળામાં, હાથ પગમાં નળીઓ જ નળીઓ. સંડાસ પીશાબ પર પણ કંટ્રોલ નથી. આવી હાલત જોવાતી નથી. વેન્ટીલેટર તમે આવો ત્યાં સુધી રાખવું જરૂરી હતું. હવે વેન્ટીલેટર કાઢી નાંખો, શાંતિપૂર્વક મૃત્યુને ભેટવા દઈએ.

ડોલી ડોક્ટર હતી. એની સલાહની વિરુદ્ધ કોઈ નિર્ણય લઈ શકાય નહીં. બીજા પંદર દિવસ નીકળી ગયા. રાત દિવસની નર્સ રાખી હતી, દર્દીની કાળજી લેવાતી પણ શાંતિકાકા તરફથી કોઈ રીસ્પોન્સ ન જ મળ્યો. હવે બધા અકળાઈ ગયા. અમેરિકા પાછા જવાનો સમય આવી ગયો. નાનાને બેંગલોર પહોંચવું હતું. બધાને job પર તો જવું જ પડે. બધાને એમ થાય કે આપણે જઈએ ને એક બે દિવસમાં પપ્પાને કંઈ થઈ જાય તો જીવ બળશે. અંતે બધાએ મળી નિર્ણય કર્યો કે પપ્પાને ઘરે લઈ જઈએ. ઘરે ગયા પછી વેન્ટીલેટર કાઢી લેવું. ઘરને બારણો સાથરો પામે. શાંતિકાકાને ઘરે લઈ આવ્યા, વેન્ટીલેટર કાઢી નાંખ્યું અને દસ મિનિટમાં કાકા મૃત્યુ પામ્યા. પંદર વીસ દિવસ દરમિયાન હોસ્પિટલનું બીલ લગભગ રૂ. ૨૫ લાખ જેટલું થયું. આ તો ઠીક છે, શાંતિકાકા પાસે પૈસા હતા. દીકરાઓ પૈસાવાળા હતા. પરવડે તેમ હતું. સાધારણ માણસનું ગજું કેટલું હોય. આવી ટ્રીટમેન્ટ કરવા જતા ઘરની બધી વ્યક્તિઓ વિના મોતે મરી જાય.

શાંતિકાકા લગભગ એંસી આસપાસ પહોંચી ગયા હતા. જીવનના અંતિમ પડાવ પર પહોંચી ગયા હતા. પંદર વીસ દિવસ સુધી આવી રીતે જીવનદોરી લંબાવવાનો શો અર્થ હતો. હવે એ જોઈ શકે તેમ ન હતા. બોલી શકે તેમ ન હતા. કોઈને ઓળખતા ન હતા. તબીબી વિજ્ઞાનમાં અનેક શોધ ખોળ થતી આવી છે. ઓક્સીજન ચડાવવામાં

આવે. શ્વાસને સપોર્ટીંગ રેસ્પીરેશન કરાવાય. નળીઓ વાટે દવા-ખોરાક અપાય. હાર્ટનું બાયપાસ ઓપરેશન થાય. બ્રેઇન ટ્યુમરનું ઓપરેશન થાય, છૂત્તડ રીપ્લેશમેંટ કરાવાય. મોતીયાનું ઓપરેશન કરાવવાથી અંધાપો ન આવે. માણસમાં આરોગ્ય પ્રત્યે સજાગતા આવી છે. એંસીમેં વર્ષે પણ માણસ ટનાટન ફરતો રહી શકે છે. આપણા બાપાઓને સાઠમે વર્ષે લોકો દાદા કહેતા. દાદા-દાદી સાઠમે વર્ષે નિવૃત્ત થઈ ઘરકૂકડી બની જતા. અનેક રોગથી પીડાતા-કણસતા. એપેન્ડીક્સ થયું હોય તો યે મરી જતા. ઇન્ફેક્શન થાય, મરી જતા, એન્ડીબાયોટીક્સ દવાઓ શોધાઈ ન હતી. લાચારીથી ઘડપણમાં રીબાઈ મરતા. આવું રીબાઈ રીબાઈને મરવા કરતાં તો મોત સારું. રીબાઈને જીવવાનો અર્થ શો ? શું કરીએ, જનમ મરણ ઇશ્વરને હાથ છે. એમ કહી આશ્વાસન લેવાતું.

બસો-પાંચસો વર્ષમાં નહોતી થઈ એટલી બધી ક્રાંતિકારી શોધખોળ આ બે ત્રણ દાયકામાં થઈ છે. માણસની આવરદા, વીસ, પચીસ વર્ષની વધી ગઈ છે. એંસી પછી પણ માણસ પ્રવૃત્તિમય રહી શકે છે. આપણા સંતાનો અઢળક કમાય છે. માબાપ, સગાવહાલાની ટ્રીટમેંટ માટે પાંચ, દસ, પચીસ લાખ ખર્ચી શકે છે. આજના જમાનામાં પણ શ્રવણ જેવા દીકરાઓ પાકે છે. કાવડમાં બેસાડી નહીં પણ પ્લેનની મુસાફરી કરાવે છે, માબાપને ચાર ધામ યાત્રા કરાવે, અમેરિકા બોલાવી ફેરવે છે. ભૂલેશ્વરની ચાલી સીસ્ટમમાંથી માબાપ માટે વાલકેશ્વરના ફ્લેટમાં રહેવાની સુવિધા પ્રાપ્ત કરાવે છે. એમને ખબર છે કે આપણને અનેક તકલીફો વેઠી એમણે મોટા કર્યા છે.

હવે આપણી જેમ કરકસરથી જીવવું તેમને પસંદ નથી. બ્રાન્ડ નેમના કપડાં જ પહેરવા છે. ગાડીમાં ફરશે, એસી કાર, એસી ફ્લેટ. આધુનિક સર્વ સુખ સુવિધાઓ ભોગવવી છે. એમને એમની રીતે સ્વતંત્રપણે જીવવા દેવાના. એમને શિખામણો આપવાથી કોઈ અર્થ સરવાનો નથી.

આ જ શાંતિકાકાના નાના દીકરાના લગ્ન થયા, ત્યારે વેવાઈ સધ્ધર

હોવાથી જીમખાનામાં લગ્નસમારંભ રાખેલો. રૂ.૮૦૦ની ડીશ હતી. શાંતિકાકા કહે, મારે તો ગળે કોળિયો યે ઉતરે નહીં. માણસ રૂ.૮૦૦ ની ડીશમાંથી પૂરા રૂ.બસો જેટલું પણ ખાઈ શકે નહીં. શાંતિકાકા ક્યારેય બ્રાન્ડ નેમના કપડાં પહેરતા નહીં. હા, એમના ધોતિયા હીરામોતી બ્રાન્ડના હતા એટલું જ. શાંતિકાકા વાલકેશ્વરથી ૧૦૧ નંબરની બસમાં કાલબાદેવી માર્કેટમાં જતા. ભાગ્યે જ ટેક્સી કરે. સાદાઈથી જીવે. પૈસા વાપરી જાણ્યા, બેન-દીકરી-ભાણેજના કન્યાદાન કરવામાં. ન્યાતના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ભણવા માટે વિદ્યાદાન છૂટે હાથે પૈસા આપ્યા. ઘર ધરમશાળા જેવું અને મણીકાકીનું રસોડું વીશી જેવું. અસુર સવારે મહેમાનો આવે. એમને આંગણેથી કોઈ ભૂખ્યું ન જાય.

આમ તો શાંતિકાકા અર્થપૂર્ણ જીવન જીવ્યા. એમનો કડપ ન હોત તો એમનો ઘરસંસાર સરળ રીતે ચાલ્યો ન હોત. પૈસા વાપરી જાણ્યા, પૈસા ફેંક્યા ન હતા. હા એમની પાસે જુવાનીમાં સાયકલ ખરીદવાના પૈસા ન હતા. એમના સંતાનો પ્લેન સિવાય અપડાઉન કરતા નથી. એરકંડીશન્ડ ઘર, એરકંડીશન્ડ ગાડી, એરકંડીશન્ડ ઓફિસ.

ઘડપણ આવ્યું, પણ બાપાએ કોઈ દિવસ શિખામણ આપી નથી. પોતે પોતાની રીતે જીવ્યા, છોકરાઓને એમની રીતે જીવવા દેવા. પોતે શ્રવણ બની માબાપને તીરથ કરાવેલા. પોતાના દીકરા શ્રવણ જેવા બને એવી અપેક્ષા રાખી જ નહીં.

શાંતિકાકા ડહાપણનો ભંડાર. છતાંયે ભૂલ કરી ગયા. મિત્રોએ બહુ સમજાવ્યા પણ જાણે હજુ પોતે મરવાના નથી. એમ માની વીલ કર્યું જ નહીં. ભલે ને દીકરાઓ, દીકરીઓ પૈસેટકે સુખી છે પણ જ્યારે હકની વાત આવે છે ત્યારે બધા લડ્યા તૈયાર થઈ જાય છે. ફરજ બજાવવી કોઈને ગમતી નથી. આ પ્રશ્ન ફક્ત શાંતિકાકાના જીવનમરણ અંગેનો નથી. પણ મનોમંથનનો વિષય છે. જીવવું બધાને ગમે, લાંબુ જીવવું ગમે, મરવું કોઈને યે ન ગમે. પણ જીવન મરણ એ માણસના હાથની વાત નથી એ સત્ય એટલું જ અટલ છે. જીવનની કેટલી ઉપયોગિતાઓ

વિશે કોઈ ધારાધોરણ કે માપદંડ નથી. શ્વાસ ચાલે છે એનો અર્થ એ થયો કે માણસ જીવે છે. જીવ છે એટલે હરતાફરતા રહી શકીએ છીએ. શું માત્ર હરતાફરતા રહેવું એનું નામ જીવન છે ? જીવન એટલે વ્યસ્તતા. નવરાધૂપ લોકો જીવે છે, હરે ફરે છે, પણ એને જીવતા ગણી શકાય ખરા ? કેટકેટલા માણસો મરવા વાંકે જીવતા હોય છે. સૌને જીવ વહાલો હોય પણ છેલ્લા શ્વાસ સુધી સુખરૂપ જીવન જીવી શકીએ તો જ મજા. દુનિયાને ખપ લાગવાનું ન હોય, બોજારૂપ થઈ પડીએ એવું જીવન શા કામનું ?

શાંતિકાકા જેવા અનેક વેન્ટીલેટર પર રીબાતા હોય છે. સંતાનો અવઢવમાં રહે, વેન્ટીલેટર કાઢી નાંખો તો લોકો કહેશે, દીકરાઓને બાપાના જીવ કરતાં પૈસા વધુ વહાલા લાગ્યા. લોકો શું કહેશે ? સ્વતંત્રપણે, આનંદથી કાર્યરત રહી જીવી શકીએ તો જીવનમાં આનંદ આવે. લાચારીથી જીવવું પડે એના કરતાં મોત માંગી લેવું સારું.

હોસ્પિટલમાં કોઈની ખબર કાઢવા જઈએ, અથવા સ્વજનની માંદગી દરમિયાન રાત રહેવું પડે ત્યારે ત્યાંના દર્દીઓના સગાવહાલા લોજમાં બેઠેલા હોય, કોઈનો દીકરો છેલ્લા શ્વાસ લેતો હોય, કોઈને એક્સીડન્ટ થયો હોય, કોઈના પતિને લકવો થયો હોય, કોઈ કેન્સરના છેલ્લા સ્ટેજમાં હોય. બધાની દાસ્તાન સાંભળી ધૂજી જવાય. હોસ્પિટલના દોડા, ચેકઅપ, ઇન્વેસ્ટીગેશન્સ, ડોક્ટરની વીઝીટીંગ ફીસ, હોસ્પિટલના બીલ પાછળ ઘરમાં એકલા મૂકેલા બાળકો, એમનું ભણતર. કેટકેટલા પ્રશ્નો ? ભગવાન કોઈને હોસ્પિટલના દરવાજા ન દેખાડે.

ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ કે જીવનની અંતિમ ક્ષણો સુધી સજાગ પણો કર્તવ્ય નિભાવતા રહી શકીએ એટલું જ જીવન આપજે.

ચંદર

આકાશની મધ્યમાં શરદપૂનમનો ચાંદ ચમકી રહ્યો છે. માનવ મનને પાગલ બનાવી દે, ભાવવિભોર બનાવી દે એવું શરદઋતુનું સ્વચ્છ સ્વચ્છ છે આકાશ, નિરભ્ર.

સૂરજ અને શારદીના લગ્નજીવનને ૧૦મું વર્ષ બેઠું છે. બંગલાની અગાશીમાં હીંચકા ઉપર ઝૂલે છે સૂરજ. ગણગણે છે, ‘આજ મહારાજ જલ ઉપર ઉદય જોઈ ચંદ્રનો, દૈવ્યમાં હર્ષ જામે.’ ત્યાં તો શારદી હાથમાં ડીશ લઈ આવી પહોંચી. દૂધ પોંઆ અને કંદની પૂરી. અને અને ધારી તો ખરી જ. સુરતી ખરાને ! ખાવાના ખાસ શોખીન. સૂરજ દર પૂનમે આંગડિયા મારફતે દર વર્ષે સુરતથી ધારી મંગાવે. અનેક મિત્રોને આમંત્રણ આપે. મહેફિલ જામે. આ વખતે કોઈ કારણસર મિત્રમંડળી જામે તેમ નથી. પ્રથમ જ વખત ઘરમાં બે જ જણ છે. પતિ-પત્ની આકાશમાં વાદળ અને ચંદ્રની સંતાકૂકડીની રમત માણી રહ્યા. શારદી આંખો બંધ કરી બેઠી છે. પતિ વાળમાં આંગળા ફેરવતો રહે છે ક્યારેક અડપલું પણ કરી લે છે. જાણે બંનેના હૈયામાં રહેલી ભાવનાઓને પાંખો ફૂટી છે. બંને ચૂપચાપ આંખની કીકીઓમાં આકાશને ભરી લેવા માંગે છે. સ્વચ્છ વાદળી રંગનું આસમાન, અસીમ આસમાન, અને ચંદ્ર પોતાની પૂર્ણ ધવલ ચાંદની દ્વારા આકાશને અજવાળી રહ્યો છે. અજવાળાનું રણ વિસ્તરતું જાય છે. રણમાં તરી રહી છે નાની નાની રૂની બનેલી હોડીઓ.

શારદીના મુખ પર પ્રસન્નતાના પુષ્પો પાંગર્યા છે. અને શરીર પર સુખનો સૂરજ તેજ પાથરી રહ્યો છે. આમ તો શારદી બહુ ઓછું બોલે છે. એને ટેવ છે સૂરજને સાંભળવાની. સૂરજ બોલ્યા કરે અને શારદી સાંભળ્યા કરે, સાંભળ્યા કરે. ચાંદની રાતમાં શારદીને જોયા કરે જોયા કરે. શારદી નાના નાના સુખ સૂરજની સાથે વહેંચ્યા કરે.

અને સૂરજની જીવનછાબમાં ભરી દે છે સ્નેહ પુષ્પો.

કોને ખબર શારદીને શક પડ્યો - સૂરજને કંઈક કહેવું છે. કંઈક છૂપાવી રહ્યો છે મનમાં. એના મનકમળની બીડાયેલી પાંદડીઓને આજે ખીલવા દેવી છે, ખુલવા દેવી છે સૂરજ પૂર્ણ ચંદ્રને જોઈ રહ્યો છે. અને એની આંખોમાં ઝીલાતા ચંદ્રના પ્રતિબિંબને જોઈ રહી છે શારદી.

શારદીને એમ કે સૂરજ કંઈક શરૂઆત કરે બોલવાની. પણ સૂરજ તો જાણે મૌન ધારીને બેસી ગયો છે. એના મનમાં ભાવોને જાણે એ વ્યક્ત કરવા માંગતો જ નથી. શારદીએ બોલવાની શરૂઆત એવી રીતે કરી કે સૂરજને હેયાનાં કમાડ ખોલવા પડ્યા.

શારદીએ કહ્યું, દસ વર્ષથી પરણ્યા છીએ, પણ તમે પૂરેપૂરા સહજપણે વર્તી શકતા નથી. તમારા મનમાં કંઈ અસમંજસ છે. જાણે મન સાથે સમાધાન કરીને જિંદગી વિતાવી રહ્યા છો. તમારા માટે મારા મનમાં કોઈ આશંકા નથી પણ તમે આજે મનમાં જે હોય તે હેયું ખોલીને સ્પષ્ટ કરી દો. આપણી વચ્ચે સંતાકૂકડીની રમત રમાઈ રહી છે, હું અંદર અંદર ગૂંગળાઈ મરું છું. મેં કાયમ ઇચ્છ્યું છે કે તમે કંઈક બોલો, પૂછો, આપણે બંને પતિ-પત્ની છીએ, એકબીજાના સુખદુઃખના ભાગીદાર. તમારી અવ્યક્તિના અભિશાપને આજે હડસેલી દો. દિલના પડદા ખોલી દો.

સૂરજે શારદીનો હાથ હાથમાં લીધો. પ્રેમથી પંખાળ્યો. એણે બોલવાનું શરૂ કર્યું. શારદી તું મારી રગેરગને ઓળખે છે. મારા મનમાં હું એક પ્રશ્ન સતત ઘૂંટતો આવ્યો છું. અંદર ને અંદર વિહ્વળતા અનુભવી રહ્યો છું. ઘણી વખત તને પૂછી લેવાનું મન થાય છે પણ તારું મૌન મને અકળાવી દે. રાજ કો રાજ રહને દો - એવું વિચારી લઉં અને મૌન ધારણ કરી લઉં છું.

આમ તો વાતમાં કંઈ દમ નથી. આપણે કોલેજમાં સાથે ભણતા હતા. તું, હું અને વિશાલ. ત્રણે મિત્રો હતા. સાથે ને સાથે ફરતા. ક્યારેક મને અદેખાઈ આવી જતી કે તું વિશાલ પ્રત્યે વિશેષ આકર્ષણ

ધરાવે છે. મને ઓછું આવતું. મારામાં શી કમી છે? મારે તને પામવી હતી. મનમાં હંમેશા ભય રહેતો કે ક્યાંક વિશાલ મારા પ્રિય પાત્રને આંચકી ન જાય. બધાને એવું લાગતું કે તારા અને વિશાલના લગ્ન થઈ જશે. મને રૂંદેરૂંદે તીણા નહોર ભરાતા હોય એવી લાગણી થતી. દરરોજ મનમાં નક્કી કરું કે આજે હું તને પ્રપોઝ કરી જ દઉં. તું અન્યની બની જાય એ પહેલાં તને મારી બનાવી દઉં. પણ કોને ખબર કેમ, મારી જીભ ક્યારેય મારી ભાવનાને વ્યક્ત કરી શકી નહીં. કદાચ મારી શરમાળ પ્રકૃતિ અથવા આર્થિક પરિસ્થિતિ કારણરૂપ હોઈ શકે. તારી અને વિશાલની સગાઈ નક્કી થઈ ગઈ. વિશાલ પ્રત્યે દ્વેષભાવ જાગૃત થયો. જાણે મારી મહામૂલી મૂડી કોઈ લૂંટી જઈ રહ્યું છે. મનમાં ભ્રમણા થતી કે તમે બંને કંકોત્રી લઈ લગ્નનું આમંત્રણ આપવા આવશો. એવું કશું બન્યું નહીં, અને મારા આશ્ચર્ય વચ્ચે તું એકલી આવી, આપણી દરરોજની નિશ્ચિત મરીનડ્રાઈની પાળે. તેં સીધું પ્રપોઝ કર્યું - સૂરજ વીલ યુ મેરી મી? હું તો સુધબુધ ભૂલી ગયો. બગાસું ખાતા મોઢામાં પતાસું આવી પડ્યું. ભાવતું તું ને વૈદે ચિંધ્યું. હું ભાન ભૂલી ગયો, તને પૂછવાનું યે ભૂલી ગયો કે વિશાલ સાથેના તારા સંબંધનું શું?

તારી પ્રપોઝલ પટ દઈને સ્વીકારી લીધી. તારા પ્રેમમાં પાગલ હતો અને હજુ યે છું. તેં મને સમગ્રપણે અપનાવ્યો છે, મારી નબળાઈઓ સાથે એનો મને અહેસાસ છે. છતાં મને હજુ યે થાય છે કે હું તને પૂર્ણપણે ઓળખી શક્યો નથી. તારા મનના તાગને પૂરેપૂરો પામી શક્યો નથી. મનમાં ઊંડે ઊંડે રહી રહીને પ્રશ્ન ઊઠે છે. શું થયું તારા અને વિશાલના સંબંધનું. એવું શું બન્યું કે તું વિશાલને છોડીને મારી પાસે આવી ગઈ, લગ્નનો પ્રસ્તાવ લઈને. મેં મારી જાતને ધન્ય માની લીધી. નસીબદાર ગણી લીધી મારી જાતને. હજુ યે કબુલ કરું છું કે તને પામીને હું ધન્ય બન્યો છું. મેં કશું ગુમાવ્યું નથી. પણ પ્રશ્ન ઊઠે છે તે જીવન સાથે સમાધાન કરી મને અપનાવી લીધો - વિશાલને બદલે-કેમ? શા માટે? ક્યું કારણ

હતું? કેવા સંજોગોમાં તે મને પ્રપોઝ કર્યું? હું જાણતો હતો કે તું એની સાથે ગળાડૂબ પ્રેમમાં હતી. તો પછી મારી સાથે કેમ લગ્ન કર્યા? તે મારી જીવનછાબને સુખના પુષ્પો થકી સજાવી દીધી છે. કોઈ અભાવ નથી. છતાં મને કેમ આશંકા રહ્યા કરે છે? શું થયું હતું? બસ જાણે વિશાલનો ઓછાપો આપણા લગ્નજીવન પરથી હું હઠાવી શકતો નથી.

મને સતત લાગતું આવ્યું છે કે તે મન સાથે સમાધાન કરી મારી સાથે લગ્ન કર્યા છે. મેં તને હમદર્દ બની સતત નિરખ્યા કરી છે, તને માપવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. પણ ક્યારેય તારા ચહેરા પરની એક પણ રેખાને પકડી શક્યો નથી. શું વિકલ્પરૂપે મારી પસંદગી કરવી પડી હતી તને પરાણે? દોષ તારો નથી શારદી. મારા મનને હું સમજાવતો રહ્યો પણ એ સમજતું જ નથી. મારી જિંદગીના તમામ સુખને તારા વર્તમાન થકી આનંદપૂર્વક ભરી દેવાની કોશિશ કરતો રહ્યો છું, કદાચ મારા સૂક્ષ્મ અહંને પોષવા. કે જાણે મારા પ્રેમને, મારી મૈત્રીને અમર બનાવી દેવાની ભાવનાથી. તું તો આવી હતી, મારી સામે આવીને ઊભી હતી. આખી જિંદગીને મારી સાથે વહેંચવાનો પ્રસ્તાવ લઈને, હાથ લંબાવીને ઊભી હતી, મારા જવાબને વધાવી લેવા, એક વિશ્વાસ થકી. તારો વિશ્વાસ અટલ હતો. એનો પ્રત્યુત્તર આપીને મેં મારી મૈત્રીને એક નવું જ પરિમાણ આપ્યું. વિશાલ સાથેની તારી મૈત્રીને ભૂલી જવાનું મન સાથે નક્કી કરી લીધું. મને વિકલ્પ તરીકે તે પસંદ કર્યો એનું દુઃખ હું આજ સુધી ભૂલી શક્યો નથી શારદી!

શારદીએ સૂરજને બોલી લેવા દીધું. આજે હૈયાના કમાડ ખોલવા બેઠો છે તો પૂરેપૂરી વ્યક્ત થઈ જવા દેવી છે એની જાતને. અને પછી શારદી વધુ નજીક સરકી સૂરજની પાસે ને પાસે. હા, સૂરજ હું પ્રેમ કરી બેઠી હતી વિશાલને. જાણે મનથી વરી ચૂકી હતી વિશાલને અમારા લગ્નનું લગભગ નક્કી જેવું હતું. અમે સાથે પીકચર જોવા

જતા. કલાકો સુધી દરિયાની પાળ પર બેસતા. જાણે સ્વર્ગ હાથવેંતમાં હતું.

વિશાલ મને કહે, વરસાદી મોસમ છે, ચાલ લોનાવલા, ફરવા જઈએ. હું એની સાથે લોનાવલા ગઈ. એણે હોટલની રૂમ બુક કરાવી હતી, મને પૂછ્યા વગર. એણે અઘટિત માંગણી કરી, એની દલીલ હતી કે આપણે લગ્ન કરવાના જ છીએ તો મારી માંગણી અયોગ્ય નથી. લગ્ન પહેલાં શરીર સંબંધ બાંધવાની મેં સ્પષ્ટપણે ના પાડી દીધી. હું ભાગી છૂટી- લોનાવલાથી, મારું શરીર કંપી રહ્યું હતું. હું સીધી આવી તારી પાસે, લગ્નનો પ્રસ્તાવ મૂકવા. કોઈ મારો ગેરલાભ ઉઠાવવા માંગે તે મને મંજૂર ન હતું. બસ આ જ એક કારણ હતું. મને મારી પસંદગીની ભૂલ સમજાઈ ગઈ હતી. મારી ભૂલ મેં સુધારી લીધી. તારા સ્વભાવની નિર્મળતા પર મને વિશ્વાસ હતો સૂરજ. બસ આ સિવાય બીજું કોઈ કારણ નથી. બસ પછી તું અને હું એક બન્યા. તે મને આપ્યા કર્યું, હું લેતા થાકી ગઈ એટલું. તારા ચહેરાના ભાવને વાંચવા મેં પ્રયત્નો કર્યા, પણ હું અંદરથી એવી ને એવી અકબંધ જ રહી જતી. મને થતું કે તારે કંઈક કહેવું છે, પૂછવું છે. તું અકળાઈ જશે, ગુસ્સે થશે પણ તું તો સ્વસ્થ જ રહ્યો. આપણને બંનેને સ્પષ્ટતા કરવી હતી પણ બંને પોતાની જાતને છેતરી રહ્યા હતા. હું તો સંપૂર્ણપણે તારામય બનીને તારા સાંનિધ્યમાં જીવી છું. ફક્ત તારી જ બનીને. હું સંપૂર્ણ સુખી છું સૂરજ. જીવનમાં કોઈ અભાવ નથી. તે મારા ગળામાં મંગળસૂત્ર પહેરાવ્યું છે. હું તેને વફાદાર રહી છું. લગ્ન પછી વિશાલને સંપૂર્ણપણે ભૂલી ચૂકી છે. મનના દ્વાર બીડી દીધા છે. જે રસ્તે જવું ન હતું તે રસ્તો છોડી દીધો બસ.

તું ખામોશ રહ્યો. મારો મૂઝારો વધતો ચાલ્યો. આપણે બંને આટલા નજીક હોવા છતાં જાણે થોડું અંતર બંને વચ્ચે બની રહ્યું. રાતોની રાતો તારા પડખામાં જાગતી રહી. તારી ખામોશી તોડવી હતી પણ તોડી શકી નહીં. સારું થયું આજે આપણા બંનેની વચ્ચેની

ખામોશીની એ દિવાલ તૂટી ગઈ. તમે શું જાણો કેટલી વ્યથા અનુભવી છે મેં છેલ્લા દસ વર્ષમાં. સૂરજ તું જ મારો ઇશ્વર. મારા હૃદયમાં તારી મૂરતીની સ્થાપના કરી મેં તને જ આરાધ્યો છે. તમે મને બહાર શોધવા ફાંફાં મારતા રહ્યા પણ હું તમારા અંતરતમમાં વસી ગઈ છું સૂરજ. મારા હૃદયના પૂજાઘરમાં એક માત્ર તમારી જ છબી છે સૂરજ.

સૂરજ અને શારદી શરદ પૂનમની ધવલ, શુભ્ર રાત્રે એકબીજાના આશ્લેષમાં ડૂબી રહ્યા, જાણે આજે મધુરજની ઉજવી રહ્યા હોય. બંનેની આંખો ભીની હતી, અંતર ભીનું હતું. બંનેની આંખોમાં સ્વચ્છ આકાશનો પૂર્ણ ચંદ્ર પ્રતિબિંબિત થઈ રહ્યો, કારણ વાદળો વિખેરાઈ ગયા હતા. નવ મહિના બાદ શારદીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો, નામ રાખ્યું ચંદર.

પાદ સ્પર્શ ક્ષમસ્વ મે

ઊઠી પ્રભાત સમયે સ્મરું વિશ્વનાથ
વંદુ નમી નમી મહેશ્વર જોડી હાથ.
વિતાવી રાત સુખમાં કેરી જેમ રક્ષા
આનંદમાં દિવસ તેમ વિતાવજે આ.

સવારે આંખ ખૂલે, પ્રભુની મનમોહક છબીજીના કે પ્રતીમાના દર્શન કરીએ. પછી જ સવારના સર્વ કાર્યોની શરૂઆત કરીએ. પૃથ્વીને, ધરતી માને નમન કરીએ. ઊગતા સૂર્યનારાયણને જલનો અર્ધ આપીએ. પ્રકૃતિની લીલાનું સ્મરણ કરીએ. અને પછી દિવસભરના કાર્યોમાં લાગી જઈએ, તાજગીસભર, સ્ફૂર્તિથી.

રાતે સૂતી વખતે ઇશ્વરસ્તુતિ કરી સૂઈ જઈએ. ઇશ્વરને ચરણે સમર્પિત થઈને, અને સવારે ઊઠીને પણ ઇશ્વરકૃપાના ગીત ગાઈએ. સઘળી સૃષ્ટિ છે આ ઇશની. મંદ મંદ પવનની લહરી દ્વારા આ કોણ એકતારો બજાવી રહ્યું છે? કુદરતની બલિહારી જોઈ ધન્ય ધન્ય થઈ જઈએ. અદ્ભુત નજારો જોઈ બોલી ઊઠીએ, યે કૌન ચિત્રકાર હૈ, યે કૌન ચિત્રકાર હૈ - જન્મ્યા ત્યારે આપણા કાનમાં ઇશ્વરનું નામ ઉચ્ચારવામાં આવ્યું અને જીવનની અંતિમ પળોમાં પણ ઇશ્વરનું જ નામસ્મરણ કરવામાં આવે છે. આરંભે ઇશ્વર, અંત સમયે ઇશ્વર, ઇશ્વર જ ચારેકોર, અત્ર, તત્ર, સર્વત્ર. ઇશ્વર, બીજું કોઈ નહીં.

યુગો યુગોથી ઋષિ મુનિઓ જપ તપ કરતા આવ્યા છે, ઇશ્વરનું શરણ સ્વીકારતા આવ્યા છે. ઇશ્વરની લીલાનો પાર કોઈ પામી શક્યું નથી. સૌને ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવાની આકાંક્ષા હોય. ઇશ્વરકૃપા પામીને ઇશ્વર સાથે એકાકાર થઈ જવાની તમન્ના હોય.

પહાડની ટોચ ઉપર પડતાં સૂર્યકિરણોમાં ઇશ્વરની આત્મા વર્તાય. પહાડ પરથી સરસર વહેતાં ઝરણાં, ધો ધો વહેતી નદીઓ એ બધામાંથી

જે ગૂંજન પ્રકટે છે તે ઇશ્વરીય સંગીત છે. એ સંગીતના તાલે આપણે ઝૂમી ઊઠીએ એના નર્તનને જોઈ આપણા ચરણ થીરકવા લાગે, જાણે આપણામાં ધબકતાં હૃદયનો જ એ તાલ છે. ઇશ્વરીય સૌંદર્યને માણવા આપણી ઇન્દ્રિયો એકાકાર બની જાય. પક્ષીઓના કંઠમાં ઇશ્વરીય સંગીત આવીને વસે છે, વાદળોના ગડગડાટમાં એ સંગીત ગૂંજે છે.

સાંજ પડે, ઇશ્વર અંધકારમાં અલોપ થઈ ગયો હોય એવું ભાસે. કોઈ અજાણ્યા પ્રદેશમાં પહોંચી ગયો. નવા સૂરસ્વરોની શોધમાં. વૃક્ષોના હરિત પર્ણોના ફરફરાહટમાં કોનું સંગીત છે? શ્રાવણી વરસાદની હેલીમાં રીમઝીમ રીમઝીમ સૂર કોના છે? પ્રકૃતિમાં આપણે ઇશ્વરના દર્શન કરવા ઇચ્છીએ કે પછી ઇશ્વર ખુદ આપણી સમક્ષ છતો થવા માંગે છે. આ એની કુદરતની કરિશ્મા લઈને!

નવજાત શિશુના રુદનમાં ઇશ્વરીય અવાજ છે, બાળકના નિર્દોષ મુખ પરના મલકાટમાં ઇશ્વરનું દર્શન થાય, એની કાલી કાલી વાણીમાં ઇશ્વરની ભાષા સંભળાય.

આ ઇશ્વર એટલે શું? એ ક્યાં રહેતો હશે? સમગ્ર બ્રહ્માંડનું સંચાલન એ કેવી રીતે કરતો હશે? ક્યાં બેઠો બેઠો કરતો હશે? એને પામવો શી રીતે? ભલભલા જ્ઞાની પંડિતો એ રહસ્યને પામી શક્યા નથી.

બસ પ્રાર્થના કરીએ..

ઓ ઇશ્વર ભજીએ તને, મોટું છે તુજ નામ

ગુણ તારા નિત ગાઈએ, થાય અમારા કામ.

સાચી ઓળખ

આપણને ક્યારેય આપણી સાચી ઓળખ મળતી નથી. man is a social animal. એક બાજુ એવું બોલાય, અને બીજી બાજુ શાસ્ત્રો કહે છે તત્ત્વમસિ - તું તે છે, તું પરમ શક્તિમાન, ગુણગાન, અજર અમર તત્ત્વ છે જે સર્વત્ર વિલસી રહ્યું છે. પ્રાણીમાંથી ઉત્ક્રાંત થઈને માનવી બન્યો છે. પ્રાણીમાં ફક્ત પ્રકૃતિ હોય જ્યારે માનવ પોતાની પ્રકૃતિને બદલી શકે છે, મન, બુદ્ધિ, વિચારશક્તિથી. એ ધારે તો દેવ બની શકે, ધારે તો દાનવ બની શકે.

લાગણી, પ્રેમ, આનંદ પર પ્રભુત્વ મેળવી, ભોગવૃત્તિ ત્યાગીને, જીવનમાં તપ અને સાધના વડે એ પોતાની ભીતરમાં રહેલા મનુષ્યત્વને ઉર્ધ્વ બનાવી શકે એ માટે એણે જીવનમાંથી નિરાશા, વિષાદ, ખેદને ખદેડી દેવા પડે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય દ્વિજ છે. એક જન્મમાં બે જન્મ જીવી શકે. આહાર, નિદ્રા, ભય, મૈથુન એ એની પ્રકૃતિ છે. એનાથી ઉપર ઊઠી એ માણસ. સુપર હ્યુમન બની શકે છે. જીવનમાં શ્રેય ભલે મધમીહું હોય, પ્રેયમાં ફક્ત સ્વાર્થ હોય. પોતાના જીવન દરમિયાન શ્રેયસ્કર માર્ગે પળવું, ભોગવિલાસ, કામવાસના ઉપર વિજય મેળવી, ઇંદ્રિયો ઉપર સંયમ કેળવી એણે અંતર્મુખી થઈ ભીતરની સૃષ્ટિને ઉજાગર બનાવવાની છે.

જ્યાં સુધી પોતાના અસલી સ્વરૂપની ઓળખ ન થઈ શકે ત્યાં સુધી એ સાવજ બચ્યું હોવા છતાં ઘેટા બકરાની જેમ બેબે કર્યા કરશે. ચિત્તતંત્રની શુદ્ધિ થઈ શકે જો આપણને આપણું અસલી સ્વરૂપ સમજાઈ જાય. અહં ઓગળી જાય તો સત્યદર્શન થાય. ભૂમિમાં દાટેલું બીજ ધરતી ફાડીને ફૂંપળ રૂપે - છોડ રૂપે પાંગરી ઊઠે છે. વૃક્ષમાં બીજ અને બીજમાં વૃક્ષ છે. એવું જ ઇંડાનું કોચલું જાતે તોડીને પંખી પાંખ ફફડાવતું ઊડી જાય. એમ આ બીજસ્ફોટ છે. આપણું ચિત્ત એ

ચૈતન્યસ્વરૂપ છે.

માનવચેતના અખિલ જગતમાં સર્વશ્રેષ્ઠ તત્ત્વ છે. નિજ સ્વરૂપને ઓળખવા માટે માણસમાં દિવ્ય દૃષ્ટિ પ્રકટવી જોઈએ. જ્ઞાનદૃષ્ટિ જન્મે તો વિશ્વાસ જાગે, દિવ્ય શક્તિ, ઊર્જા પ્રકટ થાય. જીવ માત્રમાં શુભ તત્ત્વ પ્રચ્છન્નરૂપે પડેલું છે જ. એને પ્રકટ કરવાથી માણસમાં શ્રદ્ધા દૃઢ થાય, માણસમાં યોગશક્તિ, યજ્ઞની શક્તિ છે. માણસ તપ-ત્યાગ, સંયમના ગુણો ખીલવી શકે.

જીવ માત્રમાં સ્નેહની ભાવના હોય. બિલાડી, કૂતરા પોતાના બચ્ચાને પ્યાર કરે, ચાટે, એની રક્ષા કરે. પણ માણસના પ્રેમસંબંધોમાં સ્નેહ ઉપરાંત કંઈક વિશેષ તત્ત્વ હોય છે, જે સ્વાર્થ ભાવનાથી પર છે. પ્રેમ રસ પીને તું પ્રાણીયા, આસક્તિ અને રાગનો ત્યાગ કરી પ્રેમના પ્રદાન માનવી જ કરી શકે, તેને કારણે એ ઇશ્વર સાથે અનુસંધાન સાધી શકે છે. પ્રેમનું રસાયણ પારસમણિ જેવું કામ કરી જાય. તેને લીધે આપણામાં રહેલું દેવત્વ જાગૃત થઈ શકે. હૃદયમાં રામ જાગવો જોઈએ. જાતને જાણવા માટે જગતને જાણવું પડે. દિન પ્રતિદિન જગતને વિશેષ ઓળખતા જઈએ. જાતને પ્રેમ કરતા જઈએ, સજ્જનતા કેળવતા જઈએ. જીવનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વનું પ્રાકટ્ય એ જ એક માત્ર જીવનનું લક્ષ્ય હોવું ઘટે. આપણું અસ્તિત્વ તો જ સાર્થક થયું ગણાશે.

જાણીએ છીએ બધા, પરંતુ આંખની આડે સ્વાર્થના પડળો આવી ગયા છે. પછી સત્ય દર્શન ક્યાંથી થાય?

નયના હરિદર્શન કે પ્યાસી હરિદર્શન કરવું હોય તો - ઘૂંઘટકા પટ ખોલ રે, તોકો પિયા મિલેગે.

સમજદારી

ટ્રેનની વ્હીસલ વાગી, સરિતાએ કેતનનો હાથ દબાવ્યો, ટ્રેન ઉપડવાની છે, જલદી ડાબામાંથી ઉતરી જાઓ. કેતનનું મોઢું ઢીલુંઢફ, ચહેરો નમાણો થઈ ગયો હતો. આજ કાલ કેતનની તબિયત ક્યાં સારી રહે છે? બ્લડ પ્રેશર અને ડાયાબીટીસ. સરિતાએ યાદ દેવરાવ્યું કે જુઓ મારી ગેરહાજરીમાં મીઠાઈ ખાઈ લેતા નહીં. તબિયત સાચવજો. કેતન કહે, મારી આટલી ફિકર છે તો જવાનું માંડી વાળો ને! કામવાળાં માણસોનો ભરોસો કેવો? તમે ઘરે હો તો બધા પાસે કામ કઢાવી લો. સરિતાને કેતનની ચિંતા તો છે જ પણ શું કરે? દીકરા સુજયને ત્રણ વર્ષથી જોયો નથી. હોસ્ટેલમાં રહી ભણી રહ્યો અને મુંબઈમાં જ પરણી ગયો. ત્યાં જ નવો ફ્લેટ - નવું ઘર વસાવ્યું. સરિતાને ખબર છે કે ઉપર ઉપરથી આગ્રહ કરે છે. માબાપની ખબર ત્રણ વર્ષમાં ક્યારેય લીધી નથી. કર કરવા માટે કેટલીવાર આવી જવા જણાવ્યું તો યે કુરસદ કાઢી આવ્યા નથી વર-વહુ. હવે તો એક વર્ષનો દીકરો પણ છે. દીકરાના દીકરાને રમાડવાનું મન કઈ દાદીને ન થાય? અને સરિતાએ મનથી નક્કી કરી લીધું, ભલેને ખોટેખોટો આગ્રહ કર્યો હોય એક વખત તો મુંબઈ જઈ જ આવું. પૌત્ર ટીકુ એક વર્ષ પછી સ્કૂલમાં જતો થઈ જશે. દીકરા વિના ઘર સૂનું સૂનું લાગે. ખાવા ધાય. વહુ સુમિત્રા પૈસાવાળાની દીકરી છે. એને અમારા જેવા ગરીબ અને અભણ માબાપની શરમ આવતી હશે. વેકેશન પડે, સુમિત્રાએ બહારગામનો પ્રોગ્રામ ગોઠવી જ રાખ્યો હોય. એ વળી સુજયની વાત માને જ શા માટે?

સરિતા અને કેતન બંને રીટાયર્ડ છે. સરિતા ઘરકામમાં મશગુલ અને અને ચૂલા ચોકામાં જ ગૂંથાઈ રહેતી અને કેતન વાંચવામાં, ટી.વી. જોવામાં અને ગાર્ડનીંગ કામમાં મશગુલ રહે. સરિતા મુંબઈ જવાનો આગ્રહ રાખતી પણ કેતનને ખબર છે કે દીકરા વહુ બંને પરાયા

થઈ ગયા છે. જેવું છે તેવું દેશી તો દેશી. આપણું ઘર આપણને મુબારક. વળી આટલા બધા ફૂલ છોડનું ધ્યાન ન રખાય તો બધું વેરાન થઈ જાય. સંતાન જેવી જ માવજત આ ફૂલછોડની લેવાય છે. તેથી જ તો બગીચો લીલોછમ રહી શક્યો છે. કેતને સરિતાની રીટર્ન ટિકિટ કઢાવી રાખી હતી જેથી તે ત્યાં વધારે રોકાઈ ન જાય. સરિતાના દિલમાં મમતાનો સાગર ઉછળે છે, પણ દીકરો સુજય લાગણીશૂન્ય બની ગયો છે. એ ભલો, એની બૈરી ભલી, એના સાસરિયા ભલા ને ભલા એના દોસ્તારો. વહુ સુમિત્રાના ફોટાઓ જોયા છે, અડધા પડધા ઉઘાડા વસ્ત્રો પહેરી ફોટા પડાવ્યા, આવા ફોટા, વડીલ સાસુ સસરાને મોકલતા જરા યે સંકોચ અનુભવ્યો નથી.

સરિતા દીકરાને ત્યાં પહોંચી, એને એમ હતું કે દીકરા સાથે વહુ પણ સ્ટેશને લેવા આવશે. એકલો સુજય સ્ટેશન પર આવ્યો હતો માને લેવા. ઘરે આવ્યા, વહુરાણીને ચક્કર આવે છે, બ્લડ પ્રેશર લો થઈ ગયું છે. રસોયાણી રસોઈ કરી ગઈ છે. સુજય બે થાળી બેડરૂમમાં લઈ ગયો, જ્યાં સુમિત્રા અને સુજય સાથે જમ્યા. દીકરાએ એંઠા વાસણો કુંડીમાં મૂકી દીધા, આજે સાંજે કામવાળીનો ખાડો છે. સરિતાને તો રાતભર એંઠા વાસણો ઘરમાં પડી રહે એ ન જ ગમે. એણે વાસણ ધોઈ નાંખ્યા. દાદરની નીચેના ભાગમાં એક ફોલ્ડીંગ પેલગ મૂકી રાખ્યો હતો. સરિતા એકલી એકલી સૂઈ ગઈ. સફરમાં થાકી ગઈ હતી. એક બેડરૂમમાં સુમિત્રા અને સુજય અને બીજા બેડરૂમમાં દીકરો ટીકું. સરિતા માટે ઘરમાં જગ્યા જ ક્યાં હતી? પહેલે જ દિવસે સરિતાનું મન ઉચક થઈ ગયું.

દીકરો સુજય સવારે આઠ વાગે ઘરેથી નીકળી જાય, કામ પર અને વહુરાણી સુમિત્રા તો રૂમની બહાર આવે જ નહીં. એને સાસુ સાથે શી લેવા દેવા? કયો લાડવો લેવા દોડી આવી હતી સરિતા અહીંયા. પતિ કેતને એને પહેલેથી જ વારી હતી કે વેવલી ન થા! કોઈ આપણો ભાવ પૂછવાનું નથી. કેટકેટલા ઢસરડાં કરી દીકરાને ભણાવ્યો, ખોટા સંસ્કાર ન પડે એ માટે પોતે જ દીકરાને quality time આપી કંપની આપી હતી.

સરિતાને ઊંઘ આવતી નથી. છત સામે જોઈ આખી રાત વિતાવી. ચાર મહિના પહેલાં દીકરી વન્યાને ત્યાં ગયા હતા. વન્યાના દીકરાની બર્થ ડે પર પહેલી વખત જ સરિતા અને કેતન ગયા હતા. દીકરીના ઘરનું પાણી પણ શા માટે પીવાનું? વન્યાના પતિએ સાસુજીને મા સમાન ગણી સન્માન આપ્યું. એ કહેતો, હું તમારો દીકરો જ છું. જૂના રિવાજ છોડી દો. વન્યાની સાસુ તો જાણે સરિતાની સહિયર જેવી બની ગઈ. વન્યાની નણંદ તો જાણે બીજી દીકરી. વન્યા જેટલા લાડ પ્યાર કર્યા એની નણંદને. વન્યા માટે નેકલેસ બુટીનો સેટ લઈ આવી હતી, સરિતા. સરિતાએ વન્યાને નેકલેસ ભેટ આપ્યો અને બુટી એની નણંદને ભેટ આપી.

દીકરા સુજયને ત્યાં આવીને સરિતા સરખામણી કરવા લાગી. દીકરાના ઘરની, દીકરીના ઘરની. બંનેના ઘરના વાતાવરણમાં આસમાન જમીનનું અંતર હતું. સુજયનું ઘર એ દીકરાનું ઘર છે, આપણું ઘર નથી. કોઈપણ પ્રકારની અપેક્ષા રાખતી નહીં. ન ફાવે તો પાછી આવતી રહેજે. કચકચ કરી સાસુપણું દાખવતી નહીં. એમની ગૃહસ્થી એમને મુબારક. કાગડો અને કોયલ એક સરખા દેખાય. જ્યારે મોઢું ખોલે ત્યારે વરતાઈ આવે વાણીથી.

કોને ખબર વન્યાની નણંદને સાસુજીએ બુટીની ભેટ આપી એની ખબર સુમિત્રાને પડી ગઈ. એટલે જ એનું મોઢું કુંગરાયેલું રહેતું હતું. સાસુજીને દીકરીને ત્યાં ભેટ આપવા માટે પૈસા મળ્યા. અરે દીકરીની નણંદને પણ ભેટ આપી. પોતાના દીકરાના દીકરા માટે કે વહુ માટે એની પાસે પૈસા ખલાસ થઈ ગયા. એકનો એક દીકરો છે, એકની એક વહુ છે, અને એક માત્ર પૌત્ર છે.

વહુ સુમિત્રા રસોડામાં જતી જ નથી. સાસુજી માટે કંઈક બનાવવું તો દૂર રહ્યું. પતિ માટે પણ રસોયાણી કાચી પાકી જેવી રસોઈ બનાવે તે ચલાવી લે છે. સાસુજીને દબડાવે, અહીં મુંબઈમાં કામવાળાને કંઈ કહેવાનું નહીં. જતા રહેશે તો પછી કોણ કરશે કામ? તમે? વાતવાતમાં મોઢું કુંગરાવે અને ઝઘડાનું મંડાણ થઈ જાય. સરિતા દીકરા માટે કંઈક

બનાવે તો યે માના હાથનું ખાવાનું દીકરાને ખાવા દેતી જ નથી. એસીડીટી થઈ જાય. કેલરી વધી જાય. ડાયેટીંગ ચાલુ છે. કોઈને કોઈ બહાનું હાજર હોય જ. સુમિત્રાની આંખમાં અદેખાઈ વર્તાય. સરિતાને યાદ આવ્યું, પોતે કેતનને કામવાળીને ભરોસે મૂકીને આવી છે. એમને એસીડીટી થઈ જશે તો ? દીકરા ઉપર હવે આપણો અધિકાર રહ્યો નથી. જ્યાં આવું પરાયાપણું હોય ત્યાં રહેવાનો શો મતલબ ? રાતભર પાંપણો પલાળતી રહે અને દિવસભર વિચાર કર્યા કરે - પાછા જલદી ફરવા માટે ક્યું બહાનું કાઢવું ? સાગરમાં આવતી ભરતી ઓટની જેમ મનપ્રદેશ પર વિચારો અફળાયા કરે. જીવન સંધ્યા ટાણે પણ જીવનમાં શાંતિ નથી, પ્રેમનો મધમઘાટ નથી.

દીકરાને આજે કહી દેવું છે કે મારી ટિકીટ કઢાવી દે. તારા પપ્પાની તબિયત સારી નથી. એકલા એકલા કંટાળી ગયા છે. દીકરો શું બોલે ? કહેતો પણ નથી કે આવી છો તો રોકાઈ જા. પોતે ને પોતે જ વગર પૂછ્યે જવાબ આપી દે છે કે તમે બધા સારા છો, સુખી છો, બકા મનમાં આનંદ છવાઈ ગયો. હવે ઘર યાદ આવી ગયું છે. સરિતાએ પટાપટ સામાન પેક કરી લીધો. પૌત્ર ટીકુ દાદીના ખોળામાં બેસી દાદીને રહી જવા આગ્રહ કરે. દાદી સરિતાએ એના વાંકડિયા વાળમાં આંગળાઓ નાજુકીથી ફેરવ્યા. ટીકુના કોમળ કોમળ અંગોને પંપાળ્યા. જાણે નાનકડા ટીકુમાં દીકરા સુજયની ખુશબુ હતી. મનમાંથી રીસ, ક્રોધની ભાવના ત્યજી દીધી છે. જેવા છે તેવા - આખર તો પોતાના અંશ જ છે સૌ. મન પ્રસન્ન પ્રસન્ન, હળવું થઈ ગયું. વહુ દીકરી વચ્ચે કોઈ ભેદ રહ્યો નથી. સરિતાએ પોતાનો દસ તોલાનો સોનાનો સેટ વહુને પહેરાવી દીધો.

દીકરાને માથે હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપ્યા. આવતી દીવાળીએ જરૂરથી ગામ આવજો. દીકરાને પોતાને ઘેર આવવા આમંત્રણની જરૂર ન હોય. અમે તો ખર્ચુ પાન. ક્યારે ખરી જઈશું કોને ખબર. સુમિત્રાએ સાસુજીની આંખમાંથી નીતરતો નેહ પારખી લીધો. પોતે સાસુજીને સાચવી શકી નહીં તેનો પસ્તાવો થયો. સરિતા પોતાને ઘેર પાછી

આવી ગઈ, જ્યાં પતિ કેતન તેની પ્રતીક્ષા કરતો હતો. આ ઘર એનું છે, અહીં એ સ્વતંત્ર પણ જીવી શકે છે, પોતાનું આત્મસન્માન જાળવીને. અહીં એ કોઈની યે ઓશિયાળી નથી. જુવાનીમાં અનેક પ્રહારો સહન કરનાર વ્યક્તિ બુઢાપો આવે ઓછપાઈ જતી હોય છે, સહનશક્તિ ઘટતી જાય છે અને જીદ વધતી જાય, મમત્વ છૂટે નહીં. પછી થાય ઝઘડા. સૌ પહેલાં ઝઘડાનું મૂળ પોતાનો અહં જતો કરી દેવાય તો પછી સુખ જ સુખ. અને અપેક્ષા તો બધા જ ઝઘડાનું મૂળ. અપેક્ષા નહીં તો દુઃખ જ નહીં. જો સમજદારી કેળવી લઈએ તો પછી આનંદ જ આનંદ.

જમાનો બદલાયો છે. અમે તો સાસુસસરાની સેવા કરી હતી. પરિવાર માટે કેટકેટલું ઘસાઈ ચૂક્યા છીએ, એ બધી જૂની રેકૉર્ડ કોઈને સાંભળવી નથી. તમને યોગ્ય લાગ્યું તે તમે કર્યું. અમારે જુવાનીની મોજમજા માણવી છે. તમારી જેવી મૂર્ખાઈ કરવી નથી. ઘર કામમાં સમય વેડફી નાંખવો નથી. અમને ઊડવા માટે મોકળું આકાશ જોઈએ. તમે તમારી રીતે જીવ્યા, અમને અમારી રીતે જીવવા દો.

મુક્તિના દ્વાર

ભરતમુનિ તપસ્વી હતા. હરણના બચ્ચાને બચાવ્યું, એના પ્રત્યે રાગ જન્મ્યો, એને કારણે જીવેષણા જન્મી. ફરી મનુષ્ય જન્મ લેવો પડે, અધૂરી રહેલી આકાંક્ષાઓ કે વાસનાઓને પૂર્ણ કરવા માટે. એષણાઓનું આયુષ્ય લાંબુ હોય. એ માણસને લલચાવે. ઇચ્છાઓ ક્યારેય પૂર્ણ થતી નથી. અને ફરી ફરી જનમ લેવા માટે નિમિત્ત બને છે એ અધૂરી ઇચ્છાઓ. ઇચ્છાઓ લાંબા ગાળાની હોય. મારા લગ્ન થાય, બાળક થાય, એને પરણાવું, એની સંતતિ થાય, એને પરણાવું, એનો સંસાર જોવાની એષણા પ્રબળ બનતી જાય. વાસનાઓ ભવિષ્ય સાથે સંકળાયેલી રહે છે. જ્યારે આપણું અસ્તિત્વ ફક્ત વર્તમાનમાં જીવવા માટે છે. વાસના જો છૂટી તો પછી ભવિષ્યકાળનું અસ્તિત્વ જ અલોપ થઈ જવાનું. ભવિષ્યની કોઈ ચિંતા, વ્યથા આપણને વ્યગ્ર કરી જ ન શકે. ચિત્ત તું શિદ્ધને ચિંતા ધરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે.

આપણા ભૂતકાળની સ્મૃતિઓનો સંગ્રહ કરીએ. અમે તો આમ જીવ્યા, આમ વ્યવહાર કર્યા, આમ કમાયા, આમ કરકસર કરી, એવા ગાણા ગાયા કરીએ. આજની પેઢીને આપણી જૂની પુરાણી વાતોમાં રસ નથી. અમે ગાડામાં બેસી મેળામાં મઝા કરવા જતા. હવે ગાડું યે નથી ને મેળો નથી. એરકંડીશનઝ ગાડીમાં ફરતી આપણી પેઢીને ગાડાની વાત કરીએ તો ગાંડા લાગીએ. આશા આસક્તિ છૂટતા નથી. દીકરાના દીકરાના દીકરાને રમાડવા છે, પરણાવવા છે. દીકરાનો દીકરો એના માબાપને પૂછ્યા વગર પર ન્યાતની, પરપ્રાંતની પરદેશની છોકરીને પરણી જવાનો છે. તમારી ન્યાતના રીત રિવાજ તમને મુબારક. સમય વીતતો જાય છે, એમ આપણે પણ સમયની ધારામાં ઘસડાતા જઈએ છીએ.

સમય તો તેવો ને તેવો જ છે. સમય વીતતો નથી, ઘસાતો નથી

કે નથી અટકવાનો કે નથી કોઈની રાહ જોવાનો. પરિસ્થિતિ, સંજોગો સતત પલટાતા રહે છે. આજે જે મળ્યું છે તે સંઘરી રાખવું છે. ભવિષ્ય માટે, આજે વાપરવું નથી. ન મુંચ્યતિ આશા પિંડ - કાલો ગ્રસતિ મોત તો આવવાનું જ છે. પણ માંદગી આવે કે ચિંતા થવા લાગે કે કેટલા બધા કામો કરવાના બાકી રહી ગયા. હવે હાથમાંથી ગયો એ સમય પાછો આવવાનો નથી. મૂરખ વૃથા જનમ ગવાયા.

આપણને ખબર છે કે શરીર નાશવંત છે. આત્મા અમર છે. મૃત્યુ આવશે અચાનક. સ્વપ્નાઓના મહેલ ફળિભૂત થવાના નથી. ધારેલું અધૂરું રહી જશે, આવતો જનમ કેવો મળવાનો છે એ ખબર નથી. આજે છોકરાઓ છે, એના છોકરાઓ છે એની સાથે પ્રેમથી સંપીને રહેવું નથી. વાંધા વચકા કાઢવા છે. પોતાનું આધિપત્ય જમાવી રાખવું છે. પરિણામે ઘરમાં અશાંતિ પેદા થાય છે, આ અશાંતિ આપણી જડ વર્તણૂકને કારણે થઈ છે, આપણે જ સમજણ દાખવવી જોઈએ. એને બદલે જમાનાનો વાંક કાઢીએ, વહુ દીકરાનો વાંક કાઢીએ. આપણા કરતાં આજની પેઢી વધુ એજ્યુકેટેડ છે, સમજુ છે, ઉદાર છે. ફક્ત એમની રીતે એમને જીવવા દઈએ, એમની વર્તણૂકને સમજીએ. તો પછી કોઈ સંઘર્ષ રહે જ નહીં. ભવિષ્ય માટે બચાવો, ખર્ચા ઓછા કરો, એવી આપણી નીતિ - ન ભોગવ્યું, ન ભોગવવા દીધું. આજની પેઢીની વિચારસરણી છે કેડીટ કાર્ડ વાપરો, ડેબીટ કાર્ડ વાપરો, લોન લો - કાલે પૈસા ભરીશું, આજે તો મજા માણી લઈએ. ભવિષ્યનો કોઈ ભરોસો નથી. જે લોકો પોતાના ભવિષ્ય માટે બચાવતા નથી, એ સંતાનો માટે બચાવવા માંગતા નથી. એમને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપો. લાખોના તગડા પેકેજ મેળવી લેશે.

જરા વિચારીએ સાઠના થયા, સીત્તેરના થયા, એસીના થઈશું. મોત દરવાજે ટકોરા મારી રહ્યું છે. આજે મારી પાસે જે કંઈ છે તેને આનંદથી ભોગવી લઉં. સત્કર્મો કરી જીવન સાર્થક કરી લઉં. જીવેષણાનું બીજું નામ સંસાર છે. સંસારનું સ્વરૂપ લોભામણું છે. કાયમ તો અહીં રહેવાનું નથી. તિનકા તિનકા ચુનકર મહેલ બનાયા,

લોગ કહે યે મેરા ઘર હૈ -
ના યે તેરા, ના યે મેરા
યે તો રૈન બસેરા હૈ.

મુઠ્ઠી ખુલ્લી મૂકી દઇએ. ખાલી હાથ આવ્યા હતા. સિકંદર જેવો સમ્રાટ પણ ખાલી હાથે ગયો. જાણીએ છીએ છતાં અબુધ બની વર્તીએ છીએ.

કુદરત પાસેથી માનવીને કશું શીખવું નથી. સવાર પડે, કળીઓ ખીલે, પુખ્તો પમરે, વૃક્ષો લહેરાય, ઝરણાં વહેતા રહે. કોઈ વિચાર કરતું નથી કે નિયતિ કરમાઈ જવાનું છે તો ખીલવું શા માટે? સૌ આવતી ક્ષણની ચિંતા કર્યા વિના ફરજ બજાવી લે છે, મોજ માણી લે છે. ભવિષ્યની ચિંતા કોઈ કરતું નથી. પંખી સવાર સાંજનું ચણ ટાઇમે ટાઇમે મેળવી લે છે. કોઈ લાવી લાવી સંઘરતું નથી. ફૂલ મધ બનાવે છે. ભમરો ચૂસી જાય. એનું એને દુઃખ લાગતું નથી. લોભ નથી, લાલસા નથી, પૂર્વગ્રહ નથી, મારું મારું નથી કુદરતમાં.

નાના બાળકો મોજમસ્તીથી જીવે છે, કાલની ચિંતા નથી. જે ક્ષણોમાં જીવીએ, એ ક્ષણોને સ્વર્ગ શી સુંદર બનાવી દઇએ. જીવન સ્થગિત થઈ જશે તો એના જેવું બીજું કોઈ દુઃખ નહીં હોય. આ ક્ષણની ચેતનાની અનુભૂતિ કરીએ. આનંદપૂર્વક જીવન જીવી લઈએ. જીવનનું દ્વાર ખોલતા આવડે, એને માટે મુક્તિના દ્વાર આપોઆપ ખુલી જવાના.

દુઆ

ધરમાં, ઓફિસમાં, સૂતા કે જાગતા લક્ષ્મીપ્રસાદને ક્યાંયે ચેન પડતું નથી. નથી આવતી રાત્રે નિંદર અને નથી દિવસે જંપ. ચિંતા કોરી ખાય છે. એકનો એક - સાત ખોટનો દીકરો સુજન. આજે સાત દિવસથી નથી બોલતો, નથી ચાલતો. સૂનમૂન પડ્યો છે. ICUમાં હોસ્પિટલમાં. પૈસા સામે જોશો નહીં ડોક્ટર, મારા દીકરાને બચાવી લો. બ્રેઇનમાં સ્ટ્રોક આવ્યો છે એવું નિદાન થયું છે. MRI અને જાતજાતના Test દરરોજ થયા કરે છે. શહેરના નામાંકિત ડોક્ટરોને કન્સલ્ટીંગ માટે બોલાવાય છે. અમેરિકા રીપોર્ટ મોકલાવાયા છે, રીડીંગ માટે, અભિપ્રાય માટે. જો ઓપરેશન કરાવવું પડે તો અમેરિકા સુધી દીકરાને લઈ જવાની તૈયારી છે. સુજનની મા અમી હોસ્પિટલમાંથી સાત દિવસથી ઘરે ગઈ નથી. મહામૃત્યુંજય જપ કરવા પાંચ બ્રાહ્મણો દરરોજ ઘરે આવે છે. પાણીની જેમ પૈસા વેરવાની તૈયારી છે. દીકરો સારો થઈ જવો જોઈએ. મનની અકળામણ વધતી જાય છે. સંતાપ જીરવાતો નથી. લક્ષ્મીપ્રસાદને નગદ સોના જેવા સત્યનું ભાન થયું છે કે પૈસાથી બધું ખરીદી શકાય પણ જાન ખરીદી શકાય નહીં. નહીં તો પછી પૈસાવાળા મરે જ નહીં. ડોક્ટરોના સગા મરે જ નહીં. મૃત્યુ કોઈનું સગું નથી. એ જ અવિચળ સત્ય છે. ‘જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુ.’

આમ તો અમીને ઇશ્વર ઉપર અતૂટ શ્રદ્ધા છે. રોજ પૂજા પાઠ કરે, મંદિરના બહાર બેઠેલા ભિખારીઓના ડબલામાં પાંચ પાંચ રૂપિયા નાંખે છે. મંદિરમાં છપ્પનભોગ ધરાવે છે. દાનધરમ તો કરતા જ હોય છે. અને પોતાની જાતને ધર્મિષ્ઠમાં ખપાવતા હોય છે. લક્ષ્મીપ્રસાદ બધે કહેતા ફરતા કે અમારા ઘરમાં ધરમધ્યાન થાય છે એને કારણે જ લક્ષ્મીજીની કૃપા છે. જ્યારે પંડ પર આવી પડે-બધું જ્ઞાન કોરાણે રહી જાય. પેટનું જણ્યું મરવા પડ્યું હોય ચિંતા ખાઈ જાય. અશુભ વિચારો

દોડ્યા કરે. ફોનની ઘંટડી વાગે - શંકા જાય, કંઈ થઈ ગયું હશે ? ખેલ ખલાસ ? જો કે ડોક્ટરોએ તો હાથ ધસીને કહી દીધું છે કે ઉપરવાળો જાણે. હોસ્પિટલવાળા કહે છે, We treat patients but is it god who cures.

આજે જિંદગીમાં કરેલા સાચા જુઠા કર્તવ્યોની યાદ સતાવે છે. કેટકેટલા નિસાસા લીધા છે. કાળા ધોળા કર્યા છે, આટલી સંપત્તિ એકત્રિત કરવા માટે. આપ્તજનો પ્રત્યે પણ અન્યાય આચર્યો છે. જૂઠા દસ્તાવેજો બનાવી ગરીબોને ઘરબાર વિનાના કરી દેતા જરા યે અચકાયા નથી. દીકરાના અંગો દિવસે દિવસે ગળતા જાય છે. એના બ્લડ રીપોર્ટ, MRIના રીપોર્ટ જર્મની મોકલ્યા છે, અમેરિકા મોકલ્યા છે. કોઈ hopes છે કે નહીં ? પોતે ગરીબીમાંથી ઊંચે આવ્યો છે. એક દિવસ નસીબ આડેનું પાંદડું ખસી ગયું. દાળ રોટલો ખાવાની જોગવાઈ ન હતી, ત્યાં રોજરોજ મીઠાઈ-પકવાન ખાઈ શકાય એટલો પૈસો થયો છે ઇશ્વરકૃપાથી. પણ ઇશ્વરે સાથે સાથે શાપ પણ મોકલ્યો છે - ખાઈ શકાય તેમ નથી. ડાયાબીટીસને કારણે સખત ડાયેટીંગ કરવું પડે છે. હરિ જરીવાળાની - જેમ 'માય સીન' નડી રહ્યા છે. કરેલા પાપના ફળ વહેલાં મોડાં ભોગવવા જ પડે છે. ભલે ધનના અઢળક ઢગલા થયા પણ સુખશાંતિ નથી. પૈસાની સાથે એના દુર્ગુણો દીકરામાં પ્રવેશ્યા. ડ્રગ્સ - ગુટખા ખાતો થઈ ગયો. દારૂનો બંધાણી તો ખરો જ. કીડની, લીવર ઉપર અસર થઈ છે. ફેફસાં અને મગજમાં પાણી ભરાયા છે. મૃત્યુનો ઓછાઓ માથા પર ઝૂમી રહ્યો છે, લટકતી તલવારની જેમ.

લક્ષ્મીપ્રસાદને સ્ટાફના લોકો મજ્બીયૂસ તરીકે ઓળખતા, કોઈને બોનસ ન આપે. મજૂરી કરાવી લે. ધંધો ખોટમાં ચાલે છે એવું બહાનું કાઢે. કારખાનાનો કારીગર બિમારીની રજા માંગે તો કઠણ વેણ કાઢે - માંદા પડ્યા છો ને - મરી નહીં જાઓ, મારું પ્રોડક્શન અટકી જશે તો ખોટ જશે.

કારખાનાનો સૌથી વિશ્વાસુ પાંડુના દીકરાને એક્સીડન્ટ થયો છે. એ શેઠને કાલાવાલા કરે છે. શેઠ મારો દીકરો અપંગ થઈ જશે. એના

ઓપરેશન માટે રૂ.૬૯૯ હજાર એડવાન્સમાં આપો. દર મહિને રૂ. બે હજાર કપાવતો જઈશ. પાંડુની સાથે બીજા બે ત્રણ કારીગરો જોડાયા. શેઠ એમ કહીને ઊભા રહેશે કે હું પોતે હોસ્પિટલના ખર્ચના ખાડામાં ઉતરી રહ્યો છું. પૈસા ક્યાંથી આપું ? પાંડુ અને પાંડુની પત્નીએ શેઠ પાસે ખોળો પાથરી ભીખ માંગી. શેઠના દિલમાં ભગવાન વસ્યા. ભીતરકી ગત ભીતર જાણે. પોતાને માથે વીતી રહી છે. દીકરા બધાના પોતાના લોહીના જ હોય. શેઠે રૂપિયા વીસ હજારનો ચેક લખી આપ્યો. જા તારા દીકરાની ટ્રીટમેન્ટ કરાવ. અઠવાડિયાની રજા લઈ લેજે. શેઠની ઉદારતા જોઈ પાંડુની પત્નીએ આશીર્વાદ આપ્યા. શેઠ તમારો દીકરો સાજો સારો થઈ જશે.

કહે છે તુલસી હાથ ગરીબકી કબહુ ન ખાલી જાય. એમ ગરીબના અંતરની દુઆ ફળ્યા વિના રહે જ નહીં.

આજે શેઠના મનમાં બેચેની છે. અમેરિકાથી દીકરાના રીપોર્ટ આવવાના છે. ભગવાન કૃષ્ણની છબી સામે કાલાવાલા કરે છે. ભગવાન મારા દીકરાને બચાવી લેજે. મારા પાપની સજા મારા દીકરાને આપતો નહીં. અમેરિકાથી, જર્મનીથી રીપોર્ટ આવ્યા, રીપોર્ટ નોર્મલ છે. દવાની ભલામણો આવી છે. ટ્રીટમેન્ટ બદલી નાંખી અને આઠ દિવસમાં દીકરાની તબિયત સુધરતી ચાલી. મહિને દિવસે દીકરો હેમખેમ ઘરે પાછો આવ્યો. અમી શેઠાણી કહે, તમારા પૈસાના જોરે નહીં પણ પાંડુના અંતરની દુઆથી દીકરો સાજો થયો છે. દયા ધર્મકા મૂલ હૈ, પાપ મૂલ અભિમાન, તુલસી દયા ન છોડીએ, જબ લગ ઘટમેં પ્રાણ.

આત્મવિશ્વાસ

અમારી દાદી એમના જમાનાની વાતો કરતા થાકતા નહીં. બે રૂપિયે મણ બાજરી મળતી, પાંચ રૂપિયે શેર ઘી, ઘરના દુઝાણાં હતા. દૂધ-દહીંની કમી ન હતી. અને સોનું વીસ રૂપિયે તોલો. મારી માએ મને સો તોલા સોનાના દાગીના આણામાં આપેલા. ધંધો ખેતીવાડીનો હતો. પચાસ સો રૂપિયામાં વીધું જમીન મળતી. દાદા કમાતા ગયા, આજુબાજુના ખેતરો વેચાતા લેતા ગયા. મારા પિતાશ્રી એમને કહેતા કે ખેતરો લીધા કર્યા એના કરતાં ગામમાં જમીનો ખરીદી મકાનો બંધાતા ગયા હોત તો આજે મોટી મિલકતો થઈ ગઈ હોત. અમે કોઈ ખેતી કરવાના નથી, ખેતરે જવાના નથી. શહેરમાં જે કોઈ ભણવા જાય એ ગામડામાં પાછા આવવાના નથી. મા કહેતી કે બા તમે પાંચસો, હઝાર તોલા સોનું વસાવી લીધું હોત તો ! આજે હઝાર રૂપિયે તોલું સોનું મળતું નથી. સાસુ કહે, દમડે ઊંટ મળતો હતો, પણ દમડી ક્યાં હતી પૈસા ક્યાં હતા. આ તો કરકસર કરી કરી બચત કરેલી છે, જાત ઘસીને. અમારી વહુ કહે છે, મમ્મી આજે સોનાના ભાવ આસમાને ચડ્યા છે. બે લાખ રૂપિયા બિસ્કીટના પડે છે. હવે એની વહુ કહેશે, મોમ - તમે સોના, હીરાના દાગીના વસાવ્યા છે. અમે કોઈ દસવીસ તોલાના ભારે સેટ પહેરવાના નથી. દર વખતે એકના એક પહેરવા પડે. બેંકના લોકરમાં લેવા મૂકવા જવું પડે. મોડી રાત્રે લગ્નમાંથી આવીએ, જોખમ થાય. હવે એક બે ટચના ગીલીટ કરેલા ડીઝાઇનર્સ દાગીના મળે છે, હલકા-પાતળા - દર વખતે નવા ખરીદીને પહેરીએ. સાચવવાની ઝંઝટ નહીં.

મારા પિતાશ્રી ભણવામાં હોશિયાર. મુંબઈ જઈને M.A. થયા, સાહિત્યનો શોખ. માબાપે કહ્યું ત્યાં પરણી ગયા. એ જમાનામાં કન્યા શિક્ષણ ઓછું હતું. મારી મા ફક્ત વર્નાક્યુલર (સાત ચોપડી જેટલું)

ભણેલી. બંને વચ્ચે બુદ્ધિની લેવલ જુદી. પિતાશ્રી કહે, હું જાતે નિર્ણય લઈ શક્યો નહીં. કોઈ ભણેલી છોકરી સાથે પરણી ગયો હોત તો !

મનુષ્ય સ્વભાવ છે, આપણી પાસે જે કંઈ ઉપલબ્ધ છે, તેનો આનંદ માણી શકતા નથી. મને આમ મળ્યું હોત તો ! જે કંઈ છે એનાથી સંતોષ નથી થતો. દુનિયામાં બધાને ચાંદો મળી જતો નથી. નાના દીવડાના પ્રકાશથી સંતોષ માણતા શીખી જવું જોઈએ. આપ સમાન બળ નહીં, મેઘ સમાન જળ નહીં. આજની પ્રજા અત્યંત બુદ્ધિશાળી છે, એમની બુદ્ધિ વિકસીત છે. ગ્રાસ્પીંગ પાવર, ગ્રહણ શક્તિ અદ્ભુત છે. પાંચ વર્ષના નાના બચ્ચાં કોમ્પ્યુટર, મોબાઇલ બધું વાપરી જાણે છે. લેટેસ્ટ ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરી શકે છે. બુદ્ધિની કેળવણી આપી છે પણ હૃદયની કેળવણી નથી મળી એમને. સ્વકેન્દ્રી બની ગયા છે. કોઈની સાથે ખાવાનું, રમકડાં કે પોતાનો રૂમ શેર કરી શકતા નથી. એકલવાયા અને અતડા બની ગયા હોઈ જલદી ડીપ્રેશનમાં સરી પડે છે. એમની બીજા પ્રત્યેથી અપેક્ષાઓ ઘણી બધી છે. પોતાની ફરજ બજાવવી નથી.

વામનભાઈને એક દીકરો છે, એનું નામ વિરાટ. ગામરેથી આવ્યા, અમદાવાદમાં પોળમાં મકાન લીધું, અને નજીકમાં કટલરીની દુકાન. દીકરાને લાડથી ઉછેર્યો, એના ઉજ્જવળ ભવિષ્યના અનેક સ્વપ્નાં સેવ્યા. વિરાટ M.Sc. થયો. વામનભાઈને થયું હવે દીકરો દુકાન સંભાળી લે તો અમે છૂટા થઈએ, તો ક્યાંય જાત્રાએ, બહારગામ ફરવા જઈ શકીએ. વીણાબેનને થયું હાશ, દીકરો ભણતો હતો, એ વાંચે, અમે પણ સાથે ઉજાગરા કરતા. વિરાટને એવી ટેવ કે એ ઘરે આવે, મા ઘરમાં હાજર હોવી જોઈએ. વિરાટ ભણી રહ્યો ત્યાં સુધી માબાપ નથી સીનેમા નાટક જોવા ગયા. નથી બહારગામ ફરવા ગયા. પોતે વાપર્યું નથી પણ એકના એક દીકરા માટે બ્રાન્ડેડ શુઝ, બ્રાન્ડેડ કપડાં અને સેંટ. જાત જાતના ઘડિયાળ, એક જ તો દીકરો છે. બીજાના દીકરાઓ કરતાં સવાયો ઉછેર કરવો છે, સવાયા લાડ લડાવવા છે. જે માંગે તે હાજર.

વિરાટમાં આત્મવિશ્વાસનો અભાવ આવી ગયો છે. જાતે કશું કર્યું

નથી, માબાપે કરવા દીધું નથી. માબાપે કહ્યું, B.Sc. કર, પછી M.Sc. વિરાટને થવું હતું C.A. વિરાટ કહે, પપ્પા તમે કટલરીનો ધંધો કેમ શરૂ કર્યો? ઇલેક્ટ્રોનિક્સ આઈટમોની દુકાન કરવી જરૂરી હતી. પોળમાં ગંદકી હોય, ગીરદી હોય, એવા ઘરમાં કેમ રહેવાય. શહેરની બહાર સોસાયટીમાં બંગલો કેમ ન બંધાવ્યો? મને મારી પસંદગીની લાઈન કેમ લેવા ન દીધી. એને માબાપના આયોજનોમાં ખામી દેખાય. પોતાને શું કરવું જોઈએ એવો સૂઝકો જ નથી. માબાપ અને દીકરા વચ્ચે રોજ બોલાચાલી થાય છે.

વામનભાઈ મનથી દુઃખી છે, રાત્રે ઊંઘ નથી આવતી. વીણાબેનને છાતીમાં ગભરામણ થાય છે. દીકરાને ખૂબ ભણાવવા, સુખી જોવા કેટકેટલું કર્યું. પોતે કસર કરીને જીવ્યા. અને દીકરાને માબાપની મહેનતની કોઈ કદર નથી. ઉપરથી માબાપને દોષ આપે છે કે તમે મારા ઉછેરમાં કયાશ રાખી. માબાપે દીકરાને કેવી રીતે ઉછેરવો - એનું શિક્ષણ દીકરો આપે છે. તમે મને ક્રિકેટના સાધનો ન અપાવ્યા. તમે મને ડ્રાઈવીંગ શીખવા દીધું નહીં. વિરાટને બધી બાબતમાં ઓછપ જ જણાય છે.

વામનભાઈ જાણે છે કે અમે તો મેદાનમાં હુતુતુ ને ચોરપોલીસ રમ્યા. ગામની બહાર નિશાળે ચાલીને જતા. સાયકલ કે સ્કૂટર ન હતા. કોઈ સુખસાધનો ન હતા. મિત્રો સાથે ડબ્બાઓ ખોલી ખોલી ઉજાણી કરતા, ગમ્મત કરતા. ભણવા માટે ટેબલ ખુરશી ન હતા. ઘરમાં વીજળી ન હતી, નળ ન હતા. અનેક અગવડો વચ્ચે આનંદથી જીવતા, માબાપનો ઉપકાર માનતા, આદરસન્માન કરતા. એના બાપાની નાની મૂડીમાંથી વામનભાઈએ કટલરીની નાની દુકાન શરૂ કરી, ધીરે ધીરે આઈટમો વધારતા ગયા. ખાધેપીધે સુખી છીએ. ગામ વચ્ચે ઘર છે, ઘરનો ધંધો છે. ક્યાં ભૂપે મરીએ છીએ? ભગવાને એક સંતાન આપ્યું છે. સુખ છે, સંતોષ છે. સાદાઈભર્યા જીવનમાં, સ્વાવલંબન છે. કોઈ મોટી મહત્વાકાંક્ષાઓ નથી. કોઈની મોટરગાડી જોઈ મન લલચાયું નથી. માથે દેવું નથી. જીવન જાણે ભર્યું ભર્યું લાગે છે. દીકરાને સારી

રીતે ઉછેરવા જાત ઘસી નાંખી, એ જ દીકરો આજે આશ્વેપ કરે છે કે તમે મને તમારી ઘરેડમાં ઉછેર્યો, મને જાતે વિકસવાની તક ન આપી. દીકરાના પ્રશ્નોનો માબાપ પાસે કોઈ જવાબ નથી. દીકરો કહે છે તમે મને રમકડાં અપાવ્યા, ચીજવસ્તુઓ અપાવી, મને ઉછેરવા ખૂબ મહેનત કરી, મા ઘરકામમાં વ્યસ્ત રહી, બાપા ધંધામાં વ્યસ્ત રહ્યા. તમે મને ટાઈમ જ આપી શક્યા નહીં. મને લેસન કરાવવા બેઠા નહીં. મારા માટે કશું કર્યું જ નહીં. દીકરાને મને માબાપના ભોગની ત્યાગની કોઈ કિંમત જ નથી.

બસ તમે મને મારી મનગમતી લાઈન લેવી દીધી નહીં. મને ટ્યુશન ક્લાસમાં જવા દીધો નહીં. પૈસા બચાવ્યા કર્યા, મારા ભણતર પાછળ ધ્યાન આપ્યું નહીં. વીણાબેન અત્યંત દુઃખી છે. પોતાનો ભાઈ ભણેલો નથી. એણે એના દીકરાને મોજશોખની વસ્તુઓ અપાવી નહીં. એની મરજી મુજબ જાતે ભણવા દીધો. રખડી રઝળીને સ્કોલરશીપ મેળવીને જાત મહેનત કરી એ ભણ્યો, આજે એ ડોક્ટર બની ગયો છે. દીકરાને પોતે ભૌતિક ચીજ વસ્તુઓ અપાવી, ખોટા લાડકોડ કર્યા. દીકરાને સ્વાવલંબી બનવા દીધો નહીં પરિણામે એ આજે આત્મવિશ્વાસના અભાવે જાતે નોકરી શોધી શકતો નથી કે નથી એના બાપાને ધંધો ચાલુ રાખવો. કટલરીની દુકાનમાં બેસવામાં એને હીણપત લાગે છે. દીકરાને ગજા ઉપરાંતના સ્વપ્નાઓ જોવા દીધા એ અમારી ભૂલ હતી.

વામનભાઈ ધીરજ બંધાવે છે. હતાશ થવાની જરૂર નથી. વિશાળ પાયા પર નવો ધંધો ઊભો કરી શકાય એટલી મૂડી અમારી પાસે નથી. તને જે ધંધાનું જ્ઞાન ન હોય, અનુભવ ન હોય એ ધંધો શરૂ કરે, તો તેમાં નુકસાન જ જવાનું. વિરાટને મહેનત કરવી નથી, આયોજન કરવું નથી અને રાતોરાત પૈસાવાળા બની જવું છે. પોતાની પાસે કશું નથી. એમ વિચારી એ બહાવરો બની જાય છે. સંઘર્ષ કરવો નથી અને ફળ જોઈએ છે. અલીબાબાની જેમ સીમસીમ ખુલ જા કહેવાથી ખજાનો મળી જવાનો નથી.

વામનભાઈમાં ધીરજ હતી, સ્વસ્થતા હતા, દીકરામાં આત્મવિશ્વાસ

પ્રકટે એવા પ્રયત્નો શરૂ કરી દીધા. મન કઠોર કરવું પડ્યું, કહેવું પડ્યું, અમે તને ભણાવ્યો, અમારી ફરજ પૂરી થઈ. આવતા મહિનાથી તારો ખર્ચ તારી જાતે કમાઈ લેવાનો. કેટલી વીસે સો થાય તેની સમજ પડી. કામ કરવું કેટલું અઘરું છે, એ સમજાયું. હવે મહેનત કરવા સિવાય કોઈ વિકલ્પ નથી. શરૂમાં દલાલી કરી, પછી પોતાનો બીઝનેસ શરૂ કર્યો. દૂર રહીને માબાપ જોતા રહ્યા, એને અથડામણ, સંઘર્ષ કરવા દીધો. સફળતા મળતી ગઈ. હવે એ બીજા પર આધાર રાખતો નથી.

માએ દીકરાને કહી દીધું, જીવનસાથીની પસંદગી જાતે કરી લે, નહીં તો તું કહેશે, મને આવી છોકરી સાથે પરણાવ્યો. વિરાટના વાણીવર્તનમાં ઓજસ પ્રકટ્યું છે. એ પરિપક્વ થયો છે. રૂપાળી, દેખાવડી કે પૈસાવાળી છોકરીને બદલે ગુણીયલ, સંસ્કારી છોકરી પસંદ કરી પરણ્યો છે. આજે સૌ સુખી છે. પોતાના વિકાસની કેડી જાતે કંડારવામાં જ મજા છે.

વાવેતર

થતું જે કાયાથી, મન વચન વાણીથી ઉચરું
કૃતિ ઇંદ્રિયોની તુજ ચરણમાં નાથજી ધરું.

ઈશ્વરે આપણને અઢળક આપ્યું છે, મન મૂકીને મારો વહાલો વરસ્યો છે. સૂર્ય, ચંદ્ર, નદી, પર્વત, હરિયાળી - અન્ન, પાણી ને પવન, કુદરતી સૌંદર્ય મનને મોહી લે તેવું. એ સાથે આપ્યા છે હાથ, પગ ને હૈયું. નરવી કાયા. માથે માથા પર માતાપિતાની છત્રછાયા. બુદ્ધિ આપી, મન આપ્યું. ધનદોલત આપી. એથી યે અધિક ઋજુ હૃદય આપ્યું. પારકા દુઃખે દુઃખી થઈએ એવું પરોપકારી દિલ આપ્યું. સુખ સગવડો આપ્યા. સરસ મજાનું મકાન, વહાલસોયા સ્વજનો આપ્યા.

આપણને સૌને ખબર છે, ખાલી હાથે આવ્યા છીએ ને ખાલી હાથે જવાના છીએ. આમાંથી કંઈ પણ આપણું નથી. તો પછી કેટલો સંઘરો કરી બેઠા છીએ. આ મારું, આ તારું. નીતનવા ઝઘડા - સંતો પોકારી પોકારીને કહે છે કે સાચું સુખ ભોગવવામાં નથી. ત્યાગમાં છે. પરિગ્રહમાં નથી પરત્યાગમાં છે.

કોઈએ એવું કહ્યું નથી કે બુદ્ધ અને મહાવીરની જેમ ઘરસંસાર બધું ત્યાગીને ચાલી નીકળો. સંસારમાં રહીને નાના મોટા દાન, સદાપ્રત તો કરી શકો. ભૂખ્યાંને અન્ન આપી શકો. કોઈના દુઃખના દિવસોમાં આશ્વાસનમાં બે શબ્દો કહીને એમનું દુઃખ હળવું કરી શકો. આપણી વાણીમાં મીઠાશ રાખીએ, કોઈને પ્રેમના બે શબ્દો કહી શકીએ. મધુર સ્મિત આપી શકીએ. નાના નાના ઉમદા કાર્યો કરવાથી જ જીવન સાર્થક બની શકે. કોઈને પણ મદદરૂપ થવાનો સ્વભાવ કેળવાય, તો આવા અવસર શોધવા જવા નહીં પડે. જીવનમાં સારા કૃત્યો કર્યા હશે તો મરણ સમયે એક સંતોષ મનમાં હશે કે મેં કોઈને પીડા પહોંચાડી નથી. કોઈને દુઃખ આપ્યું નથી. મારી પાસે જે કંઈ હતું તેમાંથી યથોચિત

કોઈને આપ્યું છે. કોઈનું અણજોઈતું છીનવી લીધું નથી. ઘરની તિજોરીમાં દાગીનાઓ, પૈસા સંઘરી રાખીએ, તેથી એમાં કોઈ વધારો થવાનો નથી. જે ધન બીજા કાજે વાપરી ન શકીએ તે શા કામનું? કબીરે કહ્યું છે કે ગોધન, ગજધન ઔર રતનધનખાન.

જબ આવે સંતોષ ધન, સબ ધન ધુરિ સમાન.

આપણી પાસે ધનવૈભવ હોય, કુશળતા હોય, ઐશ્વર્ય હોય, જ્ઞાન હોય પણ એ બધાની વહેંચણી અન્ય વચ્ચે ન કરી શકીએ તો શો ફાયદો? એ બધું ઐશ્વર્ય વ્યર્થ જવાનું. ફોગટ જવાનું.

આપણો ધર્મ કહે છે, તારે આંગણિયે કોઈ આવે તેને આવકારો મીઠો આપજે રે. રોટલામાંથી બટકું રોટલો કોઈને આપીએ એનું નામ સંસ્કૃતિ. કોઈનું પડાવીને ખાઈ જઈએ એનું નામ વિકૃતિ.

ઉદારતા કેળવીએ તો દૈદ્યની સંતુલિત બંધ કળીઓ ધીરે ધીરે ખીલતી જશે. એમાંથી સ્નેહ, સહાનુભૂતિ, સંવેદનાના વિકસિત ફૂલો પાંગરશે અને જીવન મહેકી ઊઠશે. એની મહેકથી આજુબાજુ પ્રસન્નતા વ્યાપી જશે. કોઈને આપવું, એના જેવું અદકેરું સુખ બીજું કોઈ નથી. એના કારણે આપણું અંતરમન વિશાળ બને, સ્નિગ્ધ અને હરિયાળું બને. માણસના અંતરનો પ્રેમ, સ્નેહ, ચાહના મળે એ જ સૌથી મોટી કમાઈ. આ ધરતી પર સૌથી મૂલ્યવાન કોઈ વસ્તુ હોય તો એ છે દૈદ્યનો સાચો પ્રેમ. અને એ જ તો છે સાચા સ્નેહનું પ્રતીક.

જે કોઈને કશું આપી શકતા નથી. તેઓ બંધિયાર ખાબોચિયા જેવા ગંધાઈ જવાના. કેટલું બધું ગુમાવી બેસવાના? ઉપનિષદો કહે છે, ત્યેન ત્યક્તેન ભુંજિથા - ગમતી વસ્તુને ગાંઠે ન બંધાય, ગૂંજે ન ભરાય, એનો ગુલાલ જ કરવાનો હોય. વેચાઈ જવા કરતાં વહેંચાઈ જવામાં લિજ્જત છે. હર ફૂલ મહીં ખૂશ્બુ કહે છે - ખોવાઈ જવામાં લિજ્જત છે. આપવું એ આપણી સંસ્કૃતિ છે. ગુલાબની કળી ક્યારેય કહેતી નથી હું ક્યારેય મારી સુગંધ નહીં ફેલાવું. જો એ સ્વાર્થી બને, ઉઘડે જ નહીં, કોઈને સુગંધ પમાડે જ નહીં. તો એનો વિકાસ કેવી રીતે થવાનો. ખીલેલા ગુલાબને જ કોઈ પુષ્પરાજ કહી નવાજે. એને

ઈશ્વરને ચરણે ધરાવે કે સ્ત્રીના અંબોડે ખોસવામાં આવે ત્યારે જ એના અસ્તિત્વની સાર્થકતા જણાય. જગતને સૌંદર્યની રસલહાણ પીરસે છે સૂર્યના કરિણો.

પરોપકારાય વહન્તિ નદ્યા, પરોપકારાય ફલન્તિ વૃક્ષા:

પરોપકારાય સતાં વિભૂતય:

એટલે એ બધા સાચા અર્થમાં વૈજ્ઞાવજનો કહેવાય જે પરદુઃખે ઉપકાર કરે તો યે મન અભિમાન ન આણે રે.

આપણે સાચા વૈજ્ઞાવજન બનવું હોય તો નરસિંહ મહેતાએ ગણાવેલા બધા ગુણો કેળવવા પડશે. એમાં આપણે ગુમાવવાનું કશું નથી. આપીશું તેના કરતાં અનેકગણું પામીશું. અનાજનો એક કણ વાવીએ, ધરતીમાતા ટોપલેટોપલે ધાન્ય પકવી આપે છે. આજે આંબો વાવીશું, એના ફળ આવનારી પેઢીને ચાખવા મળશે, આપણે આપણા પૂર્વજોએ વાવેલા વૃક્ષોના ફળ ખાઈ રહ્યા છીએ. તો આપણું કર્તવ્ય છે કે કંઈક વાવીને જઈએ.

રંગે હાથ

કહે છે વીસે વાન અને સોળે સાન. પણ ગુલાબના અધર પર તો ચૌદમા વર્ષથી ગુલાબ ફરકવા લાગ્યા. અને પંદરમે વર્ષે એના કંઠમાં કોયલે માળો બાંધી દીધો અને માંડી ટહુકવા, ઉઘડતી કળી તસતસવા માંડી અને એની મા એને ફરાક છોડી ચણિયા ચોળી પહેરાવવા લાગી. કમળા હતા તો ભરવાડના કોમની, બાપ ઢોરા ચારે અને મા દૂધ દોહીને દોણાં ભરે. દીકરીની જાત, ચૌદ વરસની થઈ એની માએ એને માથે હીંદોણી મૂકી અને એની ઉપર મૂકી દૂધની મટુકી. ગુલાબ વહેલી ઊઠે, પિત્તળની દોણી ચકચકતી માંજે, મા દૂધ ભરી આપે. ગુલાબ દૂધની દોણી માથે મૂકી ગામડેથી બાજુના શહેરમાં દૂધ વહેંચવા જાય. ‘દૂધ લેવું સે દૂધ’ ઘેરદાર આભલા ભરેલો ઘાઘરો અને ઉપર તસતસતી ચોળી. એની ચાલ મસ્તાની. ચીપી ચીપીને ઓળેલા વાળ - લાંબો લચક ચોટલો. પગમાં કલ્લા ને હાથમાં બલોયા. નાકમાં નથની અને કાનમાં નખલી.

ગામના જુવાનિયા એના રૂપ ઉપર મરી પડે, જાણે શમા પર પરવાના એના ઉભરાતા યૌવનને માણવાના અભરખા જાગતા. પણ એમ તો આ ભરાડી ભરવાડણ. કોઈને કોઈ ચાલે તેવી નથી. એનું બદન, એની ચાલ, એનો લહેકો જોઈ ભલભલા મોહાંધ થઈ જાય. કુંવારાઓને મોંમાંથી લાળ ટપકે. પણ પરણેલાને યે ગુલાબને મળવાના અભરખા જાગે. પોતે વહેલા પરણી લીધું નહીં તો ગુલાબને પરણવાનું પસંદ પડી જાય. એવું છે. એવા હાલ થઈ ગયા કનૈયાના. પરણેતર કંકુ હવે અણગમતી થવા માંડી. અને મનમાં સપના આવવા માંડ્યા ગોરી ગોરી ગુલાબના રૂપના. મનમાં ગણગણે તારી આંખનો અફિણી, તારા રૂપનો બંધાણી, તારા રૂપની પૂનમનો પાગલ એકલો. ગુલાબ દૂધ દેવા આવે, એ પહેલાં અડધો કલાકથી એની રાહ જોતો ઊભો હોય દરવાજો

ખોલીને, હાથમાં દૂધની તપેલી લઈને. ગુલાબ જરા મોડી થાય, તડપે, હજુ કેમ આવી નહીં, ગુલાબ! કનૈયો મનોમન વિચારે, આ ગુલાબ ભરવાડ જેવી હલકી કોમમાં કેમ જન્મી? ભગવાને મને ભરવાડ બનાવ્યો હોત તો હું વગડામાં ઢોરા ચરાવવા જતો હોત, પાવો વગાડતો હોત અને ગુલાબ મારા પાવા ઉપર ઘેલી ઘેલી થઈ મારી તરફ દોડતી આવત. એને ગુલાબનું એવું તે ઘેલું લાગ્યું, એવું તો ઘેલું લાગ્યું કે પોતાની પરણેતર કંકુ હવે અણમાનીતી લાગવા માંડી, અળખામણી થવા લાગી.

આવો મદઘેલો થઈ ગયેલો કનૈયો ભાન ભૂલીને એક દિવસ ગુલાબની પાછળ પાછળ નીકળી ગયો ગામ બહાર. ગુલાબ નદીને સામે કાંઠે રહેતી. દૂધની દોણી ખાલી કરી, પાછા વળતાં નદી કિનારે હાથ કરી, પગ વાળીને બેસે. હાથમાં ધુએ અને પછી ગામ જવા નીકળે.

કનૈયાને તાલાવેલી જાગી, આ ગુલાબડી પરણેલી તો નહીં હોય ને! ભલું પૂછવું. આવી હલકી કોમમાં તો ઘોડિયા લગન પણ થઈ જાય. ભલું પૂછવું?

આગળ આગળ ગુલાબ અને પાછળ પાછળ કનૈયો. ગમે તેટલું ચેતીને ચાલતો હતો કનૈયો, ગુલાબ ક્યાં કમ હતી? એને વહેમ પડી ચૂક્યો કે આ ઉજળા વરણનો માણહ મારી પાછળ પડ્યો છે. ઘરવાળી છે રૂડી રૂપાળી તો યે મરદની જાતનો વસવાસ નહીં જ. ગુલાબને પોતાની જાત પર ભરોસો હતો. મનમાં કોઈ ફડક ન હતી. પોતાના હાથના બલોયાની એક પડશે ને ગાલ ઉપર, બેવડ વળી જશે.

દરરોજના નિત્યક્રમ પ્રમાણે ગુલાબ નદી કિનારે બેઠી, દોણી માંજી, હાથ પગ ધોયા. કનૈયો બાજુમાં આવી બેઠો, હિંમત કરીને. વાત શરૂ કરી - કાં કનૈયાભાઈ? ભાઈ શબ્દ પર વજન મૂક્યું હતું. આમ કાં અટાણે? ભાભી વિના, એકલા ક્યાં હેંડ્યા? કનૈયો તો બેં બેં થઈ ગયો. એણે ધાર્યું ન હતું કે ગુલાબ આટલી બધી હિંમતવાન હશે. એના મનમાં એમ કે અભણ બૈરાને ભોળવવા એટલે રમતવાત. એણે કહી નાંખ્યું, તારી હારે દોસતી કરવા. ગુલાબ ભોળાભાવે બોલી, શું

કરે, દૂધ બધું વેચાઈ ગયું, નહીં તો તમને મારી ભગરી ભેંસનું દૂધ પીવડાવત કે તમારા મોઢામાં સવાદ હોય તો મોરલી વગાડવી પડે. મારી મુરાદ આજે બર આવશે.

કનૈયો જરા ખીલ્યો, મનમાં વિચાર્યું - તારી મટુકીનું દૂધ તારા હાથે પીવાનું મન તો બહુ થાય, પણ પહેલે જ બોલે પી જાઉં તો અણધારે લાગું.

ગુલાબ બહુ ભણેલી ન હતી. પણ કુદરતની વચ્ચે, ડોબાઓની વચ્ચે ઉછરેલી હતી પણ બુદ્ધિમાં કંઈ ડોબી ન હતી. એ મરદની આંખની ભાષા ઉકેલી શકે એવી ચબરાક હતી. ભોળાભાવે કનૈયાને કહે, અરે એક દોણી દૂધની ભરેલી તો હું ગામમાં કોઈને ઘરે ભૂલી આવી - અહીં બેહી રો, હું હમણાં હડી મેલીને ગામમાં જઈ આવું, મારા હાથે જ દૂધનો ગલાસ ભરી આલું, પીવડાવું - આવું દૂધ તમે જનમારામાં પીધું નહીં હોય.

કનૈયાને તો ગમતું તુ ને થઈને રીયું. મનમાં મલકાવા લાગ્યો. આજે ઠીક લાગ મળી ગયો.

ગુલાબ કહે જાણે ગઈ એવી પાછી ફરીશ. જો જો આઘાપાછા નહીં થતા. અબઘડી આવી પુગીશ. ગુલાબ શહેરમાં પાછી ગઈ. અડધા કલાકમાં પાછી ફરી. કનૈયો તો જાણે મનમાં લાડવા ઘડવા માંડ્યો. અબઘડી ગુલાબ આવશે. રંગત પડી જશે. આંખ મીંચીને મનમાં ગુલાબની સોબત સોણામાં માણી રહ્યો. ગુલાબ સાથે મનમાં ને મનમાં સંવાદ રચી રહ્યો. હું તારી નાતમાં ભળી જઈશ. સવારથી સાંજ સુધી તારી હારે કામ કરીશ. વાસીદા વાળીશ ને ઢોર ચારીશ. તું દૂધ દોહવા બેસજે. ને શહેરમાં દૂધ વેચવા હું જઈશ. હું પાવો વગાડીશ ને બંને મેળામાં માણવા જઈશું, ચકડોળમાં બેસશું ને હું તને લીલી લીલી બંગડીઓ પહેરાવીશ. તને જોઈને મારું હૃદય કમળ ખીલવા માંડશે. મનમાં ને મનમાં જાણે ગુલાબ સાથે ઘરસંસાર માંડી બેઠો.

ગુલાબનો ટહુકો સાંભળ્યો. જાણે પ્રભાતના પહોરનું પ્રભાતિયું. ગુલાબના માથામાં નાંખવા એક ફૂલ ચૂંટી રાખ્યું હતું. સવારનું સપનું

શુભ હોય, શુકનવંતુ હોય. કનૈયાને થયું, આજના દિવસે મંગળ મંગળ વરતાઈ રહેશે. કનૈયો સફાળો જાગ્યો. આ તે સપનું સાચું પડ્યું. આંખ ચોળી, ત્યાં તો કંકુનો રાતોચોળ ચહેરો નજરે પડ્યો. કનૈયાના મોઢા પર ચિંતા ઉપજી ને શરીરમાં લખલખું ફરી વળ્યું. શરીર થરથર કાંપવા માંડ્યું. કંકુના હાથનો હથોડો પડ્યો મોઢા પર અને કનૈયો પગમાં પડ્યો કંકુના. મારી માવડી, હવે કોઈ દિ, ઊંચી નજર કરીને પારકી છોડી પર કે પારકી બૈરી ઉપર નજર માંડું તો તારા સમ. એમ કહી કનૈયાએ નજરું ને નીચી ઢાળી દીધી. અણધારે લાગતી ગુલાબે આજે એને રંગે હાથ પકડાવી દીધો.

પુનરાવર્તન

ઘરમાંથી બાલકનીમાં અને બાલકનીમાંથી ઘરમાં આંટા માર્યા કરતો હતો સુકેતુ.

સુકેતુએ ઘડિયાળમાં જોયું, રાતના એક વાગી ગયો હતો. રસ્તો સૂનકાર હતો. અંધકારનું સામ્રાજ્ય છવાઈ ગયું હતું. મ્યુનિસિપાલિટીની બત્તીઓનો ઝાંખો ઝાંખો પ્રકાશ હતો. મજદૂર જેવા માણસો રાતપાળી કરીને પાછા ફરતા હતા. સોસાયટીનો ચોકીદાર ખુરશી પર ઝોલા ખાતો હતો. રસ્તો પણ જાણે થાકી પાકીને સૂઈ ગયો હતો. સમય સરતો જતો હતો તેમ તેમ સુકેતુની અકળામણ વધતી જતી હતી. એક વાગી ગયો છતાં હજુ દીકરી શ્વેતા પાછી આવી નથી. નવી નવી સગાઈ થઈ છે. શ્વેતાએ જાતે જ મુરતિયો શોધી લીધો છે. એની સાથે કોલેજમાં ભણતા સુજન સાથે પ્રેમ થઈ ગયો, આવીને માબાપને વાત કરી. શરૂઆતમાં તો સુકેતુ ભડક્યો પણ પત્ની સુધાએ સમજાવ્યો, આપણે પણ પ્રેમલગ્ન કર્યા છે એ જમાનામાં. હા, જૂના જમાનાના માબાપ હતા, આપણા એટલે તેઓએ વિરોધ કર્યો એ સ્વાભાવિક હતું. આપણે બંને જુદી જુદી ન્યાતના. એ જમાનામાં ન્યાતજાતના ભેદભાવ બંધનો હતા. આપણે બંને મક્કમ હતા. તેમને મનાવી લીધા.

સુકેતુ પોતાની મમત છોડે તેવો નથી. હા - પણ જુવાન છોકરી રાત પડે ઘરની બહાર જાય એની ચિંતા થાય ને! મા બાપ છીએ. ફરવા જાય એની ના નથી. સાંજે ૬ વાગે જાય ને રાત્રે ૮ વાગ્યા સુધીમાં પાછા આવી જવું જોઈએ. સુધા કહે, સાથે જમાઈ સુજન છે ને! સમજુ છે, વ્યવહારુ છે, રાત્રે મોડા આવે પણ ગાડીમાં છેક ઘર સુધી મૂકી જાય છે. દરવાજો ખુલે, શ્વેતા ઉપરથી હાથ કરે - પછી જ એ જાય છે. જુવાન છોકરાઓ છે, હરે ફરે, ચિંતા થાય પણ ઉકળાટ કરવાથી

શું વળવાનું ?

પિતા સુકેતુ દીકરી શ્વેતાને કહી દે કે વહેલા ફરવા જવાનું, વહેલા પાછા ફરવાનું. શ્વેતાને લેવા સુજન ૮ વાગ્યા પછી તો આવે. રાતના અગિયાર-બાર પછી તો તાજની કોફી શોપ ખૂલે. બધા મિત્રો મોડે સુધી મસ્તી તોફાન કરે. થોડીવાર નરીમાન પોઈન્ટની કે પાલવાની પાળ પર બેસે. ક્યારેક ડ્રીક્સ પણ લે. જુવાન લોહી, ઉછળતું લોહી, ગાડીનું સ્ટીયરીંગ હાથમાં આવે કે ગાડી ભગાવે. છોકરાઓ બેફિકર હોય. પણ માબાપના જીવને તો ફિકર થવાની જ. ક્યાંક વધુ પીવાઈ જાય, ગાડી પરનો કંટ્રોલ ગુમાવી બેસે, એક્સીડન્ટ થાય તો ? સગાઈથી લગ્ન સુધીનો પરિણય ગાળો જુવાનિયા માટે સુવર્ણકાળ હોય, ડેટીંગ પીરીયડ, એકબીજાની સાથે મસ્તી ધમાલ અને ઓળખવાનો, જાણવાનો, પરિચય કેળવવાનો પ્રયાસ. અમેરિકામાં તો પહેલાં ડેટીંગ કરે પછી પ્રપોઝ કરે અને પછી લગ્ન. આપણે ત્યાં પહેલાં મીટીંગો થાય. માબાપની સંમતિ લેવાય. પછી સગાઈ થઈ જાય, ત્યારે જ યુવક યુવતી સાથે હરવા ફરવા જાય.

આ તો હવે રોજનું થયું. રોજ રાત પડે ને જમાઈની ગાડીનું હોર્ન વાગે, દીકરી શ્વેતા તૈયાર થઈ બેઠી જ હોય. હાથમાં પર્સ પકડી, ઘડ દઈને દરવાજો બંધ કરી, દોડતી દાદરો ઉતરી જાય, મમ્મી, સુજન આવી ગયો છે - બાપ. સુકેતુનો બબડાટ ચાલુ થઈ જાય.

સુધા કહે, ભૂલી ગયો આપણા દિવસો. એ જમાનામાં હાથમાં મોબાઇલ ન હતા. ઘરમાં ફોન ન હતા. એકબીજાને મિત્રો મારફતે ચિઠ્ઠી મોકલાવાતી. મારા ઘરમાં દાદા દાદી વડીલો હતા. આપણી સગાઈ થઈ ગઈ, તમે મને રોજ મળવા બોલાવો. હું ઘરમાંથી કેવી રીતે બહાર નીકળી શકું ? બહેનપણી સરોજને મળવા જાઉં છું, બહાનું કાઢવું પડે. એક વખત દાદીને સરોજ રસ્તામાં મળી ગઈ. જુઠ્ઠાણું પકડાઈ ગયું. મારા માટે ધર્મસંકટ હતું. તમને મળવાનું આકર્ષણ હોય, તમને નારાજ કરી શકું નહીં. અને ઘરમાંથી પરમીશન મળે નહીં. મારા બા-બાપુ પણ હું ઘરે પાછી ન આવું ત્યાં સુધી રાહ જોતાં બેસી રહેતા. દાદા

દાદીને શો જવાબ આપે ? દાદી ઘર માથે લેતા.

સુકેતુની કચકચ વધતી જાય છે. આના કરતાં વહેલા લગન કરી નાંખીએ. પરણી જાય પછી આપણી જવાબદારી નહીં. સુધા કહે, આપણો જમાનો જુદો હતો. હવે નવો જમાનો છે, જુવાન દીકરા-દીકરીને કંઈ કહેવાય નહીં. કહેશે વિશ્વાસ નથી અમારા પર ? છોકરાઓ ભણેલા છે, જવાબદારી સમજે છે. આપણે છાનું છપનું મળવું પડતું. આ લોકો છડેચોક મળે છે. પણ કહીને તો જાય જ છે. કે અમને મોડું થવાનું જ છે. નવા જમાનાની નવી તાસીર. એમને હળવા મળવા દેવા પડે. સારું છે કે લગ્ન પહેલાં બંને જણા એકબીજાને સાચી રીતે ઓળખી લે. બંને વચ્ચે સમજણનો સેતુ રચાય.

આ તો સારું છે કે ગુજરાતી છોકરો પસંદ કર્યો છે, દીકરીએ. દીકરી શ્વેતાની પસંદગી શ્રેષ્ઠ છે. સુજન ખાનદાન ઘરનો છે. વિનયી વિવેકી છે, જમાઈને બદલે દીકરો થઈને રહેશે. દીકરી દઈને દીકરો લેવાનો છે આપણો. એમનો સમય છે, ભલે હરે, ફરે ને મજા કરે. આપણો કર્યું આપણા જમાનામાં, એનું જ આ પુનરાવર્તન છે.

બદલાવ

જીવનને ત્રણ અવસ્થામાં વહેંચી શકાય. બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા. દરેક અવસ્થાની આગવી લાક્ષણિકતાઓ હોય છે. શિશિર એટલે જાણે બાલ્યાવસ્થાનું પ્રતીક. યુવાવસ્થા એટલે વસંત અને પાનખર એ વૃદ્ધાવસ્થાનું પ્રતીક છે. ફરક એટલો છે કે કુદરતમાં પાનખર પછી વસંત ફરી પ્રકટે છે. જીર્ણ-જૂનાં પાકટ પાન પાનખરમાં ઋતુમાં ખરી જાય. વૃક્ષો ઠુંઠા બની જાય. વનશ્રીની શોભા હતી ન હતી થઈ જાય. વગડો સૂનકાર ભાસે. પણ જેવું વસંતનું આગમન થાય, ફરી વનરાજી ખીલી ઊઠે, મહોરી ઊઠે, વૃક્ષ ઉપર નવી ફૂંપળો ફૂટે, લીલાં પાન ફરફર થાય અને પુષ્પો પાંગરવા માંડે, આંબા ઉપર મંજરીઓ મહોરે અને મીઠીમધ કેરી પાકે. વગડો કેસુડાથી રાતોચોળ અને રાતાચોળ ફૂલોથી ગુલમહોર લહેરી ઊઠે. જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા આવે, અંગ ગલિત, કેશ પલિત. વાળ ખરી જાય, ટાલ પડે, ધોળા થઈ જાય, દાંત પડી જાય, મોઢું કરચલિવાળું થઈ જાય. બોખું મોં વરવું લાગે. ખોરાક ચાવી શકાય નહીં. ત્યાં શેરડીનો સ્વાદ તો કઈ રીતે લઈ શકાય ? હાડકાં ખોખરા થવા માંડે, કમર વાંકી વળી જાય. કાયા સુકલકડી થઈ જાય. હાથમાં લાકડી લઈ ચાલવું પડે. માણસનું ઉત્સાહથી ધબકતું દિલ નિરુત્સાહી બની જાય. આંખો નબળી પડી જાય. વાંચવામાં વાંધા પડી જાય. હવે ફરી યુવાનીના દિવસો આવવાના નથી. તે હિનો દિવસો ગતાઃ ગયેલો સમય પાછો ફરવાનો નથી. હવે પરિઘમાંથી કેન્દ્ર તરફ પાછા વળવાની તૈયારી કરવાની છે. જીવનભર કમાયા, ઘર વસાવ્યું, સંતાનોને ભણાવ્યા, પરણાવ્યા, પગભર કર્યા, ધંધો સોંપી દઈ નિવૃત્ત થઈ જવાનું, જીવનમાં નિવૃત્તકાળ સમય અમુક કાર્ય કરીશું એવો નિર્ધાર કર્યો હતો પણ હવે કાર્ય કરવાનો

ઉત્સાહ, ધગશ કે શક્તિ જ ક્યાં રહ્યા છે. પસ્તાવો થાય છે કે જીવન વ્યર્થ ગુમાવી દીધું.

એ વાત સાચી કે યુવાની પાછી મળવાની નથી. પણ ઘડપણથી ડરવાની જરૂર નથી. શરીરથી વૃદ્ધ થયા છીએ, મનથી વૃદ્ધ બનવાની જરૂર નથી. ફૂલ એવી વસ્તુ છે કે જે દૃશ્યમાન છે. એમાંથી પ્રસરતી સુગંધ મહેક અદૃશ્ય છે. અનુભૂતિનો વિષય છે. ફૂલ ભલે કરમાઈ જાય, એ સુગંધ પ્રસરાવવાનું છોડતું નથી. આકાશ આંખનો ખોરાક છે, સંગીત કાનનું પોષણ છે. બહાર જવાનું ઓછું થાય છે, ઘરમાં બેસી સંગીત સાંભળો, સારા, ધાર્મિક પુસ્તકોનું વાંચન કરો. જગત્કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓ આદરો. વૃત્તિઓ બદલો, જીવનનું વલણ બદલો, જતું કરવાની ભાવના કેળવીએ. કોઈને નડવું નથી એવો નિર્ણય કરો. ચાલશે, ફાવશે, ભાવશેની નીતિ અપનાવો.

મનની પ્રસન્નતા ટકાવી રાખવી એ આપણા હાથની વાત છે. શુભ કાર્ય કરીએ, શુભ વિચારો કરીએ, ઇશ્વરાભિમુખ થઈએ. સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓમાં સેવાભાવનાથી કલ્યાણકારી કાર્યો કરીએ. મન, દૃઢ્યને ઉદાર અને વિશાળ બનાવીએ તો આપણો અંતરાત્મા ખુશ રહેશે અને આપણી આસપાસના સૌ કોઈ ખુશ રહેશે.

વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્તમાવસ્થામાં પલટાવી નાંખીએ, જે કંઈ સમય શક્તિ ઇશ્વરે આપ્યા છે એને ઇશ્વરીય વરદાન સમજી એનો સદુપયોગ કરીએ તો જીવનસંધ્યા ઉજમાળી બનશે.

અંધેર

આજકાલ મેના ખુશખુશાલ રહે છે, બાથરૂમમાં, રસોડામાં ગીત ગણગણતી હોય છે. ધ્રુવ કંઈક પૂછવા માંગે છે, પણ મેના ઉંહું - કહી દૂર ચાલી જાય છે. ધ્રુવને મેનાની ખુશાલીનું કારણ સમજાતું નથી. મનોમન વિચારે છે, વાત શું છે? મેના ફોડ પાડીને બોલતી નથી, કંઈ કહેતી નથી.

મેના અને ધ્રુવના લગ્ન થયા, સુખી સંસાર હતો. મેના ભારે બટકબોલી, મસ્તી મજાક કર્યા કરે અને વગર કારણે હસ્યા જ કરતી હોય. મેનાની સાસુ કહે, વહુ - આ તમારું સાસરિયું છે, હવે તમારા લગ્ન થઈ ગયા છે. આ પિયરિયું નથી, હાહાખીખી કર્યા કરો તે શોભતું નથી. જરા નાનામોટાની મર્યાદા રાખો. માણસ જોઈને વાત કરો. મલાજો જાળવો. મેનાને કોઈ ગમે તેટલું કહે, એનો ચહેરો હસમુખો અને સ્વભાવ આનંદી. પિયરિયામાં લાડલી દીકરી હતી. અને સાસરિયામાં માનીતી વહુ. પતિ પ્રેમાળ, દરેક વાતે સુખી હતી, ગંભીરતા એના સ્વભાવમાં જ ન હતી, હસતી રહે, હસાવતી રહે, ધ્રુવના મિત્રો એને હસુમતી ભાભી કહી બોલાવતા. મેના વિના પાર્ટીમાં રંગત જામે જ નહીં.

મેનાને આદત હતી, આઈસક્રીમ ખાવાની. સ્કૂલમાં ભણતી, રીસેસમાં કાયમ આઈસક્રીમ ખાવાની જ. રવિવારે બહાર જાય તો ત્રણ આઈસક્રીમના કપ ખરીદીને લાવે, મમ્મી, પપ્પા અને પોતાના માટે. સાસરે આવી પરણીને, ત્રણ કપ આઈસક્રીમ ખરીદી લાવતી, એક પોતાના માટે, એક સાસુજી માટે અને એક ધ્રુવ માટે. ત્રણ વર્ષ વીતી ગયા. મેનાનો ખોળો ખાલી રહ્યો. મેના માસિકમાં આવે, સાસુજી નારાજ થઈ જાય. બે ચાર દિવસ ઉપર જાય, સાસુજી ખુશ થઈ જાય. પણ એમના નસીબમાં પૌત્રનું મોઢું જોવાનું સુખ નહીં હોય. અતૃપ્ત

ઝંખના લઇને સાસુજી સ્વર્ગસ્થ થઇ ગયા. બીજા બે વર્ષ નીકળી ગયા.

મેનાના મોઢા પર અજાણ્યા વિષાદની છાયા પથરાવા લાગી. એ હવે ગીત ગણગણતી નથી. કોઇ સાથે હસીમજાક કરતી નથી. ચૂપચાપ પોતાનું કામ કર્યે જાય છે. પાર્ટીમાં જતી નથી. તેને મોઝે સુધી ઊંઘ આવતી નથી. ઘરમાં કોઇ વાતે કમી નથી. ધ્રુવ કશું કહેતો નથી. પણ એને સમજાઇ ગયું છે કે મેનાના મનમાં કશો ખટકો સળવળ્યા કરે છે. ઘરમાં જાણે મેના નહીં પણ મેનાનું ભૂત ફરતું હોય એવું લાગે. એની રસોઇમાં ઠેકાણું ન હોય. કાં કાચું હોય તો કાં બળી ગયેલું હોય. ધ્રુવ એને ખુશ રાખવા હઝાર વાતો કરે - પણ મેના જાણે કરમાઇ ગયેલું ફૂલ. એનો ચહેરો જાણે સૂકી ધરતી. કોને ખબર ક્યાંથી આજે આઇસક્રીમવાળાની ઘંટડી વાગી. મેનાના કાન ચમક્યા. છેલ્લા બે વર્ષથી મેનાએ આઇસક્રીમ ખાવાનું બંધ કરી દીધું હતું. મેના દરવાજો ખોલી દોડી, બે વર્ષથી આઇસક્રીમવાળો એને ગામ ગયો હતો. આજે જ પહેલી વખત એ એની રેકડી લઇ આવ્યો. મેના ત્રણ આઇસક્રીમના કપ લઇને આવી. ધ્રુવ તો બાઘાની જેમ જોયા જ કરે. આ શું? મેનાની ચાલમાં, એની બોલાશમાં જાણે નવતર તેજ આવી ગયું હોય એવું લાગ્યું. જાણે પરણીને પહેલી વખત સાસરે આવી હતી એવી જ ખુશખુશાલ લાગતી હતી મેના. ધ્રુવને ખ્યાલ આવ્યો ત્રણ મહિનાથી મેના માસિકધર્મમાં આવી નથી. એમના ઘરમાં પુષ્ટાવેલા ઠાકોરજીની સેવા હતી. માસિકધર્મ પાળવાનો રિવાજ હતો. બા ગયા પછી દર મહિને ધ્રુવને ત્રણ દિવસ ટીફીન લેવા જવું પડતું.

આજે મેનાએ સવારથી ધ્રુવને કહી દીધું કે ધ્રુવ આજે વહેલો આવી જજે. ડોક્ટર દેસાઇની એપોઇન્ટમેન્ટ લીધી છે. ધ્રુવની ખુશી માય નહીં. નક્કી સારા દિવસો આવવાના, મેનામાં અચાનક આવેલા ફેરફારનું કારણ એને સમજાઇ ગયું. ક્લીનિક પહોંચી ત્યાં સુધી મેના આંખો બંધ કરી જપ કરતી રહી, એના હોઠ ફફડતા હતા. એના ચહેરા પર મંદ મંદ સ્મિત ફરકતું હતું. ધ્રુવનો હાથ સખત રીતે પકડી રાખ્યો જાણે કશું છટકી ન જાય.

મેનાનો રીપોર્ટ પોઝીટીવ હતો. મેનાને મન થઇ આવ્યું કે ડૉ.દેસાઇની ક્લીનિકમાં જ ધ્રુવ સાથે ચકરડી ફરે. પાછા ફરતા ભેળ-પાણીપૂરીવાળાની દુકાન પર ગાડી ઊભી રખાવી. ધ્રુવના મોઢામાં પેંડાને બદલે પાણીપૂરી મૂકી દીધી, સૌ પ્રથમ, પછી પોતે ધરાઇને ભેળ પાણીપૂરી ખાધા.

દરરોજનો ક્રમ થઇ ગયો, સાંજે આઇસક્રીમવાળા, રેંકડીવાળાની ઘંટડી વાગે અને મેના ત્રણ આઇસક્રીમના કપ ખરીદી બે પોતાના માટે અને એક ધ્રુવ માટે. સોફા પર બેસે, ટીપોઇ પર પગ લંબાવીને અને આઇસક્રીમ ખાતા ખાતા ટી.વી. જુએ. નાના બાળકોની ફિલ્મ જુએ. અને ઊનના સ્વેટર, મોજાં ગૂંથે - રમકડાંની ખરીદી કરે, ઘર તો જાણે રમકડાંની દુકાન બની ગયું.

એક સાંજે મેના ત્રણ કપ લઇ ઘરમાં આવતી હતી, ઉંબરા પર ફસડાઇ પડી, કપ તૂટી ગયા. જમીન પર આઇસક્રીમના રેલા ફેલાઇ ગયા. બરાબર એ જ વખતે ફોટા પાછળના માળામાંથી ચકલી ઊડી. એના પેટમાંથી ઇંડુ જમીન પર પડ્યું. ઇંડાનો પીળો પીળો પદાર્થ જમીન પર રેલાઇ ગયો. અને સાથે સાથે મેનાના પેટનો પોટા જેવો ગર્ભ - અને આરસની ફરસ ઉપર લોહીના લાલ લાલ ધાબા. બે ઘડીમાં શુંનું શું થઇ ગયું. ધ્રુવ તો બાઘાની જેમ જોઇ રહ્યો. કેવી રીતે સંભાળી શકશે મેનાને? મેનાના અરમાનોના ટૂકડે ટૂકડા ચોમેર વેરાઇ રહેલા હતા - ધ્રુવે ડોક્ટર દેસાઇને ફોન જોડ્યો, એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી, મેનાને હોસ્પિટલમાં દાખલ કરી. ત્રણ દિવસ પછી મેનાને ઘરે લઇ આવ્યો ધ્રુવ - ખાલી પેટે. પતિ પત્ની એકબીજાની સામે જોવાની હિંમત દાખવી શકતા નથી. ભગવાનને ઘેર એવી તો શી ખોટ પડી કે મેનાના સુખને છીનવી લીધું.

તે દિવસથી એમના ઘર પાસેથી આઇસક્રીમવાળાએ નીકળવાનું છોડી દીધું. ભગવાનને ઘેર દેર તો હતી પણ હવે અંધેર પણ થઇ ગયું.

